

GİRİŞ

Su, geçmişte olduğu gibi bugün de insan ve diğer canlıların en çok ihtiyaç duydukları doğal kaynaktır. Hatta bir yerde yaşamın olup olmaması su mevcudiyeti ile eşdeğerde tutulmaktadır. Su, yenilenebilir bir kaynak olarak kabul edilse de endüstriyel gelişmeler ve hızlı nüfus artışı gibi daha birçok faktör nedeniyle kullanılabilir su kaynakları hızla tükenmektedir. Suyun yerine ikame edilecek başka bir maddenin olmayışı bütün dikkatlerin onu elde etme düşüncesi üzerinde yoğunlaşmasına neden olmaktadır.

Dünyada suya olan talep hızla artmaktayken su arzı aynı ölçüde artmamaktadır. Çevre kirlenmesi, su kaynaklarına kimyasal atıkların karışması, tuzlanma, tarım sonrası yer altı sularının kirlenerek kullanım sahasının azalması, bazı bölgelerde iklim değişikliği sonucunda daha kurak zamanların yaşanmaya başlanması, nüfus artışı gibi nedenlerden ötürü artan su talebi, kullanılabilir su kaynaklarının kısıtlı olması sebebiyle, şimdilik karşılanabilir olmakla beraber yapılan tahminlere göre önümüzdeki elli yıl içerisinde genel bir su sıkıntısı yaşanması muhtemeldir.

Dünyadaki suların çok az kısmı kullanılabilir nitelik gösterirken bu miktar yeryüzünde eşit olarak dağılmamıştır. Ortadoğu'nun alt kısımları da bu dağılımda şanssız olarak değerlendirilebilecek yerler arasındadır. Bölgedeki bu sıkıntı suyun zamanla petrolle eşdeğer öneme sahip olarak değerlendirilmesine neden olmuştur. Nasıl petrol nedeniyle çıkan savaşlar varsa su nedeniyle de savaşların çıkabileceği iddiaları gündeme getirilmiştir.

Tarih boyunca bütün büyük medeniyetlerin su kaynaklarının etrafında kurulduğu görülmektedir. Yine bazı devletlerin yok oluş sebebinin de su nedeniyle yaşanan savaşlar olduğunu söylemek mümkündür. Ortadoğu'ya baktığımızda bölgenin alt kısmındaki Ürdün nehrine, Nil nehrine ve Litani nehrine ilişkin yaşanan problemlerin savaşa mahal verecek nitelik taşıdığı söylenebilir. İsrail ile Arap devletleri arasında

yaşanan savaşların en önemli nedenlerinden birinin de su kaynaklarını ele geçirmek olduğu ifade edilmektedir.

Ancak Ortadoğu bölgesindeki her havza su savaşlarını gündeme getirecek şekilde problemlidir. Fırat ve Dicle Havzasını paylaşan Türkiye, Suriye ve Irak diğer bölge devletlerine göre daha avantajlı durumdadırlar. Ciddi su sıkıntısının yaşanmadığı bu havzaya ilişkin ortaya atılan su savaşları senaryoları gerçekçi görünmemektedir.

Dünyada artan su ihtiyacını karşılamak için pek çok proje uygulanmaktadır. Bunların Fırat ve Dicle'yi paylaşan devletler tarafından da başarıyla uygulanması neticesinde, yanlış kullanımlar ve su israfının önüne geçilecek böylece su savaşları söylemleri sadece bir söylenti olarak kalacaktır.

Türkiye gibi bazı ülkelerde yeterli olarak değerlendirilen su kaynakları, komşular, bölge devletleri ve bölge dışı aktörler tarafından uluslararası platformlarda gündem teşkil eden sorun haline getirilerek, politik ve ekonomik çıkarlar gerçekleştirilmeye çalışılmaktadır. Bölge dışı aktörler açısından elde bulunduran bir politika kartı niteliği taşıyan su, çeşitli nedenlerden ötürü kendi içinde ve komşularına yönelik güven problemi yaşayan bazı bölge devletleri açısından da sürekli gündemde tutularak faydalanılmaya çalışılan bir meta haline gelmiştir.

Fırat ve Dicle üzerinde Suriye, Türkiye ve Irak'ın yaşadıkları iddia edilen su sorunu, esasında, bu suların kullanımına ilişkin bir yapı arz etmekten çok uzak olmakla beraber başka problemlerin kamufle edilmesi ve farklı çıkarların elde edilmesi için kullanılan bir politik enstrüman niteliği kazanmış durumdadır. Bu çerçevede oluşturulan yapay sorun, hem bölge devletlerinin ikili ilişkileri hem de uluslararası ilişkileri açısından önemli etkilere sahiptir. Bu kapsamda, Suriye ve Irak'ın su problemini, üçüncü tarafları da soruna dahil ederek matematiksel paylaşım esasına dayalı olarak çözme yönündeki tavırları, Türkiye ile olan ilişkilerini olumsuz etkilemesine rağmen bu ülke aleyhine oluşturdukları uluslararası kamuoyu desteği ile Türkiye'yi yıpratarak siyasal amaçlarına ulaşmaya yöneliktir. Bölge dışı çeşitli aktörler ise bölgede varlık

göstermek istediklerinde, bulunduğu konum ve durum itibariyle çoğunlukla Türkiye aleyhine tavır koyarak, yapay sorundan faydalanma yoluna gitmektedirler.

Bütün bu verilere dayanılarak politik bir araç olarak değerlendirilmesi uygun görülen suyun kavramsal çerçevesinin verildiği birinci bölümde politik araç niteliği taşımayı haiz olup olmadığı araştırıldı.

İkinci bölümde su ile ilgili hukuksal dayanakları incelenerek, Suriye ve Irak'ın Fırat ve Dicle üzerindeki su taleplerinin hukuksal dayanaklarının varlığı araştırıldı. İki ülkenin isteklerinin hukuksal dayanaklarının kabul edilemezliğinin mevcut uygulamalar itibariyle de açıklık kazandığı ispata çalışıldı.

Fırat, Dicle ve Asi Nehirlerine ilişkin su anlaşmazlıklarının farklı boyutlarıyla ele alındığı üçüncü bölümde tarafların bu sorunlara ilişkin tezlerine yer verilirken, Suriye ve Irak'ın savunularının su kullanımına ilişkin uygulamada olan uluslararası hukuk ilkelerinden hakça ve makul faydalanma kriterine aykırı oldukları ispata çalışıldı.

Dördüncü bölümde varlığı iddia edilen sorunun çözümüne yönelik getirilen çözüm arayışlarının açıklanması amaç edinilmiş, bu maksatla özellikle Türkiye tarafından gündeme getirilen projelere kimlerin hangi nedenlerle karşı olduğu konusunun analizi yapıldı.

İlk dört bölümde yapılan incelemeler neticesinde elde edilen verilerin de desteğiyle, beşinci bölümde su sorununun siyasi nedenlerle gündeme oturtulan bir politika aracı olduğu vurgulandı, sorunun çözülememesinin ardında yatan nedenler incelenerek suyun nasıl araç haline getirildiği ve kullanıldığı analiz edildi.

Bütün bu tespit ve incelemeler ardından son bölümde bu sorunun Türkiye'nin güney komşuları olan Suriye ve Irak ile ilişkilerini aynı zamanda Türkiye-İsrail ilişkilerini nasıl etkilediği analiz edildi.

Bu tez çalışmasıyla amaçlanan, mevcut olan ve genel kabul gören verilerin incelenmesi yöntemiyle Türkiye, Suriye ve Irak arasında yaşanan su sorununun gerçekten iddia edildiği gibi savaşa neden olabilecek boyutta yaşanan bir problem mi olduğu, yoksa gerekli adımların atılmasıyla barışın aracı olabilecek bir kaynak mı

olduğu çözümlemesini yaparken, suyun nasıl ve hangi amaçlarla yapay olarak oluşturulan bir sorun halini aldığı açıklığa kavuşturulmaktadır. Böylece bölge devletlerinin, ama özellikle yeri geldiğinde bölge devletlerinin politik kaygılarından da faydalanarak çıkarları yönünde politika oluşturan bölge dışı aktörlerin, sudan politik bir araç olarak faydalandığı gösterilmeye çalışılacaktır. Yapay bir sorun olsa dahi su meselesinin ustalıklı kullanıldığı zaman Türkiye, Suriye ve Irak ilişkilerini nasıl olupta, aracı kullananlar açısından yararlı olacak şekilde olumsuz etkilediğini gösterebilmek de hedeflenmektedir. Su alışverişinin de söz konusu olduğu ve iyi bir mecrada devam ettiği söylenen Türkiye-İsrail ilişkilerinin, su sorunu nedeniyle de aramızın iyi olmadığı güney komşularımız tarafından olumsuz algılandığı, açıklamasının yapılması ve bunun zaten varolan önyargıları neticesinde politika oluşturan Suriye ve Irak ile olan ilişkilerimizi daha da gerginleştirdiği tespitinin yapılması amaçlanmaktadır. Yine bu nedenlerle tedirginlik içerisinde sürdürülen güney komşularımız ve İsrail ile olan ilişkilerimizin, istenilen düzeyde ve dengeli olarak yürütülemiyor olduğu da vurgulanacaktır.

I. BÖLÜM

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Dış Politika, Uluslararası/Uluslararası Kavramları

Dış politika ilgili ulus devletin yetkili organları tarafından oluşturulur, fakat dış yani uluslararası ortamda uygulanır. Dış politika yapılışı itibariyle özünde diğer devlet politikalarına benzer. Çünkü, aynen diğer politikalar (örneğin sağlık, kültür, eğitim vs.) gibi yürütme erki tarafından oluşturulur. Fakat diğer yandan dış politika, özelliği itibariyle iç politikalarından oldukça farklı bir nitelik taşır. Dış politika diğer politikalarından farklı olarak devletin siyasi ve hukuki otorite alanı dışında, yani uluslararası ortamda uygulanır. Bu niteliği nedeniyle, dış politika hem iç hem de uluslararası politika sürecini kapsar. Dış politika hem içselliği, hem dışsallığı olan bir siyasal köprüye benzer¹.

Dış politika sadece bir ülkenin sınırları içinde gelişen bir süreç değildir. Hatta oldukça kompleks resmi ve gayri resmi ilişkilerin, ittifakların, çatışmaların ve işbirliklerinin oluşturduğu bir sistem içerisinde oluşur ve gelişir. Özellikle soğuk savaş sonrası dönemde dış politika devletlerarası, toplumlararası ve sivil toplum gruplar arası bağlantılar ve ilişkiler dikkate alınmadan anlaşılabilir, oluşturulamaz ve uygulanamaz. Dış politikanın içselliği ve dışsallığı şeklindeki bir ayrım bile zorlama bir ayırımdır. Zaten globalleşmenin ortaya çıkardığı sınır aşınmaları nedeniyle çoğu zaman “iç” ve “dış” ayrımı da muğlaklaşmıştır².

Dış politika, devletin uluslararası sisteme dışsallığını ifade eder. Realistlerin üzerinde durduğu gibi bir devlet için en önemli husus kendi bekasını sağlamaktır.

¹ Ramazan Gözen, “Dış Politika Nedir?”, **21. Yüzyılın Eşiğinde Türk Dış Politikası**, İdris Bal (der), 1. Baskı, Alfa Kitabevi, 2001, içinde s. 4.

² Gözen, a.g.m., s. 7.

Bunun için de yeterli gücü elinde bulundurmamak zorunda olan devlet onun için mücadele eder³. Ulus devlet iç politikasında olduğu gibi, dışa dönük politikasında da çeşitli hedeflere sahiptir, bu hedeflere ulaşılması hayattır ve ulaşmak için her şey yapılacaktır⁴. Prestij ve nüfuz sahibi olmak maddesel kazanımları elde etmek için de bir yol takip ederler ve bu yol çeşitli stratejilere dayanan dış politikayı tanımlar. Bu anlamda alternatif dış politikalar belirleme ve en uygununu seçme işi rasyonel bir aktör olan devlet⁵ için bir görevdir.

Buna karşın yaşanan olaylar neticesi algılamalar mecburen değişim göstermiş ve dış politika sadece devlet tarafından, tamamen bağımsız olarak kendi çıkarını tatmin için oluşturulan bir kavram olmaktan çıkmıştır. Nitekim 1950'lerdeki gelişmeler neticesinde dış politika değerlendirmeleri de farklılaşmıştır. Dış politika oluşumunda sadece devletin ana birim olarak kabul edilmesini ve dünya politikasının devleti yöneten bir grup insan tarafından tespit edildiği söylemlerini⁶ eleştiren yaklaşımlar popüler olmuştur. Bu anlamda dış politika çok farklı aktörler tarafından oluşturulan ve sadece devletin değil pluralist yaklaşıma göre tek tek bireylerin de çıkarlarının gerçekleştirilmeye çalışıldığı alan⁷ olarak tanımlanır olmuştur.

Bunlara ilave olarak uluslararası organizasyonlar, devletler karar alırken etkin rol oynarlar, çünkü artık sınırlar geçirgenleşmiş ve devletlerin egemenliği sınırlandırılmıştır. Bunun da ötesinde artık entegrasyonlar yaşanmaktadır. Bu nedenle karşılıklı bağımlılık yaşanır olmuştur⁸. Bu global düzen devletlerin geleneksel olarak yerine getirdikleri sorumluluklarını bile uluslararası işbirliği olmadan gerçekleştirememelerine sebep olmuştur⁹. Böyle bir yapıda devlet dışı aktörler politika yapımında etkili olmuş neticede de dış politika daha geniş bir kavram olarak

³ Paul R. Viotti ve Mark V. Kauppi, **International Relations Theory: Realism, Pluralism, Globalism**, Macmillan Publishing Co., New York, 1993, s. 36.

⁴ James E. Dougherty ve Robert L. Pfaltzgraff, **Contending Theories of International Relations**, Harper Colins Publisher, New York, 1990, s. 44.

⁵ Deniz Ülke Arıboğan, **Globalleşme Senaryosunun Aktörleri**, Der Yayınları, İstanbul, 1996, s. 36.

⁶ Arıboğan, a.g.e., s. 45.

⁷ David Held, **Democracy and The Global Order From The Modern State to Cosmopolitan Governance**, Polity Press, ss. 90-91.

⁸ Held, a.g.e., s. 90.

⁹ Held, a.g.e., s. 92.

algılanmıştır. Durum çok karmaşıklaşıp artık tanım yetersiz kalmaya başladığında uluslararası politika tanımlaması devreye girmiştir.

Bu durumda dış politika iki devletin birbirlerine karşı izledikleri siyasalar olarak tanımlanabilirken, dışarıdaki devletlere göre olan durumları uluslararası politika olarak tanımlanabilir¹⁰.

Dış politika, uluslararası politikanın konularından biri olarak değerlendirilebilecekken orda hak ettiği yeri de vermek gerekmektedir. Çünkü dış politika, uluslararası politika alanında temel inceleme birimi olan egemen devletleri yani temel aktörlerin analizine ilişkin düzeyi temsil etmektedir¹¹. Böyle geniş bir çerçeveden bakılınca uluslararası politikayı ,iki ya da daha çok ulus devlet arasındaki her türlü ilişkinin daha kapsayıcı olan uluslararası yapının bütünü içinde değerlendiren siyasa olarak tasvir etmek olasıdır. Uluslararası politika daha geniş bir kavramı ifade ediyor dedik. Bunun nedenini ise devletlerin tek aktör olarak alınmaması, uluslararası organizasyonların da dünya politikası oluşumunda etkisi olduğunun kabul edilmesi olarak açıklayabiliriz. Bu politikada uluslararası etkileşim birden fazla boyutlu olarak algılanır. Sistemde tek bir aktör yoktur, bu nedenle sisteme yeni girişler çoğalmıştır. İşte bu anlamda dış politikanın uluslararası politika için bir girdi olarak değerlendirilmesi söz konusu olur¹². Uluslararası politikayı dış politikaların toplamı¹³ olarak kabul ettiğimizde ise olay netlik kazanacaktır.

Devletler arasındaki resmi düzeyde sürdürülen hukuksal ve diplomatik ilişkilerin dışında başka ilişkiler de mevcuttur. Bunun yanında uluslararası ekonomik ilişkiler çerçevesinde sürdürülen ticari ve mali işlerin bir kısmı resmi kanallarla yürütülmekteyse de pek çoğu gayri resmi olarak sürdürülmektedir. Bir ülkeden diğerine her türlü insan transferleri ve iletişim araçları kullanılarak yürütülen faaliyetler sonucu oluşan kültürel

¹⁰ İbrahim S. Canbolat, “Yeni Dünyada Dış Politika ve Araçları”, **Bilgi ve Toplum**, Sayı 3, 2001, s. 207.

¹¹ Faruk Sönmezoğlu, **Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi**, 3. Baskı, Filiz Kitabevi, İstanbul 2000, s. 12.

¹² Mehmet Gönlübol, **Uluslararası Politika İlkeler-Kavramlar-Kurumlar**, 4. Baskı, Atilla Kitabevi, Ankara: 1993, s. 28.

¹³ Canbolat, a.g.m., s. 207.

ilişkilerin büyük kısmı resmi olmayan araçlar tarafından kurulmaktadır¹⁴. Bu tür faaliyetler de uluslararası politikanın kapsamında değerlendirilir.

Uluslararası politikanın oluşmasına etki eden dış politikaları belirleyen çeşitli faktörler vardır. Şimdi onların incelemesini yapalım.

2. DIŞ POLİTİKAYI BELİRLEYEN FAKTÖRLER

2.1. Uluslararası Yapı ve Ulusal Yapı

Devletlerin dış politika kararlarını değerlendirirken uluslararası yapıyı gözardı etmek mümkün değildir, çünkü devletler politikalarını uluslararası ortamda uygulayacaklardır. Dolayısıyla alınan kararın uygulanabilir olması, istenilen etkiyi yapabilmesi ve neticede kazanç elde edilebilmesi için uluslararası durumun dikkate alınması gerekir.

Dış politika belirlenirken devletler zaruri olarak uluslararası yapıyı iyi analiz etmek durumundadırlar. Zamanın koşullarına uymayan politikalar devlete yarar yerine zarar olarak da fatura edilebilmektedir. Buna en güzel örnek yakın zamanda yaşanan Irak işgalidir. Saddam'ın yanlış politikaları –ki tabii daha birçok sebep var- ülkeyi yok olmanın eşiğine getirmiştir.

Esasen uluslararası yapı ve devletler arasında karşılıklı bir etkileşimin varlığından bahsedilebilir. Uluslararası yapının devletler tarafından şekillendirilmesi devlet gücüne bağlıdır. Güçlü devletler yapıda değişikliklere neden olabiliyorken, küçük olanlar yönlendirilmeye mahkum olmaktadır¹⁵. Soğuk savaş sonrası kurulan yapı, bu duruma iyi bir örnek teşkil etmektedir. Dünya güçlü olan Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Rusya etrafında iki bloğa ayrılırken, görece daha güçsüz olanları bu ülkeler liderliğindeki bloklara dahil olmuşlar, bir anlamda oyunu onların kurallarına göre oynamışlardır.

¹⁴ Tayyar Arı, **Uluslararası İlişkiler**, 2. Baskı, Alfa, Kasım 1997, ss. 36-37.

¹⁵ Gönlübol, a.g.e., s. 210.

Uluslararası yapıdaki değişmeler çoğu zaman devletleri politika değişimine gitmeye zorlamaktadır. Bazen devletin bekası değişim yapmasına bile bağlı olabilmektedir. Bunun nedeni ise sistemin kendine uymayan birimleri gerektiğinde sistem dışına çıkabilmesidir. 1979 İslam devriminden sonra İran'ın başına gelenler tam da bu konuyu açıklar mahiyettedir.

Dış politikayı etkileyen bir diğer etken de ulusal yapıdır. Ulusal yapının bir unsuru olan istikrar devletin iç politikasını olduğu ölçüde dış politikasına da etki eder. İstikrarlı bir devlet çok daha tutarlı ve güven dolu politika takip edebilecekken istikrarsız olan devletin politikaları genellikle saldırgan özellikler gösterir¹⁶. Bu duruma yol açan neden; devlet yönetiminin içerde yerini sağlamlaştırmak için dışarıda serüvenlere atlama yolunu tercih edebilmesidir. Yani yönetim eylemlerini meşrulaştırmak için bu yönetime başvuracaktır. Nitekim Suriye, Körfez savaşı sonrası bölgedeki liderlik hayallerinin zora girdiğini gördükten sonra su konusunda çok daha anlaşmaz ve saldırgan bir tutum göstermeye başlamıştır.

Dış politikayı etkileyen en büyük ulusal unsurlardan bir diğeri ise devletin siyasi yapılanmasıdır. Buna göre devletlerin rejimleri doğrudan onların dış politikalarına da yansıtacaktır. Bu bağlamda demokratik devletlerin dış politika takibinde çok daha uzlaşmacı yöntem izledikleri söylenmektedir¹⁷.

2.2. Jeopolitik Konum

Jeopolitik bir devletin coğrafi konumunu ifade etmektedir. Coğrafi konum ise dış politikayı şekillendiren en önemli unsurlardan birisidir¹⁸. Devletlerin komşularını seçme şansları olmadığı için ülkenin bulunduğu fiziki coğrafik alan dış politika kararlarına doğrudan etki eder. Dost komşularla çevrili olmayan Türkiye gibi ülkeler dış politikalarını çoğunlukla temkinli adımlar esasına göre atmakta, savunma harcamalarını arttırmakta, sorunlar nedeniyle sürekli gerilimin içerisinde politika tayin etmeye

¹⁶ Gönlübol, a.g.e., s. 213.

¹⁷ Selahattin Bakan, "Teoriler Işığında Politika", **21. Yüzyılın Eşiğinde Türk Dış Politikası**, İdris Bal (der), 1. Baskı, Alfa Kitabevi, 2001, içinde s. 11.

¹⁸ Karman İnan, **Dış Politika**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1993, s. 12.

yönlendirilmektedirler. Türkiye ve güney komşuları arasındaki anlaşmazlık tarihsel nedenlere de dayanmakla beraber benzer bir sorunun daha iyi niyetli devletlerle yaşanması durumunda problemin halledilmesi de kolaylaşacaktır.

Devlet politikalarını coğrafi konumla açıklama çalışmaları Antik Çağa kadar uzanır. Bodin ve Montesquiev iklim şartlarının insan karakteri üzerindeki etkisinin o insanlardan oluşan devletlerin gücünü tespit edeceğini söylemişler, bunu yaparken de sömürgeciliği mantıklı bir zemine oturtmaya çalışmışlardır¹⁹. Sıcak ülkelerin insanların sıcaktan bunalıp çalışmadıkları ve neticede geri kaldıkları da ileri sürülmüştür. Soğuk ülkelerin insanları daha cesaretli olacağından sıcak yerlerde yaşayanlar üzerinde rahatlıkla hakimiyet kurabileceklerdir. Elbette bunlar iyi niyetli değerlendirmeler olarak kabul görmemektedir.

19. yy'ın ikinci yarısından itibaren jeopolitik alanında yapılan çalışmalarda esasen iki amaç hedeflenmiştir. Bunlardan biri ,öncelikli hedefler tespit edilmesi ve nasıl ulaşılabileceği konusunda yöntem belirlenmesiydi, diğeri ise eylemlerine meşruiyet zemini hazırlanmasıydı²⁰.

Bu amaçla jeopolitik üzerinde ilk ciddi çalışmaları yapan kişi Friedrich Ratzel'dir. Ratzel jeopolitik ismini kullanmamış ama siyasi coğrafya ve jeopolitiğe geçişte önemli adımlar atmıştır. Coğrafya ve politikayı beraber ele almıştır. Ülke sınırlarının değişebilirliği üzerinde durmuş ve bu fikirleri sınırların genişletilmesi gerekliliği politikası için dayanak arayan Karl Haushofer için başlangıç teşkil etmiştir. Ratzel devleti toprağa bağlı bir organ gibi görmüş ve yaşayan organizmanın gerektiğinde daha çok toprak sahibi olması gerekir fikrini savunmuştur²¹.

¹⁹ İbrahim S. Canbolat, **Almanya ve Dış Politikası. Ulusal Çıkar, Ulusal Birlik. Kamuoyu Tercih Açısından İnceleme**, Alfa, 2003, s. 34.

²⁰ Ahmet Davutoğlu, **Stratejik Derinlik, Türkiye'nin Uluslararası Konumu**, 9. Basım, Küre Yayınları, 2002, s. 107.

²¹ Ali Faik Demir, "Jeopolitiğe Günümüzden Bir Bakış", **Uluslararası Politikada Yeni Alanlar ve Bakışlar**, Faruk Sönmezoğlu (der.), Der Yayınları, İstanbul, 1998, içinde s. 289.

Ratzel gibi Alman jeopolitik okulunun temsilcilerinden olan Rudolf Kjellen jeopolitiğin isim babasıdır. Kjellen daha sonra geliştirilecek kara, deniz ve hava jeopolitiğinin teorik zeminini hazırlamıştır²².

Haushofer ise Nazi yayılcılığında teorik çerçeve olarak kullanılan Lebensraum (yaşam alanı) teorisini geliştirmiştir. Haushofer, İngiltere'nin ancak kara ve denizden kuşatılarak yenilebileceği tespitinde bulunmuştu ama zafer kazanma yolundaki Hitler deniz bağlantılarını kesmeyince teknik bir hata yapmış ve savaşı kaybetmiştir²³.

Alfred Thayer Mahon, Anglo Amerikan okulu temsilcisi olup günümüzdeki jeopolitikte denizlerin önemini vurgular. Mahan'a göre dünya gücü olabilmek için denizlere hakim olmak gerekmektedir ve denizlere hakim olan da dünyaya hakim olur. İngiltere'nin gücünü de deniz hakimiyetine bağlamış, böylece teorisini desteklemiştir²⁴.

Jeopolitik düşüncenin gelişmesine önemli bir katkıyı da Mackinder yapmıştır. Ona göre dünyadaki güç mücadelesinde ön plana çıkmak kara hakimiyetine bağlıydı. Mackinder, Avrasya'nın iç kısımlarını dünya siyasetinin coğrafi merkezi "mihver bölgesi", olarak adlandırır, bu bölge Almanya, Türkiye, Hindistan ve Çin'den oluşan "iç-hilal"le çevrilidir. İç hilalde İngiltere, Güney Afrika ve Japonya'dan oluşan "dış hilalle" çevrilidir. Ona göre dünya hakimiyeti merkez bölgesinin ele geçirilmesine bağlıdır. Sonunda görüşlerini şöyle ifade eder²⁵;

- Doğu Avrupa'ya hakim olan merkez bölgesini kontrol eder.
- Merkez bölgesinde hakim olan Dünya Adasını (Avrasya ve Afrika) kontrol eder.
- Dünya Adasına hakim olan dünyayı kontrol eder.

Nicholas J. Spykman ise XX. yüzyılın önemli jeopolitikçilerindendir. Temelde Mackinder'in görüşlerinden yararlanmakla beraber farklı sonuçlara ulaşmıştır. Ona

²² Davutoğlu, a.g.e., s. 103.

²³ Davutoğlu, a.g.e., s. 105.

²⁴ Demir, a.g.m., s. 290.

²⁵ Sönmezoğlu, a.g.e., ss. 11-12.

göre: rimland (kenar)'a yani sanayi ve iletişimin gelişmesiyle Avrasya'yı kuşatan bölgeye hakim olmak, dünya hakimiyetini de beraberinde getirecektir.

“Kenar'a sahip olan Avrasya'yı kontrol eder, Avrasya'ya hakim olan dünyanın kaderini kontrol eder” demiş ve ABD'nin kenar ülkeler üzerinde başka devletlerin hakimiyetlerine izin vermemesi gerektiği belirtilmiştir. Onun görüşlerinden yararlanan George Kenan da “Çevreleme” politikasıyla Sovyet Rusya tehlikesini azaltmayı amaçlamıştır²⁶.

Son dönemlerin en etkili jeopolitik teorilerinden biri de Brezinski tarafından geliştirilmiştir. O “Avrasya Balkanları”²⁷ olarak adlandırdığı bölgeyi dünya hakimiyeti için stratejik bir mücadele alanı olarak tespit etmiştir.

2.3. Ulusal Kamuoyu

Dış politika kararları üzerinde etki oluşturan bir diğer faktör kamuoyudur. Kamuoyu iç ve dış kamuoyu olarak ikiye ayrılabilir gibi dış politikada olumlu bir sonuç alınmak isteniyorsa her iki kamuoyunun da desteği sağlanmalıdır. Devlet kendi içerisinde yeterli desteği halkından görürse dışarıda daha güçlü olacak ve çeşitli yöntemlerle yabancı devletlerin halkları üzerinde olumlu intibalar oluşturursa da dışarıda daha çok kabul görecektir²⁸.

Kamuoyunun etkisi genel olarak kabul edilmekle beraber politikaya ne derecede müdahale edeceklerine izin verilmesi konusunda farklı görüşler vardır. Burada temel anlaşmazlık noktası: Kamuoyunun politikaya doğru etkiyi yapıp yapmayacağı konusudur. Kamuoyunun olumsuz etki edeceği kanısının hasıl olduğu kişilerin daha çok realist bakış açısını benimsediğini ve politikayı kapalı bir kutu olarak değerlendirdikleri

²⁶ Sönmezoğlu, a.g.e., s. 513.

²⁷ İbrahim S. Canbolat, **Savaş ve Barış Arasında Dünya: Korku ve Umudun Arasında İnsan**, Alfa, İstanbul: 2003, s. 103.

²⁸ İnan, a.g.e., ss. 18-21.

için zamanla halka da yabancılaşacakları uyarısında bulunan kesime göre; demokratik toplum olmanın gereği halkın siyasete tam katılımını sağlamaktır²⁹.

Gönlübol'a göre ise; kamuoyu genellikle dış politika kararının tam olarak ne olması gerektiğini belirleyemez ama bazı konularda gidilecek sınırları belirler. Bu görüşünü de Türkiye ve Yunanistan örneklerini vererek destekler. İki devlet halkı belli bir noktaya kadar barışa evet demektedir. Fakat iş toprak verilmesine gelince her iki halk da anlaşmaya yanaşmamaktadır³⁰.

Kamuoyunun tepkisi bazen hükümetleri tedirgin ettiğinden halktan bir takım bilgiler gizlenir. Çünkü yoğun tepkiler atılması gereken adımların atılmasını engelleyebilecektir. Bu nedenle haberlerde taraflı yayın yapılabilir. Örneğin; bir andlaşma yapılır ve bunun sadece olumlu yerleri yansıtılır³¹.

Kamuoyu üçe ayrılabilir. Bunlar; kitle iletişim araçlarını ellerinde tutan kamuoyu eliti, kamuoyu oluşturmada etkin çevre olan aktif halk ve halkı içeren pasif kamuoyudur³².

Kamuoyu eliti hükümetin başında yer alan ve önemli mevkilerde bulunan küçük bir azınlığı ifade eder ki bunların kamuoyu oluşturma becerileri yüksektir³³.

Aktif halk, eğitim ve gelir düzeyi yüksek, dış politikayla ilgilenen ve ulaşabilecekleri insan kadar kamuoyu oluşturma yetisine sahip ikinci sınıfı anlatır³⁴.

Pasif halk ise halk yığınlarını anlatır. Bu insanlar dış politikayla ilgilenmezler ve sosyo-ekonomik düzeyleri düşük kişilerden oluşurlar³⁵.

²⁹ Bakan, a.g.m., s. 14.

³⁰ Gönlübol, a.g.e., s. 242.

³¹ Aynı yer.

³² Canbolat, Almanya ve Dış..., a.g.e., s. 36.

³³ Gönlübol, a.g.e., s. 250.

³⁴ Sönmezoğlu, a.g.e., s. 590.

³⁵ Gönlübol, a.g.e., s. 247.

2.4. Doğal Çıkar Algılamaları

Dış politika kararlarının oluşumunu etkileyen iki farklı algılamadan bahsedilir. Devletlerin ulusal çıkarları ve karar vericinin algılamaları.

Devletlerin ulusal çıkar algılamaları realist teoriyi savunanlara göre politika oluşturmada esas noktalardan biridir. Zaten devletin amacı gücü ele geçirerek çıkarını gerçekleştirmektir. En hayati çıkar devamlılığı sağlamak, büyümektir. Ancak yine realistlerin belirttiği gibi her devletin çıkarları benzer olduğundan uluslararası alanda bir çatışma sözkonusu olmaktadır³⁶. Ayrıca her türlü menfaatin içinden, ekonomik amaçlı olanlar, devletlerin hareketlerini şekillendiren en önemli unsurlardır³⁷.

Karar vericinin dış politikayı ve diğer devletlerin davranışlarını algılayış biçimi de karar oluşumunu etkiler³⁸. Karar merkezindeki kişinin konuyu nasıl algılıyor olduğu vereceği karar üzerinde son derece önemlidir. Jevis ,dış politikada kararlarının , dış politika seçkinlerinin amaçları, hesapları ve algılamaları tarafından belirlendiği tespitinde bulunur. Kişisel algılamayı dahil olunan çevre de etkilemektedir³⁹.

Karar vericinin konuya ilişkin fikirlerini geçmiş yaşantısı etkileyebileceği gibi alınan enformasyon sayesinde oluşan algı çerçevesi de etkiler. Belli bir çerçeve oluştuktan sonra gelen bilgiler de o süzgeçten geçeceği için ancak o çerçeveye göre doğru ve yanlış diye adlandırılır⁴⁰. Bir konuda belli bir kanaati oluşan yöneticinin o konuyla ilgili kararlarında kendi fikirlerine ters düşecek kararlar vermesi beklenmemelidir.

Karar vericinin dış politikadaki belirleyici etkisi özellikle karar vericinin yetkisinin genişliğine de bağlıdır. Örneğin kendi devletinin kaderini belirleyen dönemimize en yakın liderlerden biri de Saddam Hüseyin'dir.

³⁶ Hamit Ersoy, Lale Ersoy, **Küreselleşen Dünyada Bölgesel Oluşumlar ve Türkiye**, Siyasal Kitabevi Yayınları, Ankara, s. 3.

³⁷ İnan, a.g.e., s. 16.

³⁸ Arı, a.g.e., s. 263.

³⁹ Ali Yaşar Sarıbay, "Dış Politika Kararlarını Belirlemede Psikolojik Etkenler ve Türkiye", **Türk Dış Politikasının Analizi**, Faruk Sönmezoğlu (der.), 2. Basım, Der Yayınları, İstanbul: 1998, içinde s. 536.

⁴⁰ Sarıbay, a.g.m., ss. 536-537.

3. SOĞUK SAVAŞ SONRASI DEĞİŞEN ULUSLARARASI YAPI

1980'lerdeki detant dönemi soğuk savaş döneminin sonunun geldiğinin işaretlerini verirken, 1989'da Sovyetler Birliği'nin yıkılması bu dönemin son bulduğunu gösteren olay olmuştur. Tabii bu dönemin son bulması ile o dönemin koşullarına göre şekillenen uluslararası yapı da temelden değişme durumunda kalmıştır. Mevcut sistemin dağılması hem politik istikrarsızlığı hem de sistemin belirsizliğinden kaynaklanan teorik ve politik tutarsızlıkları beraberinde getirmiştir. Bu belirsizlik dönemi yeni bir sistemin oluşturulması esnasında avantajlı bir konum kazanarak bir üst kademeye sıçramak isteyen devletlere önemli bir hareket sahası kazandırmıştır⁴¹.

Soğuk savaş sonrası iki kutuplu sistem ortadan kalkınca güç odakları çeşitlenmiştir. Ekonomik alanda ve her alanda dünya liderliğini ilan etmek isteyen ABD yeni dünya düzeni kavramıyla buna meşruluk kazandırmak istemiştir. Fakat görülen o ki yeni dünya düzeninde tek güç ABD değildir. Almanya ve teknoloji devi olan Japonya bu anlamda ABD'nin ciddi rakipleridir⁴². Bunların yanısıra Avrupa Birliği (AB) ve Çin de gelecekte liderliğe oynayan güçler arasındadır.

1990 sonrası bazı bilim adamları dünyayı bundan sonra şekillendirecek olan ekonomik modelin, rakipsiz kalan,liberalizm olacağı yolunda öngörülerde bulunmuşlardır⁴³. Ancak Fukuyama'nın, "Tarihin Sonu" tezi ile açıklamaya çalıştığı yeni dünya düzeninin bütün özelliklerine katılmak mümkün değildir. Çünkü ABD dünyada belirleyici bir güç olma özelliğini devam ettirse ve hatta birçok şeyi kendi politikaları çerçevesinde şekillendirmeyi başarsa bile, ABD politikalarına alternatif ortaya koyacak güçler de vardır. Liderliğini tehlikeye atmak istemeyen ABD'nin, bu özelliklere sahip güçlerin gelecekte ona tehdit oluşturmaması için izlediği politikalar da mevcuttur. Çin'in çevrenmesi projesi⁴⁴ bu bağlamda düşünülebilir.

⁴¹ Davutoğlu, a.g.e., s. 76.

⁴² Aynı yer.

⁴³ Turgay Uzun, "Uluslararası Politik Sistemin Değişimi. Yeni Uluslararası Düzen ve Türkiye", **Amme İdaresi Dergisi**, Cilt 31, Sayı 4, Aralık 1998, ss. 82-83.

⁴⁴ Kaan Ögüt, "21. Yüzyılda Türkiye'nin Dış Politikası", <http://www.aydinlanma1923.org/sayi/30/30-10.htm>, s. 1.

Doğu Bloğu'nun çözülmesiyle uluslararası sisteme yeni ulus devletler katıldı. Ancak çok yeni olan bu Türk Cumhuriyetleri, mevcut güçlerin dikkatlerini üzerine çekmiştir. Mevcut olan iktidar boşluğu çeşitli güçler tarafından doldurulmak istenmiştir. Bu amacı güden politikalardan biri de Brzezinski tarafından geliştirilen Avrasya Balkanları kavramlaştırmasıdır⁴⁵. Doğu Avrupa'da da Sovyet bloğunun çöküşüyle parçalanmalar oldu. Yugoslavya kanlı çarpışmalar sonunda parçalanırken, Çekoslovakya kansız şekilde bölünmeyi başarmıştır. Tabii bu alanlar da Batılı Devletlerin dikkatini çekmiş ve bu devletlerin uluslararası sisteme angaje edilmeleri çalışmaları başlamıştır. Şu an bu devletlerin bazıları AB'ye üye oldu, bazıları da üye olma aşamındadır.

Soğuk savaş sonrası dönemde devletlerin parçalanmasını ve jeopolitik boşluk alanlarının oluşmasını, jeopolitik, jeoekonomik, jeokültürel öneme sahip hattı oluşturan bölgelerin önemlerinin artmasına bağlayabiliriz. Bunların önemlerinin soğuk savaş sonrası dönemde rekabete sebep olmasını da, bu bölgelerin soğuk savaş döneminde blokların etki alanlarını oluşturmaları nedeniyle ancak dönem bitiminde batı bloğunun etki alanına açılmasıyla açıklamak mümkündür. Yeni dönemde görülen değişiklikler ve daha fazla güç elde etmek için yapılan askeri veya politik manevralar, küresel stratejik dengelerdeki radikal değişimin yol açtığı jeopolitik boşluk alanlarının jeoekonomik, jeokültürel faktörleri harekete geçirmesi ile söz konusu olmuştur diyebiliriz⁴⁶.

Rusya, Sovyetler Birliği dağıldıktan kısa bir süre sonra 1992-1993 yıllarında "near abroad" (arka bahçe) siyasasını izleyeceğini bildirmiştir. Bu da Rusya'nın uluslararası politika alanında pasif bir aktör olarak kalmaya niyetli olmadığını göstermiştir. Nitekim ABD ile nükleer silahlar konusunda anlaşmaya varan Rusya, "yeniden hesaba katılması gereken ülke" durumuna gelmiştir. Rusya kendi eski coğrafyası üzerinde tekrar egemen güç olma yollarını ararken, batısındaki devletlerle bu alanlarda nüfuz bölgeleri oluşturma konusunda mücadele etmektedir. Bu nedenle bir yandan ABD ile ilişkilerin öncelik tanırken, öte yandan Asya ülkeleri üzerindeki

⁴⁵ İbrahim S. Canbolat, **Küreselleşen Dünya ve Türkiye, Aşkın Değerler, Kurumlar ve Politikalar İşığında İlişkiler Sorunlar**, Vipaş, Bursa: 2002, s. 91.

⁴⁶ Davutoğlu, a.g.e., ss. 110-111.

etkisini kullanmaktan kaçınmamaktadır⁴⁷. Bu çerçevede zengin doğalgaz ve petrol yatakları bulunan bölgede Rusya-ABD rekabeti devam etmektedir. Ancak ABD mevcut durumda üstün gelen ülke konumundadır. Çünkü 11 Eylül sonrası ortam ABD ulusal çıkarlarını önemli bölgelerde gerçekleştirmesine müsait bir nitelik göstermiştir. Bunun üzerinde ABD uluslararası terörle mücadele kavramı kapsamında Afganistan'a müdahalede bulunmuş, böylelikle Asya'nın ortasında çok stratejik bir noktada kendine bir nevi bir üst edinmiştir. Bu tabii ki gelecekte ABD'nin bölgedeki varlığının bir göstergesi ve ABD için de varlığını garanti edecek önemli noktadır.

Soğuk savaşın bitiminin uluslararası konjonktürdeki bir diğer önemli etkisi de batı bloğu içinde çözümlerin başlamış olmasıdır. Çözüm başlamıştır çünkü artık Batının kendi kimliğini tanımlarken yararlandığı öteki –Doğu Bloğu- yoktur⁴⁸. Bu çözülmeye açıklamak için verilebilecek en iyi örnek AB ve ABD arasındaki rekabettir. ABD ile AB arasındaki rekabet, özellikle 1986'da Ticaret ve Tarifeler Genel Andlaşması (GATT) çerçevesinde başlayan görüşmelerde belirginleşmiş ve günümüze kadar da bu çerçevede bazı uyuşmazlıklar yaşanmıştır. ABD ile AB arasındaki hemen her konudaki rekabet, aynı piyasada rekabet eden iki şirketin mücadelesine benzemektedir⁴⁹. Öncelikle ticaret ilişkileri babında belirgin olan rekabet, siyasi arenada da etkisini göstermektedir. ABD'nin Irak'a hareket kararı alması AB tarafından tam bir destek bulamamıştır, çünkü AB ülkeleri Amerika'nın bu müdahale ile Ortadoğu bölgesindeki üstünlüğü tam olarak ele geçirmesinden endişe etmişlerdi.

1989'dan sonra uluslararası yapıda bu şekilde değişimler görülürken artık ülkelerin güvenlik tanımlamaları, tehdit algılamalarındaki değişiklik nedeniyle farklılıklar göstermiştir. Doğu Bloğunun yıkılması ile ilk sorgulanan Kuzey Atlantik Antlaşma Örgütü (NATO)'nun varlık sebebi olmuştur. Birçoklarına göre NATO'nun devam etmesi için artık bir neden kalmamıştı. Ancak Avrupa'nın kendi göbeğinde

⁴⁷ Beril Dedeoğlu, “Değişen Uluslararası Sistemde Türkiye-ABD İlişkilerinin Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerine Etkileri”, **Türk Dış Politikasının Analizi**, Faruk Sönmezoğlu (der) 2. Basım, Der Yayınları, İstanbul, 1998 içinde, s. 231.

⁴⁸ Abdulkadir Baharççek, “Soğuk Savaşın Anlamı ve Sona Ermesinin Türk Dış Politikası Üzerindeki Etkileri”, **21. Yüzyılın Eşiğinde Türk Dış Politikası**, İdris Bal (der), Alfa Basım Yayım Dağıtım, 1. Baskı, 2001 içinde, s. 42.

⁴⁹ Baharççek, a.g.m., ss. 231-232.

cereyan eden olaylara müdahale edememesi, NATO'nun sürekliliğinin kabul edilmesine neden olmuştur⁵⁰. Halihazırdaki durum itibariyle de değişime ayak uyduran NATO varlığını devam ettirecek görünümündedir. Avrupa'nın savunma kolu olarak tasarlanan Batı Avrupa Birliği'nin (BAB) şu an için NATO'yla rakip olması mümkün değildir⁵¹.

Uluslararası yapıdaki bu değişikliklere değindikten sonra bu yapının ortaya çıkmasına sebep olan değer algılamalarındaki farklılıklara ve dış politikayı etkileyen yükselen değerlerin neler olduğuna değinmek istiyorum.

3.1. Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Değer Algılamasındaki Değişimler, Yeni Yükselen Değerler, Çeşitlenen Dış Politika Aktörleri ve Dış Politika Araçları

Soğuk savaş sonrası dönemde Batı'da ve tüm dünyada değerler sisteminde yaşanan değişim, dış politikayı da etkilemektedir. Geleneksel dış politika yönetiminin temel varsayımları olan “ülke bütünlüğü, egemenlik, meşruiyet ve etkinlik” yeniden değerlendirilip, yorumlanmak durumunda kalmışlardır. Bu böyle olmuştur çünkü doğu bloğunun dağılmasıyla oluşan yeni nüfuz alanlarına ulaşabilmek, hareketin meşruiyetini tanıyacak söylemlerin varlığıyla ilintilidir. Böylece dış politika araçları dünyanın konjonktürel değişimine uygun hale getirilmiştir⁵².

Aslında devlet egemenliğinin sorgulanmaya başlanması, sınırların geçirgenleşmesi soğuk savaş sonrasına denk gelir. Daha önce de bu yönde değişime temel hazırlayan süreçler yaşanmıştır. Zaten değişim bir sürecin varlığını zorunlu kılar. Bu çerçevede, uluslararası yapının bilardo topu teorisinden, örümcek ağını andıran bir şekle ulaşmasındaki belirtilerden biri olarak Avrupa Güvenlik İşbirliği Konferansı (AGİK)nda yaşanan değişimi gösterebiliriz. 1975 Helsinki zirvesinde alınan kararlarla ulus devletin egemenliği ve sınırları dokunulmaz olarak kabul edilirken, 1990 Paris şartıyla büyük bir dönüşüm başlamıştır. AGİK, Avrupa Güvenlik İşbirliği Teşkilatı

⁵⁰ Baharççek, a.g.m., s. 44.

⁵¹ Ögüt, a.g.m., s. 3.

⁵² Canbolat, “Yeni Dünyada...”, a.g.m., ss. 207-208.

(AGİT) olmuştur. Paris şartıyla amaçlanan, ortak değerlerin geliştirilmesi ve toplumların bunlar etrafında bilinçlendirilmesi yoluyla birçok alanda çeşitli türden engellerin bertaraf edilmesiydi. AGİT, ulus devlet sınırlarını aşarak bireyin ve toplumun, insan hakları ve temel özgürlükler açısından dokunulmazlığını siyasal iktidarlara bazı durumlarda hatırlatma yetisi kazanmıştır⁵³.

Bu konuma gelen sadece AGİT değildir tabiki. Burada yansıtmak istediğim tam olarak ortak değer oluşumu ve bu değerlerin başka ülkelere taşınması aşamasında güçlük çıkaran unsurlara müdahalenin meşru bir zemine oturtulmak amacıyla daha rahat yapılıyor olmasıdır. Değerler maalesef devletlerin iç politikalarına müdahale aracı olarak kullanılıyorlar⁵⁴. Bunu daha geniş olarak ifade etmek gerekirse yeni dünyada yükselen değerler arasında yer alan demokrasi, hukukun üstünlüğü, insan haklarına saygı ve azınlıkların korunması gibi ortak beşeri değerler, uluslararası politikanın en çok devreye sokulan, kullanılan araçları haline gelmişlerdir. Çok sayıda devletin taraf olduğu uluslararası belgeler pratikte orada öngörülen hak ve düzenlemelerin gerçekleştirilmesine yönelik olmaktan çok, Batılı güçlerin çeşitli gerekçelerle periferiye müdahale etme enstrümanı olarak kullanılmaktadırlar.

2000'li yıllarda uluslararası arenada dış politika aracı olarak kullanılan diğer bir önemli unsur da terör olgusudur. 11 Eylül 2001 küresel terörün ya da uluslararası terör ifadelerinin ortaya çıkmasının başlangıç noktası olarak değerlendirilebilir. 11 Eylül terör saldırısıyla ABD uluslararası teröre karşı savaş açmış ve dünyayı ikiye bölmeyi amaçlamıştır. Bu mantıkla dünya devletlerine ya teröristlerden yana ya da ABD'den yana olma seçeneklerini sunmuştur. ABD böylece kendine göre, terörist eylemlerde bulunma eğilimi olan ülkeleri, teröre destek veren ülkeleri tespit etmiştir. Şu sıralarda ABD terörle mücadele bayrağını taşıyormuş gibi yaparak istediği bölgeye müdahale edebilmektedir. Müdahale istekleri de genellikle meşru sebepler olduğu için dünyanın bir kısmı tarafından onaylanmaktadır. ABD bu yeni başlattığı savaşta hedef kitle olarak doğu kökenli ülkeleri seçmiştir. Bu birçok eleştiriye sebep olmuştur. ABD kendi içindeki yabancı uyrukluları da rahatsız edici önlemler almaktadır. Hatta ABD ırkçılık

⁵³ İbrahim S. Canbolat, **Yeni Dünya ve Türkiye. Aşkın Olma Zamanı**, Ezgi Kitabevi Yayınları, 1. Baskı, Bursa, 2000, ss. 100-101.

⁵⁴ Canbolat, Küreselleşen..., a.g.e., s. 111.

uygulamalarına benzer önlemlerinden dolayı hedef olarak seçilmiştir⁵⁵. Yine ABD bu şekilde uygulamaları nedeniyle tarihi kazanımların sonucu olan çok kültürlülük, çoğulculuk anlayışına zarar verdiği ve açık toplumdaki kapalı topluma doğru gittiğinden ötürü eleştirilere maruz kalmaktadır.

ABD’de bunlar olurken dünyada gerçekten bir tehdit algılaması çeşitliliği vardır. Ekonomik ve teknolojik gelişmelerle de ulusal sınırların denetimi son derece zor hale gelmektedir. Bu noktaya gelince iletişim ve ulaşım alanındaki gelişmelere özellikle değinmek gerekmektedir. İletişim alanındaki yeniliklerin en önemlilerinden biri olarak internette bahsetmek yerinde olur. Geleneksel konferans diplomasisi yerine, online katılımlar ve ağ üzerinden haberleşme olanakları dünya çapında kabul gördükçe, internete teknik ve yasal açıdan uluslararası politikanın bir önemli aracı haline gelmektedir. Ayrıca, internet, kendi pazarını da oluşturduğundan dolayı ülkeler aşırı bir tüketici ve talep edici tip ortaya çıkarmakta, bu ise ulus devletlerin klasik yöntemlerle yönetimini zorlaştırmaktadır⁵⁶. İnternet herkesin kullanımına açık olduğu için tehlike de arz etmektedir. İlegal örgütlerin haberleşme aracı olarak da kullanılan internet sayesinde bu örgütler çok geniş kitlelere ulaşan propagandalar yapabilmektedirler. Büyük şirketlerin ve bankaların güvenlikleri bilgisayarlar aracılığıyla olduğu için bu sistemlerin alt üst edilip, güvenliklerinin tehdit edilmesi de uzak bir ihtimal değildir.

Gelişen teknoloji sayesinde zaman ve mekan farkı kavramları artık kalkmaktadır. Dünyanın bir yerinde olan olay diğer ucundan naklen izlenebilmektedir. Böylece dünyadaki gelişmelerden ülke kamuoyunun haberi olabilmekte ve devletlerin dış politikaları kendi kamu oyunundan gelen tepkiler dahilinde oluşabilmektedir.

Bunların yanısıra ulusal düzeydeki kültürel ve sosyolojik gelişmelerin uluslararası ilişkileri biçimlendirdiği varsayımı, teorik çalışmalara da konu olmuştur. Bir yaklaşıma göre, uluslararası politika, iç politikadaki karşılıklı ilişki ve etkileşimin dışa yansıyan toplamından ibarettir. Bu yaklaşımı esas alan kuramcılar, toplumsal aktörlerin devletleri bir kenarda bırakarak uluslararası bir karşılıklı ilişki ağı kurmuş

⁵⁵ Ersin Kalaycıoğlu, “Yeni Dünya Düzeni ve Türk Dış Politikası”, **Türk Dış Politikasının Analizi**, Faruk Sönmezoğlu (der), Der Yayınları, 2. Basım, İstanbul, 1998 içinde, s. 636.

⁵⁶ Canbolat, “Yeni Dünyada...”, a.g.m., ss. 213-214.

olmalarını önemli görüyorlar. Burada ideolojilerin ve dinin etkisi olabileceği gibi, kitlesel tüketim kültürünü empoze etme planlarının da, uluslararası yapıya bağlı olarak, yadsınılmayacak ağırlığı olacaktır⁵⁷.

Soğuk savaş sonrası var olan yapıyı anlatmak için küreselleşme terimi kullanılmıştır. Birçok tanımının yapılması mümkün olmakla beraber genelde kabul gören söyleme göre küreselleşme; toplumsal ve ekonomik ilişkilerin ulusal devletin tanımlanan sınırlarının dışına çıkarak dünyaya genişlemesi, ülkeler ve toplulukları birbirine bağlayan bağların sıklaşması ve böylece giderek artan ölçüde bir bütünleşme sürecini ifade eder. Yine küreselleşme en genel anlatımla; ulaşım, haberleşme ve bilgi işlem teknolojisindeki gelişmelerin, toplumsal ve kültürel düzenlemeler üzerinde mekansal uzaklıklardan kaynaklanan farklılıkları ortadan kaldırdığı, toplumsal bir süreci anlatmak üzere kullanılmaktadır. Kültürel anlamda farklı kültürlerin kaynaşması, insanların yaşam tarzlarının tercihlerinin, değer yargılarının giderek birbirine benzemesi anlamına gelir.

Yukarıdaki açıklama idealize edilmiş küreselleşmenin yorumudur. Ancak dünyanın küçülmesi olarak adlandırılan bu süreç genel anlamda baskın gücün kültürünün ve değerlerinin kabul edilmesi anlamını taşır. Özellikle ekonomik ve ticari ilişkilerde hissedilen küreselleşme, neoliberal serbest piyasa stratejisinin belli güçlerin istekleri doğrultusunda dünyaya yayılması anlamındadır. Böylece uluslararası sistemin bütün unsurları özellikle ulus devletler istenilen sisteme eklenmekte, böylece sistemin nüfuz alanı genişlemektedir⁵⁸.

Burada üzerinde durulması gereken nokta artık ilişkilerin sadece belli bir alanda devletler arasındaki ilişkilerle sınırlı olmayışıdır. Bundan böyle yeni hedef, toplumlar ve dolayısıyla tek tek bireylerdir. Çünkü bir devletin öbürü üzerinde daha rahat etki alanı oluşturmasının yolu bundan geçer. Eğer toplumda kendi adına kamuoyu oluşturursa, orada daha rahat hareket eder. Böylece yerel olan global içinde anlamını bulacaktır⁵⁹.

⁵⁷ Canbolat, “Yeni Dünyada...”, a.g.m., ss. 210-211.

⁵⁸ Tila Kumar, “Politics of Globalism: A Hegemonic Discourse On Nation, Community and Humanity”, [http://www.zmk.uni-freiburg.de/Cultural Globalization/workshop/paper-tkumar.htm](http://www.zmk.uni-freiburg.de/Cultural%20Globalization/workshop/paper-tkumar.htm).

⁵⁹ Kemal Sayar, “Küreselleşmenin Psikolojik Boyutları”, <http://216.239.53.100/search?q=Cache:ezFh6LVRWdUC:www.geocities.com/kemalg...>, s. 12.

Ulus devletin, global ölçekli hareketleri, klasik yöntemlerle engellemesi de bu aşamada çok zor hale gelecektir. Zaten bu nedenle soğuk savaş döneminde mevcut yapıdan ulus devlet sorunsallaştırılmaktadır.

Böylece yeni yapıda ulus devletten başka daha birçok aktörün uluslararası yapıya girdiği bir gerçek halini alıyor. Hal böyle olunca son on üç yılki gelişmelerde birey ve grupların etkisi daha çok olmuştur. Ortaya çıkan yeni uluslararası sistemde özellikle demokratikleşme, birey ve grupların haklarının korunması fikri ağırlık kazanmıştır. Fukuyama'nın deyimiyle demokrasinin "evrensel bir ideal" haline gelmesi, birey ve grupların kendi devletlerinde özgür bir şekilde yaşaması gerektiği, kabulünü ortaya çıkarmıştır. Bu nedenle ulus devletin insan haklarına yönelik tasarrufları uluslararası hukukun gelişmesi ile uluslararası denetime açılmıştır⁶⁰. Bu da daha önce de değinildiği gibi ulus devletin egemenlik alanını sınırlamış ve ihtiyaç olduğu halde müdahaleyi gündeme getirmiştir.

Bundan da anlaşılacağı gibi bireyler ve gruplar, özellikle azınlıklar devletlerin iç ve dış politikalarını belirleyen önemli aktörler olmuşlardır. Artık dış politika kararları alırken hükümetin kamuoyu baskısını gözardı etmesi veya insan haklarına, azınlık haklarına aykırı olacak düzenlemeler yapması pek mümkün görünmemektedir.

Yeni düzende etkin olan bir diğer aktör de hükümet dışı ulusal aktörlerdir. Bunlar siyasal partiler, medya ve hükümet mekanizması dışında yer alan diğer sivil toplum örgütleri veya örgütlü çıkar gruplarıdır. Bunlar ya doğrudan lobi yaparak ya da dolaylı yoldan kamuoyunu harekete geçirerek dış politikayı etkilemeye çalışırlar. Ortak bir çıkar etrafında birleşen insanlardan oluşan bu gruplar; sivil toplum örgütleri veya lobiler olarak ifade edilirler. Örnek olarak; meslek kuruluşları, sendikalar, medya kuruluşları, kitle örgütleri, gönüllü kuruluşlar veya düşünce örgütleri verilebilir⁶¹. Bu aktörler soğuk savaş sonrası dönemde etkinliklerini artırmış olmakla beraber, önceden de etkinliklerde bulunuyorlardı. Ancak iki kutuplu sistemde daha çok blok önderlerinin kararları uygulandığı için her devletin kamuoyunun isteklerinin dikkate alınması söz konusu değildir.

⁶⁰ Uzun, a.g.m., ss. 86-87.

⁶¹ Arı, a.g.e., ss. 47-48.

Uluslararası örgütler soğuk savaş sonrası dönemde de etkinliklerine uluslararası aktör olarak devam etmişlerdir. Günümüzde uluslararası kuruluşlar pek çok açıdan ulus devletlerden zayıf olmakla beraber, sahip oldukları olanaklar ve yetkilerle önemli işler başarmakta ve varlıklarını haklı çıkaracak, yerlerini sağlamlaştıracak önemli görevler üstlenmektedirler. Doğrudan devletlerin yönetimlerinin temsil edilmediği uluslararası kuruluşlar, devletlerin uluslararası politika alanındaki birincil aktör olma konumlarını zorlamakta ve uluslararası hayatın önemli bir ögesi konumuna gelmiş bulunmaktadır⁶².

Uluslararası örgütlenmelerde kararlar yine kendi çıkarları doğrultusunda hareket eden devletler tarafından alınır ancak uluslararası, uluslararası örgütlenmelerde, örgütün kurumları tarafından alınan kararlar hem üye devletleri hem de devletin vatandaşlarını bağlar. Bu tür örgütlenme için asıl şart egemenlik devridir. Soğuk savaş sonrası dönemde bu örgütlenmelerde önemli aktörler arasında yerlerini almışlardır. Sistem düzeyinde bakılınca uluslararası özellik gösteren AB'nin ne kadar önemli bir aktör olduğu bilinmektedir.

Bir de çok uluslu şirketler var ki bugün bu şirketlerin devletlerin dış politikalarındaki belirleyici niteliği şüphe götürmez⁶³. Çünkü mevcut dünya konjonktüründe artık sermayenin serbest dolaşımı vuku bulmaktadır. Devletlerde pastadan pay alabilmek için bu şirketleri kendi ülkelerine çekmeye yönelik politikalar geliştirme eğilimindedirler. Devletler buna çok gönüllü olmasalar da artık serbest piyasa ekonomisi dünyada hakim olan sistem görünümündeyken, bu şirketlerin faaliyetleri sınır tanımaz hale gelmektedir⁶⁴.

Aktörlerin çeşitlenmesi, yükselen değerlerin farklılaşması aslında yönlendirme sonucu belli güçlerin kendi istekleri doğrultusunda bir dünya kurma özelemlerinden kaynaklanmaktadır. Değerlerin oluşumunda tarihsel tecrübenin katkısı inkar edilemez ancak söylemin ötesinde uygulamaya bakılınca demokrasinin, insan haklarının,

⁶² Uzun, a.g.m., s. 86.

⁶³ Arı, a.g.e., s. 64.

⁶⁴ Ernest Mandel, "Neoliberalizm ve Dünya Ekonomik Bunalımı", **Mülkiyeliler Birliği Dergisi**, Cilt XV, Sayı 134, Ağustos 1991, s. 182.

hukukun üstünlüğünün uygulanması gerektiğini iddia eden güçler, yeri geldiğinde aykırı uygulamalar ses çıkarmamaktadırlar. Örneğin; ABD gibi özgürlükler ülkesi diye bilinen bir devlet dünya düzleminde demokratik uygulamalardan yana olduğunu bildirirken, gerekli gördüğünde Latin Amerika ülkelerine istediği gibi müdahale etmektedir⁶⁵. Mevcut durumu, büyük güçlerin kendilerine hareket alanı oluşturma istekleri doğrultusunda şekillenmiş bir yapı olarak değerlendirmek mümkündür.

Bu dönemin aracı söylevi olan küreselleşmenin ekonomik ve ticari boyutuna bakılınca durum daha iyi anlaşılır. Tek merkezli küresel ekonomik düzen, ulusal ekonomileri sadece pazar ve kaynak alanları olarak değerlendirirken, onların dünya pazarı içinde kendilerine özgü yapılarını da mümkün olduğunca törpülüyorlar. Böylece kendileri için güvenli, sürekli işleyen bir pazar ekonomisine ulaşıyorlar. Bu açıdan küreselleşme ideolojik ve ekonomik ağırlığı olan bir politik araç görünümündedir⁶⁶. Fakat uzun vadede küreselleşmenin sürekli tek tarafın kazanacağı bir yapıda sürmesi de pek mümkün gözükmemektedir. Çünkü insanlar bilinçlenmekte, sivil toplum organizasyonlarının sesi daha gür çıkmakta ve uluslararası hukuk daha etkin işler hale gelmektedir.

Bütün bunlar aynı sonuca varmaktadır. O da uluslararası sistemin artık grift bir nitelik taşıdığı gerçekliğidir. Her aktörün davranışı bir diğeri üzerinde etkili olabilmektedir. Örümcek ağına benzeyen bu yapıda liflerden biri çekilince bütün ağ form değiştirmektedir.

Böyle bir yapıda dış politikanın nasıl şekillendiği ise şimdi incelenecek.

Soğuk savaş döneminde dış politika üretim yetisi son derece kısıtlıydı. Blok önderleri takip edilecek siyasaları belirlemişlerdi zaten. Ancak bu yapı son bulunca dış politika oluşturulması konusunda ulus devlet biraz daha serbest hareket etme yetisine ulaştı denebilir; ancak bu tartışılır. Çünkü artık dış siyaset belirlemede etki eden aktör sayısı artmış, uyulması gereken kurallar açıkça ortaya konulmuştur. Bunlara

⁶⁵ Canbolat, Küreselleşen..., a.g.e., ss. 116-117.

⁶⁶ Canbolat, "Yeni Dünyada...", a.g.m., s. 215.

uyulmaması halinde ise çok taraflı tepkiler gelmektedir. Bu durumda dış politika oluşturma aşamasında tam bir serbestiden bahsetmek olası değildir.

Elbette politikayı belirleyecek güce göre bu özgürlüğün alanı da genişleyebilmektedir. Dış politika devletin kendi dışındaki dünya ile olan çıkarlarıyla alakalı olduğuna göre ne kadar güçlü ise o kadar çıkarına uygun politika izleyebilmektedir. Ancak hangi güç için olursa olsun sınırlar bellidir. Çünkü dünya küçüldükçe bir ulusun dış politikası da dış dünyadaki değişkenlere olan bağımlılığı da artmaktadır⁶⁷. Dünyada karşılıklı bağımlılık sistemi mevcuttur. Karşılıklı bağımlılık düşüncesinin ana teması, dünyanın küçüldüğü ve ülkelerin giderek ve artan bir hızla birbirlerine bağımlı hale geldikleridir. Ulaşım ve telekomünikasyondaki baş döndürücü gelişmelerde ekonomik gelişmeyi hızlandırmış ve ulus devletler yavaş yavaş uluslararası ilişkilerin yegane aktörü olmaktan uzaklaşmışlardır. Ulus devletler artık tamamen bağımsız değillerdir⁶⁸.

Ulus devlet artık yalnızca uluslararası yapıyı etkileyen ve belirleyen aktör değildir, aynı zamanda uluslararası yapıdan, çok uluslu şirketlerden, uluslararası hukuk ve taahhütlerden, hükümetler dışı örgütlerden etkilenmektedir⁶⁹. Bu kendini özellikle dış politika oluşturma aşamasında göstermektedir. Devletlerin dış politikalarını uluslararası yapıya uyumlu hale getirmeleri kaçınılmazdır. Çünkü hiçbir devlet dünyada tamamen kendi içine kapanık yaşayarak mevcudiyetini devam ettiremez. Bunu istese bile sistem buna izin vermeyecektir. Nitekim Sovyetler çökmüştür, Çin çözülmeye başlamıştır.

Dünya devletleri birçok açıdan birbirlerine bağımlı olarak varlıklarını devam ettirirler. Güvenlik alanında nükleer silahların kullanımı anlamsız hale gelmiştir. Bunun nedeni ise silahı kullananın da düşmanı kadar olumsuz etkilenecek olmasıdır. Artık ekonomik olarak birbirine girmiş bir düzen vardır. Dünyanın herhangi bir yerinde mal

⁶⁷ Bakan, a.g.m., s. 11.

⁶⁸ Bakan, a.g.m., s. 19.

⁶⁹ Bakan, a.g.m., s. 20.

ve hizmet fiyatlarındaki değişme, dünyanın başka bir ucundaki mal ve hizmet fiyatlarını etkilemektedir⁷⁰.

Dünya ticaretine açılmayan çok az pazar alanı kalmıştır. Açık alanlarda ise devletler arasında bir rekabet yaşanmaktadır. Bundan sonraki rekabet konusu da açık olmayanları kendi nüfuz bölgesi haline getirme çabaları yönünde olabilir. Aslında ABD şu an Irak'a bir operasyon yaparak orayı da pazar alanı olarak kullanmayı amaçlamaktadır.

Bu tür amaçları olan tek ülke ABD değildir elbette. O sadece baskın güç olma avantajını kullanmakta ve onu bu şekilde muhafaza etme kaygısını gütmektedir.

Bundan çıkarılacak sonuç, dış politikanın devlet çıkarıyla doğrudan etkili olduğudur. Ancak çıkarın ne kadarının elde edilme olasılığının tek belirleyicisi yoktur. Sistem artık grift bir haldedir. Devletler dış politikalarını belirlerken artık çok sayıda faktörü hesaba katmak durumundadırlar. Amaçları her zaman olduğu gibi maksimum düzeyde çıkarı elde etmek olacaktır.

Nitekim devletlerin değil, yurttaşların haklarının uluslararası belgelere taşındığı bir dünyada, devletlerin geleneksel davranış tarzlarını eskisi gibi sürdürmeleri, en azından ulusal çıkarları ve dış politika çıkarları açısından sorunlar doğuracaktır⁷¹. Buna en iyi örnek Irak'ın durumudur. Dünyanın değişen fiziki ve sosyolojik yapısı da uluslararası toplumun dönüşümünü beraberinde getirmiştir. Bu değişim sonucunda dış politikanın oluşumunu etkileyen aktörler farklılaşmış, yükselen değerler değişmiş, bunların etkisiyle dış politikalar biçimlenmiştir.

4. ULUSLARARASI POLİTİKADA BİR ARAÇ OLARAK SU SORUNU

Uluslararası politikada çok çeşitli araçların varlığından bahsedilmişti. Şimdi ise suyun nasıl bir politika aracı haline getirildiğine kısaca göz atacağız.

⁷⁰ Aynı yer.

⁷¹ Canbolat, "Yeni Dünyada...", a.g.m., s. 218.

Bugün su nedeniyle problem yaşanan bölgelerden biri olan Ortadoğu'nun içinden çıkılmaz bir sorun yumağını andırıyor olmasının sebebi temel itibarıyla tarihidir. I. Dünya Savaşından sonra tekrar çizilen Ortadoğu haritasında doğal kaynaklar ile ulus devletlerin sınırları arasında uyumsuzluk söz konusudur. Sömürgeci dönemin ayırım çizgilerini barındıran Ortadoğu'nun suni sınırlara dayalı haritası su ve petrol kaynaklarının tek bir siyasi yapıda toplanmasının engellenmesi esasına dayandırılmıştır⁷². Bu parçalanma nedeniyle bölgede tek bir ülkeden doğup yine o ülkenin sınırlarında denize dökülen nehir yoktur. Paylaşılabilen sular bölgede büyük probleme neden olmaktadır. Bu da bölge dışı devletlere bölgeye müdahil olabilecekleri bir alan daha oluşturmaktadır.

Bölgede iklim koşulları, suya olan ihtiyacın artması, nüfus artışı gibi nedenlerden ötürü zaten kıt olan su kaynakları daha da önemli hale gelmiş ve sorunun tarafları diken üzerinde oturur olmuşlardır. Bu gergin ortamdan faydalanmayı umanlar hemen savaş senaryoları üretmeye başlamışlardır⁷³. Evet bölgede su nedeniyle bazı savaşlar çıkmış ve son anda savaştan vazgeçilen zamanlarda yaşanmıştır. Ancak bunlar suyun savaş nedeni değil de bölge barışı için önemli bir araç olma şansına halel getirmemiştir⁷⁴.

Su sorunu Ortadoğu'da devletlerin içişlerine müdahale aracı olarak da kullanılmaktadır. Devletler çıkarları gereği diğer devletleri yıpratabilirler bunun için de sorunlarından yararlanabilirler⁷⁵. İçişlerine müdahale etmişlerdir; ancak önemli olan amaçlarına ulaşmalarıdır. İşte Ortadoğu'da su konusunda yaşananlarda aynı mantığa dayanır. Bölge dışı güçler, bölge devletlerinin sürekli bir çatışma tedirginliği içinde kalmalarını, dolayısıyla iyi ilişkiler kuramayarak savunma harcamalarını artırmalarını sağlıyorlar. Bu durumdan tek kazançlı çıkan taraf huzursuzluk ortamından faydalananlar oluyor.

⁷² Davutoğlu, a.g.e., ss. 335-336.

⁷³ Yavuz Gökcalp Yıldız, **Global Stratejide Ortadoğu, Krizler Sorunlar ve Politikalar**, Der Yayınları, İstanbul, 2000, s. 192.

⁷⁴ A. İhsan Bağış, "Water in the Region: Potential and Prospects-An Ower View", **Water As An Of Cooperation And Developments in The Middle East**, Ali İhsan Bağış (edi.) Hacettepe University and Frederich Nauman Foundation, Ankara, 1994, içinde s. 24.

⁷⁵ İdris Bal, "İnsan Haklarının Uluslararası Korunması ve Türkiye: Bazı Sorunlar", **21. Yüzyılın Eşiğinde Türk Dış Politikası**, İdris Bal (der), Alfa, İstanbul, 2001, içinde s. 93.

Su yalnızca bölge dışı güçler tarafından değil, aynı zamanda bölge devletleri tarafından da politika aracı olarak kullanılmaktadır. Ülkelerin içsel sorunları dış politikalarını belirleyen önemli unsurlardandır⁷⁶. İç politikasında sorun yaşayan devlet toplumu birleştirecek yapıştırmacılara ihtiyaç duymaktadır ve herhangi bir devlete yakıştırılan düşman yaftasıyla en azından ulusal bir ortak nokta bulunmakta, aynı zamanda da halkın ilgisi iç politikadan dışa çevrilmiş olmaktadır.

Yine bölge devletleri su sorununu ellerinde istedikleri zaman oynayabilecekleri bir karta dönüştürmüşlerdir. Özellikle Fırat ve Dicle nehirleriyle ilgili problem yaşayan Suriye ve Irak, Türkiye'yi suyu bir siyasal silah olarak kullandığı ve kullanacağı yönünde sürekli suçlarken⁷⁷, Türkiye bu suçlamaları reddetmektedir. Ancak en önemli ağızlarından yapılan açıklamalar Türkiye'yi uluslararası kamuoyu önünde zor duruma düşürmektedir.

Suriye ve Irak su söz konusu olunca kolaylıkla birlikte hareket edebilmekte aralarındaki husumeti unutabilmektedirler. Bu Atatürk Barajı'nın dolumu esnasında kendini gösteren bir gerçek olmuştur. 1974 yılında Suriye'nin barajının dolumu sırasında nerdeyse savaşmak üzere olan Suriye ve Irak, bu durum karşısında hemen işbirliği yapmışlar, Türkiye'ye ortak tavır takınmışlardır⁷⁸.

Suriye ve Irak, Türkiye'nin Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP)'ne muhalefet etmektedirler. Sundukları gerekçeler çok farklı olmakla beraber asıl endişe ettikleri Türkiye'nin elde edeceği faydalardır. Türkiye'nin kazancının önüne geçmek isteyen bu iki ülke suyu politikalarının aracı olarak kullanılmaktadır. Aynı zamanda Türkiye'nin belirli dönemlerde izledikleri siyasetten rahatsız olan komşularımız Türkiye'nin projeleri karşısında red cephesi oluşturmaktadırlar. Örneğin; Irak, GAP çerçevesinde Dicle Nehri üzerinde gerçekleştirilen projelere muhalefet etmektedir. Irak'ın bu

⁷⁶ Canbolat, Savaş ve Barış..., a.g.e., s. 84.

⁷⁷ John Bulloch, Adel Darwish, **Su Savaşları. Ortadoğu'da Beklenen Çatışma**, Altın Kitaplar Yayınevi, 1994, s. 134.

⁷⁸ Bulloch, Darwish, a.g.e., s. 61.

muhalefeti aynı zamanda Körfez Savaşı ve ambargo sürecinde Türkiye'nin izlediği politikaya bir tepki niteliği de taşır⁷⁹.

Su meselesi önemli kriz anlarının hemen başında alevlendirilerek, Türkiye ve bölge devletleri arasında kurulacak ittifaklar engellenmektedir. II. Körfez Savaşı'nın hemen öncesinde gündeme getirilen bu sorun, Saddam'ın Türkiye'yi tehdit etmesine kadar varmıştır⁸⁰.

Bir konunun politika aracı olarak kullanılabilmesi için o konunun önem arz etmesi gerekmektedir. Su da yaşamın kaynağı olması nedeniyle, en değerli metallerden biridir. Şimdi suyun stratejik değerini inceleyelim.

4.1. Suyun Stratejik Değeri

Su, hayatın devamı için bütün canlıların ihtiyaç duyduğu temel maddelerden biridir. Her türlü faaliyetlerimizde kullandığımız temel madde olan ve her zaman her konumda aranan bir kaynak olan su, tarihin hiçbir devresinde önemini kaybetmemiş, üstelik gelişen endüstri ve küresel çevre sorunları sonucunda önemini daha da arttırmıştır.

Suyun stratejik değeri hayati bir kaynak olmasından kaynaklanmaktadır. Fakat bu kadar değerli olmasına rağmen maalesef kullanılabilir su kaynakları sınırlıdır. Su medeniyetlerin kurulması aşamasında yer seçiminde çok önemli bir faktör olmuştur. Çok eski medeniyetlerin pek çoğu büyük nehirlerin veya göllerin kenarlarında kurulmuştur. Nüfus artışı ve teknik gelişmeler neticesinde suya olan talep artınca da suyla ilgili anlaşmazlıklar yaşanmış, bazen bunlar çatışmayla sonuçlanmıştır. Artan talep suya fiyatlandırma getirilmesine sebep olmuş, ekonomik meta haline gelen su uluslararası ilişkilerde "Su Politik" adıyla bir deyimün çıkmasına yol açmıştır. Su Politik, suyun en iyi nasıl kullanılabileceği konusunda senaryolar üretirken, hakça ve

⁷⁹ Aziz Koluman, Alper Şen, "Dünyada Su Kaynaklarının Paylaşımı Konusunda Yaşanan Başlıca Sorunlar", **Dünyada Su Sorunları ve Stratejileri**, Aziz Koluman (Edi.), Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara, 2002 içinde, s. 71.

⁸⁰ Davutoğlu, a.g.e., s. 425.

makul ortak kullanım esaslarına uyulduğu sürece suyun savaştan ziyade barış için vesile kaynağı olacağı sonucuna ulaşmıştır⁸¹.

Suyun stratejik bir kaynak olmasının önemli nedenlerinden biri de sadece insanlar için değil, devletlerin varlıklarını sürdürmeleri için de suya bağımlı olmalarıdır. Ancak suya bağımlılık arttıkça gerginlik yaşama olasılığı da artış göstermektedir. Su kaynakları bu noktada politik bir konu olmaktadır. Su döngüsel çevrim sayesinde tekrar kullanılabilir ancak devletlerin bu döngüye olumsuz etki etmesi problemlere neden olmaktadır. Buna ilave olarak doğası gereği akışkan olan su birden çok devletin topraklarından geçtiğinde faydalanma hakkı ile sorunlar ortaya çıkmaktadır. Bu da suyun stratejik değerini gösterir bir kanıttır⁸².

Suyu stratejik kılan bir diğer unsur ise, dünya yüzeyine eşit olarak dağıtılmamış olmasıdır. Bu nedenle devletlerin sudan faydalanma imkanları eşit değildir. Dünyadaki ve Ortadoğu'daki su durumunu değerlendirerek suyun neden paylaşamadığını daha rahat açıklarız.

4.2. Dünyada Su Durumu

Suyun yerküre üzerindeki dağılımına baktığımızda toplam su miktarının % 97.4 gibi önemli bir kısmı denizlerde dir. Kullanılamaz olan bu miktar dışında % 2.6'lık tatlı su kaynağının olduğu görülmektedir. Tatlı su kaynaklarının % 77.2'si kutup buzullarında, % 10.9'u derin yer altı suları halinde, % 9.8'i yüzeye yakın yer altı suları şeklinde yeryüzüne dağılmıştır⁸³.

Dünya nüfusunun % 40'ının su ihtiyacı nehirlerden karşılanmaktadır. Bu belli başlı nehirlerin 55 tanesi iki ülke tarafından paylaşılırken 59'u 3 veya daha çok ülkenin ortak kullanımında bulunmaktadır. Söz konusu su kaynaklarının yaklaşık 2/3'ü ise gelişmekte olan ülkeler tarafından paylaşılmaktadır.

⁸¹ Zekai Şen, "Su Kaynakları ve Önemi", **Sınır Aşan Sularımız**, Zekai Şen, Ünal Öziş, İlhan Avcı, Özden Bilen, Cemal Zehir, M. Emin Birpınar, Su Vakfı Yayınları, İstanbul, içinde, ss. 7-8.

⁸² Konuralp Pamukçu, **Su Politikası**, Bağlam Yayınları, İstanbul: 2000, s. 71.

⁸³ Özhan Uluatam, **Damlaya Damlaya... Ortadoğu'nun Su Sorunu**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1998, s. 73.

Bunun yanında kullanılabilir su kaynaklarının yeryüzündeki dağılımları da eşit değildir. Dünyadaki tatlı su kaynaklarının % 20'si Sibiryadaki Baykal Gölünde bulunmaktadır. Kuzey Amerika ve Merkezi Avrupa gibi yıllık yağış miktarının dengeli olduğu bölgelerin yanında, Afrika, Güney Amerika ve Ortadoğu gibi yıllık yağış miktarının bölge nüfusunun ihtiyacını karşılamaktan çok uzak olduğu bölgeler de mevcut bulunmaktadır.

Dünya Kaynaklar Enstitüsü'nün raporlarına göre yeryüzünde yaşayan 6 milyar insanın yarısından çoğu (yaklaşık 4 milyar) kişi başına ideal kabul edilen miktarın çok altında bir su tüketimi olanağına sahip bulunmaktadır. Bölgelerarası kıyaslama yapıldığında ise durum daha vahim bir hal almaktadır. Afrika'da veya Ortadoğu'da yaşayan bir insan Amerika'da yaşayan birine kıyasla 7 misli daha az su kullanabilme şansına sahip olurken kullanılan suyun kalitesi, temizliği de ayrı bir problem olarak yerini almaktadır. Bu durum susuzluğun yanısıra salgın hastalıklar, açlık gibi problemleri de peşinde getirmektedir⁸⁴.

Hızlı nüfus artışı, mevcut su sorununu daha da içinden çıkılmaz bir hale getirirken, halen mevcut temiz su kaynaklarının % 73'ü tarım için kullanılmaktadır⁸⁵. Bir yandan su kaynaklarının azalması diğer yandan da hızla artan nüfusa yiyecek yetiştirme kaygısı, yakın bir gelecekte su kaynaklarının tümünün tarım alanında kullanılmasına yol açacağı endişesi araştırmacılar tarafından ortaya atılmaktadır.

Son 50 yıl içerisinde dünyadaki su tüketimi % 400'lük bir artış göstermiştir. Günümüzde 1.3 milyar insanın içme suyu, 1.7 milyar insanın ise temizlik için kullanabileceği suyu bulunmamaktadır. 2000'li yılların başlarında 40'ın üzerinde ülkede insanlar yaşamlarını idame ettirecek suyu bulmakta zorluklarla karşılaşmakta, bu durum ise tarımsal üretimin gerilemesi, salgın hastalıkların artması, enerji üretiminin azalması gibi felaketleri beraberinde getirmektedir. Bu durumun en yoğun olarak yaşanacağı bölgelerin başında ise Afrika ve Ortadoğu yer almaktadır⁸⁶.

⁸⁴ Özden Bilen, **Ortadoğu Su Sorunları ve Türkiye**, 2. Baskı, Tesav Yayınları, 2000, s. 39.

⁸⁵ N. Akmandor, **Ortadoğu Ülkelerinde Su Sorunu**, Tesav Yay., Ankara, 1994, s. 26.

⁸⁶ Bilen, a.g.e., s. 46.

4.3. Ortadoğu'daki Su Durumu

Tüm dünyada ortaya çıkan su sorunu, Ortadoğu'nun özel konumu nedeniyle biraz daha şiddetli olarak kendisini göstermektedir. 2000'li yılların başında bölgede ciddi bir su açığı beklenmektedir. Sorunu daha da derinleştiren nedenleri şöyle sıralayabiliriz:

- a) Su kaynaklarının yetersiz olması,
- b) Zaman zaman yıllık ortalaması % 3'ü geçen nüfus artışı,
- c) Toprakların aşırı yorulması nedeniyle verimsizleşmesi ve sulama ihtiyacının artışı,
- d) Su kalitesinin düşmesi,
- e) Şehirleşmenin ve endüstrinin su talebini çok hızlı artırması,
- f) Bölgedeki su kaynaklarının (yerüstü ve yer altı) büyük bir kısmının birkaç ülke tarafından ortak kullanılması zorunluluğu.

1990 yılı itibariyle Ortadoğu'da kişi başına düşen yenilenebilir su miktarı 1450 m³ civarındadır. Bu miktarın % 15'i bölge dışından gelen nehirlerden sağlanmaktadır.

Topraklar yanlış uygulanan tarımsal teknikler nedeniyle aşırı yorulmakta, dolayısıyla verimsizleşmekte, bunu takiben de sulama ihtiyacı artmaktadır. Yerüstü ve yer altı su kaynaklarından çekilen suyun % 70-80'i sulama amacıyla kullanılmaktadır. Tarım alanları genişletilmekte ve ilkel yöntemlerle sulama yapılmaktadır.

Şehirlerin ve endüstrinin su talebi de hızla artmaktadır. Su kullanımı israf haline gelmiştir. Yağmurun kıt olduğu bu bölgede yer altı su rezervleri yenilenemediğinden rezervlerin tükenmesi sözkonusudur. Bölgedeki birçok ülke suyunu kuyu açarak yeraltındaki kaynaklardan temin etmeye çalışmaktadır. Ancak bu yöntem fosil nitelikte olan bu kaynakların tükenmesine neden olmaktadır. Yer altı sularından fazla su çekilmesi nedeniyle su kalitesi düşmekte, su ve toprak tuzlanması gerçekleşmektedir⁸⁷. Endüstri, şehir atıkları ve tarımsal sulamada kullanılan suyun fazlasının kaynakları

⁸⁷ Mehmet Tomambay, **Dünya Su Bütçesi ve Ortadoğu Gerçeği**, Birinci Baskı, Gazi Büro Kitabevi Tic. Ltd. Şti. Ankara, 1997, s. 113.

kirletmesi, su kaynakları zaten sınırlı olan bu bölgeye ayrı bir problem getirmektedir⁸⁸. İçilebilir su rezervlerinin lağım ve sanayi atıklarınca kirletilmesi de sorunları arttırmaktadır. Su belirli koşullarda yenilenebilir bir doğal kaynaktır. Kullanılan suyun bilişiminde çok fazla kimyasal varsa su kendi kendini temizleyemez. Böylece kirlilik ortaya çıkar. Kullanılacak bir su kaynağının doğal yapısının herhangi bir kimyasal ve fiziksel etmen tarafından bozulması olarak tanımlanabilecek su kirliliği⁸⁹ Ortadoğu'nun su sıkıntısı yaşamasında en önemli nedenlerden biridir.

Ortadoğu bölgesinde kullanılabilir su kaynağı olarak beş önemli akarsu sistemi bulunmaktadır ve bunlar birden fazla devletin topraklarından geçmektedir. Bunlardan birincisi, havzası dokuz ayrı ülkeye yayılan Nil Nehri'dir. İkincisi Türkiye'de doğup Suriye ve Irak'tan geçerek Şattülarap'ta birleşip, Basra Körfezi'ne dökülen Fırat ve Dicle nehirleridir. Üçüncü önemli akarsu, bölgenin en tartışmalı ve problemlili akarsuyu olan Ürdün, Suriye, İsrail ve Filistin'den geçen Ürdün Nehri'dir. Bölgenin dördüncü akarsuyu Lübnan'da doğup, Suriye'den geçerek Türkiye'de, Akdeniz'e dökülen Asi Nehri'dir. Beşinci akarsu ise, bir ülkede doğup yine aynı ülke sınırları içerisinde dökülen tek akarsuyu olan, Lübnan'da bulunan Litina Nehri'dir.

Nil Nehri Orta, Doğu ve Kuzey Afrika topraklarında dokuz devletin sınırları içerisinde yer alır. Bu nehre kıyıdaş olan Mısır ve Sudan yirmi iki üyeli Arap Birliği'nin en önemli devletlerindendir. Mısır, siyasi liderliği, Sudan da Arap ülkeleri arasındaki en büyük yüzölçümü ve nüfusu ile yadsınmaz güçlerdir. Kıyıdaş ülkelerin her birinin su kullanımı, değişen ölçülerde diğerini etkilemektedir. Nil suyundan en çok yararlanan ve en bağımlı ülke 57 milyon kişinin deltasında yaşadığı Mısır'dır. Nehirden daha fazla faydalanmak isteyen Sudan ve Etiyopya yukarı kıyıdaş ülkesi olarak Mısır'ın yakın takibi altındadır. Yapılan tahminlere göre eğer bugünkü koşullar 2010 yılına kadar sürerse, Mısır ve Sudan su kaynaklarının yetersizliği yüzünden ciddi sorunlarla karşılaşacaklardır. Butros Gali'ye göre başta Mısır olmak üzere birçok kıyıdaş devletin

⁸⁸ Enver Bozkurt, "Milletlerarası Akarsuların Kirliliği ve Milletlerarası Hukuk", **Ekoloji Dergisi**, Kemal Başlar (edi.), Cilt 1, Sayı 1-2, Ankara, Mart-Eylül 1996, s. 74.

⁸⁹ Nilgün Kazancı, "Su Kalitesini Belirlemede ve İzlemede Biyolojik Yöntemlerin Kullanımına İlişkin Genel Bilgiler", **Akarsuların Çevre Kalitesi Yönünden Değerlendirilmesinde ve İzlenmesinde Biyolojik İndeks Yöndemi**, Nilgün Kazancı (edi.) Türkiye İç Suları Araştırma Dizisi: II, İmaj Yayıncılık, Ankara, içinde, s. 2.

ihtiyacı gittikçe artmakta olup, önümüzdeki yirmi yıl boyunca her yıl yaklaşık 15 milyar m³ ek suya gereksinim duyacaklardır⁹⁰.

Ürdün ya da Şeria Nehri, bölgede gerek su gerek Arap-İsrail düşmanlığı yüzünden çok büyük sorun teşkil etmektedir. 360 km uzunluğundaki nehir Lübnan'dan doğup, Yarmuk ve Zerka kolları ile birleşip Lut Gölü'ne dökülmektedir. Yıllık kapasitesi ona katılan yer altı suları ile birlikte 1.3 ile 1.9 milyar m³ arasında olup, Fırat'taki miktarın yaklaşık onbeşte birine denk düşmektedir⁹¹.

İsrail Devleti'nin kurulması ile birlikte bu nehrin paylaşımı sorun olmaya başlamış ve 1948'de nehrin üç ana kaynağından biri Suriye'de (Golan Tepeleri), bir diğeri Güney Lübnan'da ve sonuncusu da İsrail topraklarında kalmıştır. David Ben Gurion, 14 Mayıs 1955'de "Arap ile savaşımız su savaşı olacaktır" diyerek o günden İsrail'in bölgede güdeceği siyasi stratejiyi ortaya koymuştur.

1967 Savaşında İsrail, Golan Tepelerini ele geçirerek Şeria'yı fiili sınır haline getirmiştir. 1982'de Güney Lübnan'a girerek burada bir güvenlik bölgesi meydana getirmiş, böylece nehrin tüm kaynakları ile yatağını denetimine almıştır⁹².

İsrail-Filistin barışının gerçekleştirilmeye çalışıldığı günümüzde su sorununun çözülmesi, Golan Tepeleri'nin durumu, İsrail'in Batı Şeria'dan çekilmesi, Suriye'nin terörizmi desteklememesi, Ürdün'ün susuzluğuna çare bulunması ve Güney Lübnan'daki statünün belirlenmesi gibi değişkenlere bağlıdır.

Ortadoğu'nun en önemli nehirleri arasında Fırat ve Dicle akarsuları yer almaktadır. Bu akarsular Türkiye'den kaynaklanıp Suriye ve Irak'ın topraklarını katettikten sonra Basra Körfezine dökülürler. Bu sular her üç ülke için de çok önemlidir. Başta Türkiye olmak üzere Suriye ve Irak'ın, söz konusu nehir sularına yönelik gerçekleştirmek istedikleri tasarruflar belirli dönemlerde bu ülkeleri karşı karşıya getirmiştir. 1970'li yıllarda Suriye'nin, Irak'a karşı Fırat Nehri'nin sularını tutma girişiminin savaşa yol açabilecek bir sürtüşmeye neden olması ve Türkiye'nin de

⁹⁰ Butros Gali, "Nil Vadisi'nde Su Yönetimi", **Ayna Dergisi**, Cilt: I, Sayı I, Güz 1993, s. 32.

⁹¹ Siyasi ve Sosyal Araştırmalar Vakfı (SİSAV), **Ortadoğu ve Geleceği**, İstanbul, 1992, s. 40.

⁹² Gün Kut, "Su Sorunu: Su Sancısı", **Görüş Dergisi**, S. 10, Temmuz 1993, s. 40.

Güneydoğu Anadolu Projesi'ni gündeme getirmesiyle birlikte, diğer Arap Ülkelerinin de desteğini alan aşağı kıyıdaş ülkeler Suriye ve Irak'ın tutumları örnek olarak gösterilebilir⁹³.

Esasında yaşanan su taşkınlarını önlemek için yapılması şart olan barajlar maliyetlerinin ağır olması nedeniyle de ayrıca bir problematik haline gelmektedir⁹⁴.

Asi Nehri, bu sorunlu suların yanında zikredilmesi gereken diğer bir bölge akarsuyudur. Lübnan'dan kaynaklanıp Suriye'yi katettikten sonra Türkiye sınırlarında Hatay'dan denize dökülen bu nehir çok önemli bir uyuşmazlık meselesi olarak görülmez. Çünkü aşağı kıyıdaş durumundaki Türkiye sorunu alevlendirmektense görüşmeler yoluyla halletmek istemektedir; fakat Suriye buna yanaşmamaktadır. Son yıllarda Suriye, Fırat ve Dicle sularının bir andlaşmaya bağlanarak bölüşülmemesinden dolayı duyduğu rahatsızlığı, Asi Nehri'nin sularını mümkün olduğunca kısarak yansıtmış ve bu davranış Hatay civarındaki tarıma son derece büyük zarar vermiştir⁹⁵.

Ortadoğu'nun son derece kurak bir bölge olması sebebiyle varolan sular üzerinde nasıl faydalanılacağı konusunda bir türlü uzlaşamayan bölge devletleri için zaten toprak nedeniyle yaşadıkları problemler katlanarak artmakta ve birbirlerine önyargıyla bakan taraflar çıkış yolunu bulmakta zorlanmaktadır.

⁹³ F. Colonel Lorens, **Security Implication of the South East Project. The Euphrates Triangle Turkey Syria and Iraq**, Industrial College of Armed Forces, National Defence Universty, 1994, ss. 34-35.

⁹⁴ Bilen, a.g.e., s. 140.

⁹⁵ Natasha Beschorner, "Water and Instability in the Midde East", **Adelphi Paper**, No: 273, 1992, s. 29.

II. BÖLÜM

1. SU HUKUKU

Artan nüfus ve büyüyen ihtiyaçlara bağlı olarak, suya olan talep kaçınılmaz olarak artmaktadır. Teknolojik ilerlemeler su kaynaklarından faydalanma yetimizi artırırken aynı zamanda üretim için suya olan ihtiyaçtaki artışta da önemli rol oynamaktadır⁹⁶. En çok su tüketiminin sanayileşmiş ülkelerde olduğu düşünüldüğünde mesele daha rahat açıklanabilmektedir. 1 kilo suni ipek için 800 lt, 1 kilo çelik için 260 lt suya ihtiyaç duyulmaktadır. Dünyanın en sanayileşmiş ülkelerinden olan ABD'deki su tüketiminin % 47'si sanayi alanında olmaktadır. Üstelik bu suların geri kazanılması da neredeyse imkansızdır. Artan tüketim pek çok açıdan çözülmesi zor problemler olarak insanlara geri dönmektedir.

Bu koşullar altında özellikle su sıkıntısının çekildiği bölgelerde su anlaşmazlıkların odak noktası olmaktadır. Devletler kendi topraklarında yer alan doğal kaynaklar üzerinde tam tasarruf hakkına sahipken, sınırlarını aşan kaynaklar üzerindeki hakları tabii ki mutlak değildir. İşte devletler arası uyuşmazlıklar da bu noktada ortaya çıkmaktadır⁹⁷.

Suların çeşitli amaçlarla kullanımları aralarında problem olmayan devletler tarafından kolaylıkla görüşmeler veya anlaşma yapma yöntemiyle halledilebilirken özellikle toprak paylaşımı konusunda anlaşamayan devletler için süreklilik arz eden önemli bir sorun görünümü almaktadır. Durum böyle olunca su sorunlarının çözümünde uygulanacak su kuralları bir gereklilik olmaktadır⁹⁸. Su anlaşmazlıkları konusunda devletlerüstü bağlayıcılığı olan uluslararası su hukuku sistemi oluşturma çalışmaları

⁹⁶ Yüksel İnan, "The Law of International Water Courses and The Middle East", **Perception**, June-August 2000, s. 93.

⁹⁷ Aziz Kolman, "Dünyada Su Sorunları ve Stratejileri", **Dünyada Su Sorunları ve Stratejileri**, Aziz Kolman (edi.), Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları (ASAM), Ankara, 2002 içinde s. 16.

⁹⁸ Uluatam, a.g.e., s. 146.

XIX. yy. başlarında başlamıştır⁹⁹. Ancak uygulamada olan bir su hukuk sisteminden bahsedilememektedir. Çoğu zaman devletlerin imzaladıkları andlaşmalar devletler hukukunda kaynak olarak gösterilir. Fakat yapılan andlaşmalardaki düzenlemelerin farklı bir su anlaşmazlığının çözümünde faydalanılması çok güçtür. Çünkü söz konusu andlaşmalar birbirinden o kadar farklı konularda ortaya çıkan sorunlara çözüm getirmektedir ki hiçbir nehir için önerilen çözümü başka nehir için aynen uygulamak mümkün değildir. Nehirlerin her birinin ayrı özellikleri bulunduğu gibi, benzer sorunların halli için çok farklı andlaşmaların yapıldığı da görülmektedir¹⁰⁰. Yine su sorunlarının çözümü için Birleşmiş Milletler (BM) tarafından bir hukuk komisyonu görevlendirilmiş, komisyon görevine 1960'larda başlamasına rağmen çalışma 1997'de sonuçlandırılabilmiştir¹⁰¹. Ancak bu çalışmada sözleşmeyi imzalamayan devletler için bir bağlayıcılık arz etmemektedir.

Esasında su hukuku alanında genel bir müphemlikten bahsetmek söz konusudur, çünkü hukuki terimlere yönelik yapılan yorumlarda farklılıklar görülmektedir. BM kabul ettiği ortak tanımlar olsa da akarsular üzerinde uluslararası terminolojinin son derece karmaşık olduğu bir gerçektir¹⁰². Devletlerin sınıraşan akarsular ile ilgili tanımlamaları da dahil olmak üzere yararlanma hakları konusundaki görüş farklılıkları çoğu zaman anlaşmayı mümkün kılmamaktadır. Görece olarak daha az problemlili devletlerin su kaynaklarından faydalanma mevzuunda daha kolay anlaşmaları bilinirken çıkar çatışmasına düşen muhatapların su anlaşmazlığını hukuki boyuttan siyasi anlaşmazlık boyutuna taşıdıkları bir vakıdır¹⁰³. Su kullanımına ilişkin anlaşmazlıkların giderilmesinde karşılıklı iyiniyet ve işbirliği arzusunun vücut bulmuş olması problemin halli için şarttır.

Su sorunu taraf devletler açısından hukuki bir uyuşmazlık düzeyinde tutulup fikir çatışmasının temelinde uyuşmazlığa uluslararası hukukun hangi kuralının

⁹⁹ Vedat Durmazuçar, **Ortadoğu'da Suyun Artan Stratejik Değeri**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2002, İstanbul, s. 39.

¹⁰⁰ Yaşar Yakış, "Sınıraşan Suların Hukuki Rejimi", **Dış Politika**, Cilt VI, Sayı: 1, Nisan 1995, s. 97.

¹⁰¹ Murat Çınar, Ortadoğu Su Sorunu ve Türkiye, <http://www.aydinlanma1923.org/sayi/42/A.>, s. 8.

¹⁰² Cemal Zehir, **Ortadoğu'da Su Medeniyetlerinden Su Savaşlarına**, Su Vakfı Yayınları, 2003, İstanbul, s. 62.

¹⁰³ Yüksel İnan, Sınıraşan Suların Hukuksal Boyutları (Fırat ve Dicle), **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 49, S. 1-2, Ocak-Haziran 1994, ss. 243-244.

uygulanacağı veya bu kuralın ne şekilde yorumlanacağı yatıyorsa sorun yapılacak bir andlaşma veya mahkeme yoluyla halledilebilir¹⁰⁴. Fakat su daha çok siyasi bir problem haline getiriliyor ve başka amaçlara araç olarak kullanılıyorsa çözüme kavuşması zorlaşmaktadır. Nitekim Türkiye ve Güney komşuları arasında Fırat ve Dicle nehirleri kaynaklı anlaşmazlıkta çözüm için gerekli hukuki kriterler belirli olmasına rağmen konunun farklı yorumlanması ve siyasi nedenlerden ötürü problem daha çok politik bir görünüm arz etmektedir. Suriye ve Irak konunun onların hayati çıkarlarıyla ilgili olduğunu belirterek -ki bu yaklaşım zaten politiktir- konuya üçüncü tarafı da dahil etme çabalarıyla sorunu siyasallaştırmaktadırlar¹⁰⁵. Bu gibi durumlarda çözüme ulaşmak zorlaşmaktadır.

Bütün çalışmalara rağmen devletlerin hepsi tarafından kabul edilecek bir su hukuku oluşturulamamıştır. Uluslararası politikanın giriştiği, ulusal uygulamadaki farklılıklar ve daha pek çok politik ve sosyal sebepten ötürü amaca ulaşulamamıştır¹⁰⁶. Su sorunu siyasi olarak algılandığı ve çözümünde siyasi çıkarların tatmini hedef edinildiğinde de ortak paydada birleşmek güçleşmektedir.

Roma hukukundan bugüne kadar yapılan çalışmalardan istenilen neticenin alınamamış olmasının en önemli nedenlerinden biri de anlaşmazlık konusunun üzerinde mülkiyet hakkı iddiasının çoğu durumda imkansız olan su olmasıdır¹⁰⁷. Şimdi su sorunlarının çözümü için yapılan çalışmalara, sorunları farklı tanımlama şekillerine, andlaşmalara bakarak su hukukunun ne durumda olduğunu ve her uyuşmazlıkta niçin çözüm oluşturamadığını analiz edelim.

1.1. Su Sorununa İlişkin Uluslararası Hukuk Düzenlemeleri

Uygulanmakta olan uluslararası hukuka göre, tek devletin ülkesinde yer alan; akarsular, göller, kanallar ve öteki su yolları, ulusal su yollarıdır¹⁰⁸. Ulusal su yolları

¹⁰⁴ İnan, “Sınırşan Suların...”, a.g.m., s. 244.

¹⁰⁵ İnan, “The Law of...”, a.g.m., s. 95.

¹⁰⁶ Peter H. Gleick, “Reducing The Risks of Conflict Over Fresh Water Resources in The Middle East”, **Water and Peace in The Middle East**, J. Isaac-H. Shuval (ed.), ELSEVIER, 1994, içinde s. 46.

¹⁰⁷ Mahir Gürbüz, “Kuraklık ve Su”, <http://www.aydinlanma1923.org/> s. 4.

¹⁰⁸ Hüseyin Pazarcı, **Uluslararası Hukuk Dersleri, II. Kitap**, Gözden Geçirilmiş 4. Baskı, Turhan Kitabevi, Ankara, s. 244.

niteliğinde bulunan bu su yolları kara ülkesindeki iç sular olarak değerlendirilmekte ve her bakımdan ülke devletinin münhasır yetkisi altında bulunmaktadır. Ancak kimi akarsular, göller, kanallar ve öteki su yolları birden fazla devletin sınırları içerisine girmekte dolayısıyla, bu su kaynakları üzerinde birden fazla devletin kullanım hakkı ortaya çıkmaktadır. BM tarafından yapılan bir incelemeye göre, dünyada orta ve büyük ölçekte 214 sınır oluşturan veya sınır değiştiren su tespit edilmiştir¹⁰⁹. 1990'ların başında yaşanan gelişmeler nedeniyle bu sayı daha da artmıştır. Bu durumdaki su kaynaklarının kullanımına ilişkin 300'den fazla anlaşma imzalandığı, 2000'den fazla anlaşmanın suya ilişkin öngörülerini içeren¹¹⁰ gözönünde tutulursa konunun uluslararası düzeyde ele alınma ihtiyacı daha da belirginleşmektedir.

Bir akarsu, kaynağından sona erdiği noktaya kadar yatağı ve kolları ile bir bütündür. Akarsu farklı devletlerin sınırları içerisinde geçerek geçtiği devletler için egemenlik ve kullanım hakkı meselelerinin konusunu oluşturmaktadır. Bu da devletler arasında önemli sorunlara neden olmaktadır. İşte böyle bir devlet ülkesinden doğduktan sonra başka devlet ülkelerini de kat ederek denize ya da göllere dökülen akarsular ile iki ya da daha çok devlet arasında sınır oluşturan akarsulara uluslararası su yolu denir. Yine uygulanan uluslararası hukukta bir su yolunun uluslararası su yolu olması için ikinci bir ölçütten bahsedilir. Bu da söz konusu su yolunun ulaşım elverişliliği ve uluslararası ulaşım açısından önemi üzerine dayanan bir kriterdir¹¹¹. Ülkeler arasında sınıraşan nehirler üzerindeki serbest ulaşım problemleri değişik zamanlarda yapılan anlaşmalar ve ihdas edilen çeşitli hukuki düzenlemelerle büyük oranda çözümlenmiştir. Sınıraşan akarsularla ilgili asıl anlaşmazlık konusu, ulaşım dışı amaçlar devreye girdiğinde söz konusu olmaktadır¹¹².

Bu konuda uluslararası suların ulaşım dışı pek çok amaçla kullanılmaya başlanması suya olan ihtiyacın artışıyla doğru orantılıdır. Özellikle akarsuların sularını

¹⁰⁹ United Nations Economic and Social Council, Register of International River Basins, Geneva, 1977, s. 4.

¹¹⁰ The World Bank, Water Resources Management, A World Bank Policy Paper, 1992, Washington, s. 38.

¹¹¹ Orhan Tiryaki, **Sınıraşan Sular ve Ortadoğu'da Su Sorunu. 21. yy.'ın Gündemi Su**, 2. Baskı, İstanbul, s. 2.

¹¹² Zehir, a.g.e., ss. 64-65.

depolama ve saptırma olanaklarına ilişkin teknolojik gelişme, endüstri ve tarım alanlarında su ihtiyacının artması gibi etkenlerin akarsulardaki etkileri birden fazla devleti etkiler olmuştur. Endüstriye ve tarımsal amaçlı eylemlerin akarsuların sularını tüketici ve kirletici etkileri önemli uyuşmazlıkların çıkmasına yol açar¹¹³. Bu uyuşmazlıklar ise uluslararası hukuk açısından kıyıdaş devletlerin bu sulardan faydalanma haklarını ve bunun ölçüsü meselesini gündeme getirir.

Uluslararası hukuk faydalanma hakkı ile ilgili sorunlara belli ilkeler kazandırmıştır ancak sorun çözümleyici bir mekanizma olarak işlememektedir. Sınıraşan sular konusunda devletler hukukunda isteyen ülkelerin esinlenebileceği çok sayıda kural geliştirilmiştir. Bilindiği gibi uluslararası hukukun belli başlı kaynakları; Birleşmiş Milletler Uluslararası Adalet Divanı (UAD) statüsünün 38. maddesinde belirtildiği gibi; andlaşmalar, teamüller, hukukun genel ilkeleri, mahkeme kararları ve doktrinlerdir¹¹⁴.

Andlaşmalar hiyerarşik olarak kaynaklar sıralamasında ilk sıradadır. İkili veya çok taraflı olabilirler. Genellikle andlaşmaya imza atan tarafları bağlarlar. Ancak bazı durumlarda andlaşmaların üçüncü taraflar bakımından da etki ortaya çıkardığı görülmektedir. Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi (VAHS) nin 34. maddesine göre “Bir andlaşma, rızası olmadan üçüncü bir devlet için, ne hak ne de yükümlülük yaratır.”¹¹⁵ Kural bu olmakla beraber özellikle ulaşım yollarıyla ilgili bir takım andlaşmaların istisnaen, üçüncü kişileri de içine alan haklar yarattığı görülmektedir. Genellikle boğazlar, kanallar, akarsularla ilgili yapılan bu andlaşmalar belirli sayıda devlet arasında yapılmış olmakla beraber bütün devletler yararına geçiş serbestisi tanımaktadır.

Daha önce de belirtildiği gibi Tarım ve Gıda Örgütü'nün (FAO) yaptığı bir araştırmaya göre 11. yy.'dan bu yana devletler arası 2000'i aşkın su andlaşması

¹¹³ Pamukçu, a.g.e., ss. 50-71.

¹¹⁴ Faruk Sönmezoğlu, **Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi**, İkinci Baskı, Filiz Kitabevi, 1995, İstanbul, s. 541.

¹¹⁵ Aslan Gündüz, **Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Teşkilatlar Arası Teşkilatlar Hakkında Temel Metinler**, Gözden Geçirilmiş 2. Baskı, Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., 1994, İstanbul, s. 114.

imzalanmıştır. Fakat bu andlaşmaların çoğu ya tam havza ülkelerini içermeyen ya yeni durumları kapsamayan ya da geçici andlaşmalardır. Modern su andlaşmalarının çoğu teknik bilgi alışverişi ve sel için erken uyarı sistemlerini içerir. Bu tür andlaşmalar paylaşılan havzalardaki su kullanım sorununu çözmekten uzak kalmaktadır. Sudan ve Mısır arasında 1959 yılında imzalanan Nil Nehir Andlaşması, Hindistan ve Bangladeş arasında 1977’de imzalanan Ganj Sularını Paylaşım Andlaşması, çözümü kalıcı kılamayan andlaşmalara örnek oluşturur¹¹⁶.

Andlaşmaların sorun çözümleyici mahiyeti ancak taraflar ister ve iradelerini bu andlaşmalarla bağlarlar ise mümkündür. Bunun yanısıra Birleşmiş Milletler Andlaşması’nın 33. maddesine göre devletler arasındaki anlaşmazlıklar uluslararası barış ve güvenliği tehdit eder boyuttaysa taraflar bu anlaşmazlığı barışçıl yollardan çözmek zorundadırlar ve bunun yöntemleri de sıralanmaktadır. Türkiye ve Güney komşuları arasındaki anlaşmazlık barışı tehdit eder düzeye ancak yapay olarak çıkarılabilmekle aslen böyle bir tehdit gerekli önlemler alınırsa gerçekçi görünmemektedir¹¹⁷. İleride değinileceği gibi Suriye, Irak ve üçüncü kişilerin Türkiye’ye anlaşmazlığı yapılacak bir andlaşmayla çözümlenmesi baskısı hukuki değildir.

Uluslararası hukukun ikinci kaynağı uluslararası teamül kurallarıdır. Bu kurallar ortaklaşa ve sürekli bir uygulamayı ifade etmektedir. Başka bir deyişle, bir davranış biçiminin teamül kuralı değeri kazanması için, örnek olaylarla doğrulanması olanağı bulunmalıdır. Uluslararası Adalet Divanı (UAD) Statüsü 38. maddesinde; uyuşmazlıkların çözümünde uygulanacak “milletlerarası teamül”, “hukuk kuralı olarak kabul edilmiş genel uygulamanın kanıtı” olarak ifade edilmiştir. Bir teamül kuralı maddi unsur ve manevi unsur olmak üzere iki unsurun birleşmesiyle oluşur. Maddi unsur aynı durumlarda aynı davranış ve tutumların, “yapma” ya da “yapmama” biçiminde sürekli olarak tekrarlanmasını belirtmektedir. Bir teamül kuralının doğması için, aynı yönde örnek davranışların sürekli olarak tekrarlanması yeterli olmayıp, bu

¹¹⁶ Pamukçu, a.g.e., s. 74.

¹¹⁷ Pazarıcı, a.g.e., s. 209.

davranışların hukukun bir gereği olarak zorunlu olduğu konusunda bir inancın varlığı da gerekmektedir¹¹⁸.

Uluslararası hukukun diğer bir kaynağı ise hukukun genel ilkeleridir. Birçok ulusal hukuk düzeninde yer alan ve uluslararası hukuk düzenine aktarılmasına hukuk mantığı ya da devletlerin değer yargıları bakımından herhangi bir engel bulunmayan; devletlerin ortak hukuk değerlerini içeren kurallar olarak tanımlanabilecek olan hukukun genel ilkeleri andlaşmalar ve teamüllerin uluslararası hukukta sebep olduğu boşlukları doldurma işlevine sahiptir¹¹⁹.

Daha önce bahsi geçen BM Andlaşmasının 33. maddesi hükümleri genel hukuk ilkesi niteliği gösterir. Buna ilave olarak şu bilgiye değinmenin de önemi büyüktür; uluslararası hukukun uygulamada olan kurallarına göre; hiçbir devlet uyuşmazlıklar sırasında açıkça belirtilmediği sürece ya da taraflar arasında mevcut ve yürürlükte olan bir andlaşmadan kaynaklanmadıkça, bir uyuşmazlığı yargısal veya siyasi yollardan çözmeye mecbur edilemez. Türkiye ve Güney komşuları arasındaki su konusundaki anlaşmazlığın zorunlu olarak çözülmesi gerektiği bütün tarafların iradelerini ortak olarak bağladıkları herhangi bir andlaşmada belirtilmediği ve bu konudaki çözümün hukuki ve siyasi yollardan halline bakılacağı yönünde açıkça bir irade beyanı olmadığı için daha önce de belirtilen bir gerçeği tekrarlama pahasına yinelemekte fayda vardır: Türkiye, Irak ve Suriye arasındaki anlaşmazlığı çözmek için yapılan hiçbir baskı hukuki olmadığı gibi Suriye ve Irak'ın bu yönde isteklerinin olmadığı sürece çözüme katkıda bulunma yönünde gösterilen çabalar da sonuçlandırılmamaktadır. Çözüm için Türkiye'nin meseleye yaklaşımında olduğu gibi diğer muhatapların da iyi niyetli yaklaşımlarına ihtiyaç vardır. Ancak Irak ve Suriye meseleyi defalarca siyasi platformlarda gündeme getirerek farklı açılardan sorunu kendi çıkarları doğrultusunda bir araç olarak kullanmaktadırlar. Bununla beraber üçüncü taraf konumundaki diğer hukuk kişilerinin soruna yaklaşımları çözüme katkıda bulunmaktan çok uzak bir görünüm arz etmenin yanısıra, açıkça mesele politik bir manivela aracı olarak kullanılmaktadır.

¹¹⁸ Pazarıcı, a.g.e., s. 209.

¹¹⁹ İnan, "Sınıraşan Suların...", a.g.m., s. 245.

Anılan kaynaklar dışında yardımcı kaynaklardan da gerekli durumlarda faydalanılmaktadır. Bu kaynaklar yargı ve hakemlik organları kararları (içtihat)dır. “Hukuk kaidelerinin tayininde yardımcı vasıta” olarak belirtilen bu kararlara ancak uyuşmazlıkların çözümünde uygulanacak asıl kaynağı araştırmak, bulmak veya saptamak için başvurulabilir¹²⁰. Ancak, UAD kararları yalnızca ilgili uyuşmazlık konusunda hüküm ifade eder ve bir uluslararası hukuk kuralı oluşturmaz. Diğer bir deyişle benzer nitelikteki uyuşmazlıklarda uluslararası hukuk kuralı gibi uygulanamaz¹²¹.

Tanımlamaları yapılan uluslararası hukuk kaynaklarına bakıldığında Ortadoğu’daki su sorunlarının aşılmasını sağlayacak her anlaşmazlıkta başvurulacak nitelikte bir dayanağın olmadığı görülür. Yapılanları incelediğimizde yalnızca 1959 tarihli Mısır ve Sudan arasındaki anlaşmazlığı çözüme bağlayan andlaşmayı görüyoruz. Bu andlaşma da Nil kıyıdaşı dokuz ülkenin yalnızca ikisini kapsıyor. Bölgenin diğer sorunlu akarsuları olan Fırat-Dicle, Ürdün-Yarmuk ve Litani nehirleri ile ilgili bir andlaşma yapılmamıştır¹²². Taraflar bir andlaşmaya ulaşma hususunda ortak anlayışa da sahip olmadıkları için, uyuşmazlıkların çözümü için ipuçları ancak uluslararası hukukun genel ilkeleri olmaktadır. Daha sonra üzerinde durulacağı gibi uluslararası hukukta faydalanılan doktrinler vardır. Fakat her doktrin farklı tarafların kendi tezleri doğrultusunda destekleyici bulmaktadırlar.

Doktrin açısından en önemli katkıyı Uluslararası Hukuk Enstitüsü ile Uluslararası Hukuk Derneği gibi kurumlar yapmıştır. Bu kurumların çalışmaları ve özellikle belirli bir uluslararası sorun konusunda aldıkları kararlar, hukuk kurallarının tayininde yardımcı rol oynamaktadır¹²³. Uluslararası Hukuk Enstitüsü ve Uluslararası Hukuk Derneği gibi özel kurumlar “Adil Kullanım Doktrini”ni ileri sürmüşlerdir¹²⁴. Uluslararası Hukuk Enstitüsünün 1911 Bildirisi ve 1961 Salzburg kararı, Uluslararası

¹²⁰ Edip Çelik, **Milletlerarası Hukuk**, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1987, s. 173.

¹²¹ Yüksel İnan, “Uluslararası Adalet Divanının Yargı Yetkisi,” **AİTİA Yayınları**, Yayın No: 171, Ankara, 1982, s. 29.

¹²² Uluatam, a.g.e., s. 162.

¹²³ Cem Sar, **Uluslararası Nehirlerden Endüstriyel ve Tarımsal Amaçlarla Faydalanma Hakkı**, Sevinç Matbaası, Ankara, 1970, s. 44.

¹²⁴ Sar, a.g.e., s. 311.

Hukuk Derneğinin (ILA) 1956, 1958, 1960 ve 1966 tarihli bildirimleri, Birleşmiş Milletler Hukuk Komisyonunun (ILC) 1978, 1989 ve 1991 tarihli raporları bu yönde yapılan çalışmaların en önemlilerindedir¹²⁵.

Uluslararası Hukuk Enstitüsü, 1910 yılında birden çok devlet tarafından kullanılan akarsulardan ulaşım dışındaki faydalanmaları gündemine almış ve 1911 yılında, uluslararası suların ulaşım dışında kullanımlarına ilişkin Madrid Bildirisi yayınlamıştır¹²⁶. Bu beyannamede, birden fazla devletin topraklarında akan nehirlerin kullanılması ve faydalanılması usullerinde, devletin diğer devletlere zarar verici davranışlardan kaçınmaları önerilmiştir. Bu beyannamede akarsular sınır oluşturanlar ve ülkeleri kesenler olarak iki kategoride incelenmiştir¹²⁷. Enstitü milletlerarası su yollarından yararlanma şekillerini tespit etmek amacıyla 1956'da bir komisyon kurmuş ve 1961 Salzburg toplantısında bu komisyonun çalışmaları tavsiye kararı olarak ihdas edilmiştir. Bu kararlara göre devletler nehirlerin kendi ülkeleri içindeki kısımlarından istedikleri gibi faydalanabileceklerdir; ancak bu kullanım şeklinin nehirden istifade eden diğer devletlere zarar vermeyecek bir yapı arzemesi, kullanım esnasında hakkaniyet kurallarının gözardı edilmemesi gerektiği belirtilmektedir¹²⁸.

Uluslararası Hukuk Derneğinin çalışmaları neticesinde varılan kararlarda Hukuk Enstitüsü'nün kararlarıyla benzerlik göstermektedir. 1956 Dubrovnik Toplantısında kabul edilen ilkelerin 2. maddesinde her devletin, egemenliği altında bulunan uluslararası nehir suları üzerindeki hakkını, kabul edilen ilkelere göre kullanması gerektiği, 3. maddesinde ise; her devletin sınırları içinde kalan uluslararası nehirler üzerinde bir düzenleme yetkisinin bulunduğu belirtilmektedir. Devlet, nehirin kendi ülkesinde kalan kısmından faydalanırken bu kullanımın diğer devletlere etkilerini de

¹²⁵ Akmandor, a.g.e., s. 17.

¹²⁶ Bülent H. Olcay, "The Euphrates-Tigris Watercourse Controversy and The 1997 Convention on the Law Of The Non Navigational Uses of International Watercourses", **Foreign Policy**, Vol: XXI, No: 3-4, Ankara, 1997, s. 50.

¹²⁷ Sar, a.g.e., s. 178.

¹²⁸ Rauf Versan, "Güneydoğu Anadolu Projesi ve Hukuk Açısından Türk-Arap İlişkileri", **Su Sorunu, Türkiye ve Ortadoğu**, Sebahattin Şen (Yayına Hazırlayan), Bağlam Yayınları, İstanbul, 1993 içinde s. 443.

gözönünde bulunduracaktır¹²⁹. Derneğin 1958 ve 1960’larda düzenlediği toplantılarda aldığı kararlarda 56’daki kararları onaylayıcı ve destekleyici niteliktedir.

Hükümetler dışı bu organizasyon olan ILA 1966 yılında gerçekleştirdiği toplantı ile kodifikasyon konusunda önemli bir katkıda bulunmuştur. Yapılan çalışmalar sonunda bağlayıcı özelliği olmayan bazı kurallar tavsiye niteliğinde kabul edilmiştir. Kurallar bağlayıcı olmamakla beraber, daha sonraki yıllarda bu konuda yapılacak çalışmalara ışık tutar niteliktedir¹³⁰. 1966’da Helsinki kararlarına göre sınıraşan havza suları hakça ve makul bir şekilde kullanılmalıdır¹³¹.

Makul kullanım için gözönünde tutulması gereken faktörler Helsinki kararlarının 5/2 maddesinde şu şekilde belirtilmiştir:¹³²

- a) Her havza devletinin ülkesine düşen drenaj alanının oranı da dahil olmak üzere, havzanın coğrafi durumu,
- b) Her havza devletinin su katkısı da dahil olmak üzere, havzanın hidrolojik durumu,
- c) Havzayı etkileyen iklim şartları,
- d) Mevcut kullanımları da kapsamak üzere, havzanın sularının geçmiş kullanımı,
- e) Her havza devletinin ekonomik ve sosyal ihtiyaçları,
- f) Havza devletlerinin her birinde, geçimi havza sularına bağlı nüfus,
- g) Her havza devletinin ekonomik ve sosyal ihtiyaçlarını karşılamaya yarayan çareleri karşılaştırma,
- h) Yararlanabilecek başka kaynakların bulunması,

¹²⁹ Olcay, a.g.m., s. 52.

¹³⁰ <http://www.mfa.gov.tr/grupa/ad/adg/adgel/default.htm>, International Codification Efforts in The Field Of The Non-Navigational Use Of Transboundary Watercourses, 2003, s. 1.

¹³¹ Emin Birpınar, Ertan Ekşi, “Uluslararası Sular”, **Sınıraşan Sularımız**, Zekai Şen, Ünal Öziş, İlhan Avcı, Özden Bilen, Cemal Zehir, M. Emin Birpınar, Su Vakfı Yayınları, İstanbul, içinde s. 166.

¹³² Sar, a.g.e., s. 301.

- i) Havza sularının kullanılmasında israfın önlenmesi,
- j) Kullanımlar arasındaki çatışmaları uzlaştırma çaresi olarak, bir ya da daha çok havza devletine tazminat verme imkanları,
- k) Havza devletinin ihtiyaçlarının, diğer bir havza devletine ciddi zarar verilmeden karşılanabilme derecesi.

Hakça ve makul kullanım genel itibariyle olduğu gibi Türkiye tarafından da kabul gören bir yaklaşımdır. Fakat bu düstur üzerinden sorunun halli için tarafların istenilen bilgileri eksiksiz ve doğru olarak vermeleri gerekmektedir. Suriye ve Irak'ın verdiği istatistiki bilgilerin doğruluğu tartışılmakta ve inandırıcı bulunmamaktadır. Aynı zamanda bu ilkeler yoruma açıktır. Devletler farklı değerlendirmelerde bulunabilmekte, bu nedenle de her türlü ihlal bahis konusu olabilmektedir¹³³.

1970 yılında Birleşmiş Milletler, Uluslararası Hukuk Komisyonunu (ILC), "Ulaşım amaçlı olmayan su yollarının kullanımı" hakkında kanunları geliştirme ile görevlendirdi. ILC'nin bu çalışması, 1997'de imzaya açılan Birleşmiş Milletler Su Yolları Konvansiyonu ile sonuçlanmıştır. Helsinki kuralları gibi bu konvansiyon da uluslararası su yollarının adil ve makul kullanımı kararını desteklemektedir¹³⁴.

1997 yılında tamamlanan sözleşme için 70'lerde başlanan çalışmalar 90'larda ivme kazanmıştır. ILC'nin 1994 Cenevre toplantısında alınan kararlarında aşağı havza devletlerinin yararlarının da gözönünde bulundurulması gerektiği üzerinde durulmuştur¹³⁵. Yine bu raporda sınıraşan sulardan hakça ve makul, optimal düzeyde faydalanılması gerektiği, bunu yaparken israftan kaçınılmasının şart olduğu belirtilmiştir. Uluslararası suların paylaşım esasına dayalı olarak faydalanılacak kaynaklar olmadığı üzerinde durulurken kullanım sırasında diğer kullanıcı devletlere önemli zarar verilmemesi ilkesi kabul edilmiştir. 1997 yılında kabul edilen sözleşme, bir çerçeve andlaşması olmaktan öteye gidememiştir. Kendi içlerinde birbirlerinden farklı özellikler barındıran uluslararası havzaları genel kurallara tabi tutmak mümkün

¹³³ Durmazuçar, a.g.e., s. 40.

¹³⁴ Birpınar, Ekşi, a.g.m., s. 166.

¹³⁵ Gürbüz, a.g.m., s. 4.

değildir¹³⁶. Bununla birlikte şu da söylenebilir; bu sözleşme süper güçlerin diğer ülkelerin su kaderleriyle ilgili olarak tasarlanmış bir senaryo niteliği taşımaktadır¹³⁷. Bu metin Türkiye için bağlayıcı değildir çünkü Türkiye tarafından imzalanmamıştır.

Sınıraşan sularla ilgili olan diğer bir hukuksal belge BM Genel Kurulunca 1974'te kabul edilen devletlerin hak ve ödevleri şartıdır. 3. maddeye göre; her devlet diğerlerinin meşru haklarına zarar vermeden bu sulardan yararlanabilir. Bu durumda, devletler danışma ve bilgi alışverişine dayanan işbirliğine gitmek zorundadırlar. Bu işbirliği teknik niteliklidir ve izin almak şart değildir. Bu maddeye dayanılarak söylenebilir ki Türkiye'nin GAP çerçevesinde gerçekleştirdiği projelerde Suriye ve Irak'tan izin alma gibi bir zorunluluğu yoktur. Sadece bilgilendirmesi şartı aranmaktadır. Karşı taraf itiraz ederse bu proje sahibi için bağlayıcı olmamaktadır.

Bugüne kadar yapılan çalışmalar ve sonuçları bu şekilde değerlendirildikten sonra su sorununu açıklamada kullanılan terimlerin tanımlamasına geçilecektir.

1.1.1. Uluslararası Sular İle İlgili Kavramlar

Su anlaşmazlıklarının uluslararası hukukun konusu olarak düşünülmeye başlanması, suyun ülke egemenliği kavramının bir parçası olarak değerlendirilmesiyle başlamıştır¹³⁸; ancak bu anlaşmazlık konusunun unsurlarının hukuksal açıdan adlandırılması güçlüğü mevcuttur¹³⁹. Çünkü devletlerin sorunu farklı tanımlarını bir kenara bırakınız, uyuşmazlığa neden olan nehirin uluslararası mı yoksa sınıraşan nitelikte mi olduğu hususunda bile uzlaşmaları çoğu zaman mümkün olmamıştır. Elbette bu tanımlamalar devletlerin menfaatleriyle doğru orantılı olmuştur.

Hukuken devlet, ülkesindeki her türlü doğal kaynak üzerinde istediği gibi faydalanma hakkına sahiptir¹⁴⁰. Bu durumda birden fazla devlet ülkesinden geçen sular

¹³⁶ Pamukçu, a.g.e., s. 75.

¹³⁷ Gürbüz, a.g.m., s. 4.

¹³⁸ Tiryaki, a.g.e., s. 17.

¹³⁹ Uluatam, a.g.e., s. 153.

¹⁴⁰ Tiryaki, a.g.e., s. 18.

sınıraşan su olarak değerlendirilir¹⁴¹. Sınıraşan su tanımlaması ekseriyetle akarsuyun ülkesinden kaynaklandığı memba ülkeleri tarafından tercih edilir. Buna karşılık, memba ülkesinden kaynaklanan akarsuyun kendi ülkesini katederek geçtiği veya kendi ülke topraklarından denize döküldüğü mansap ülkeleri, bu tür sular için “uluslararası su” tanımlamasını tercih ederler. Bunun nedeni suya uluslararası nitelik kazandırarak faydalanma hakkında bir artış elde edebilmektir. Arap ülkeleri ve Fırat Nehri’nin topraklarından geçtiği Suriye ve Irak’ın hukukçuları Fırat ve Dicle’yi sınıraşan su olarak tanımlamanın mümkün olmadığı bu nehirlerin uluslararası su niteliği taşıdığını öne sürmektedirler¹⁴².

Arap devletlerinin sınıraşan sular konusundaki görüşlerini belirleyen önemli bir etken de inanç esaslarıdır. Su kutsal bir nimet olarak kabul edilir ve su üzerinde bir mülkiyet hakkının varlığı red edilir. Bu nedenle suyun genel kullanıma açık olması gerektiği vurgulanır¹⁴³. Suyun genel kullanıma açık olması görüşü günümüz hukuk anlayışında da yer almaktadır. Bir su kaynağı üzerinde özel mülkiyet hakkı iddia edebilmek suyun sınırlarının tam olarak belli olmasına ve şahsın veya devletin toprak sınırları içerisinde olmasına bağlıdır¹⁴⁴.

Meseleyi Araplar açısından ele aldığımızda görürüz ki temel İslam ilkelerine göre su kimsenin malı değildir. Araplar bu kabulleri nedeniyle akarsular üzerinde mülkiyet anlayışına mesafelidirler. Hem inançları hem de çıkarları nedeniyle nehirleri uluslararası olarak nitelendirirken, yukarı kıyıdaş devletin suyu meta olarak görmesine de karşı çıkarlar. Bu nedenle Türkiye’nin bazı projelerini baltalar nitelikte politikalar izlemektedirler¹⁴⁵.

Aslında nehirleri uluslararası su olarak tanımlama yolu ile ondan daha çok faydalanmayı arzu eden zihniyet uluslararası kavramını “Uluslararasılaştırma” olarak kullanmaktadır.

¹⁴¹ İlhan Avcı, “Sınıraşan Su Kaynaklarımız: Su Potansiyeli, Su Kullanım Talepleri, Mevcut ve Muhtemel Sorunlar”, **Sınıraşan Sularımız**, Zekai Şen, Ünal Öziş, İlhan Avcı, Özden Bilen, Cemal Zehir, M. Emin Birpınar, Su Vakfı Yayınları, İstanbul, içinde s. 69.

¹⁴² Avcı, a.g.m., ss. 69-70.

¹⁴³ Uluatam, a.g.e., ss. 148-149.

¹⁴⁴ Uluatam, a.g.e., ss. 153-155.

¹⁴⁵ Uluatam, a.g.e., s. 159.

Bu düşünceyi çağrıştıracak kavramlardan birisi “ortak sular” kavramıdır. Bu kavram, eski anlaşmalara ilave olarak, XX. yy’da bazı anlaşmalarda da yer almıştır. Örneğin, Türkiye ile Irak arasında yapılan görüşmeler sonucu 10 Şubat 1966 ve 26 Mayıs 1966 tarihlerinde yayınlanan ortak bildirimde “müşterek sular”, deyimini kullanılmıştır. Yine, Türk-İrak Ekonomik ve Teknik İşbirliği Karma Komisyonu’nun ikinci dönem oturumu sonucu imzalanan tutanakta da “ortak bölgesel sular”dan bahsedilmektedir¹⁴⁶. “Ortak Bölgesel Sular” veya “müşterek sular” kavramlarının kullanılması uluslararası hukuk bakımından çelişki yaratmaktadır. Aslında sadece fiziki bir durumu ifade etmek için kullanılan bu kavrama, bir de hukuki anlam katarak “ortak” olarak nitelendirilen nehirleri devletlerin ortak mülkiyetinde veya egemenliğinde gibi saymak, devletlerin, ülkeleri üzerinde mutlak egemenliklerine ilişkin uluslararası hukuk prensibine aykırıdır¹⁴⁷. Fakat günümüzde genel kabul gören görüşe göre mutlak egemenlik iddiası hakkaniyet ölçüsüne uymamaktadır.

20. yy’a kadar kavram karmaşasının daha yoğun olduğu söylenebilir, fakat yeni dönemde “uluslararası sular” ve “sınıraşan sular” gibi kavramlar tüm bu kullanımların yerine geçmeye başlamıştır¹⁴⁸.

L. Oppenheim akarsuları dört ayrı kategoriye ayırarak incelemiştir.¹⁴⁹

- Akarsular, hangi devletin toprağında akıyorlarsa o devletin parçası kabul edilirler. Böylece eğer akarsu kaynağından ağzına kadar tek bir ülkenin toprakları ve sınırları içinde akıyorsa o nehre ulusal akarsu ismi verilir. Bu nehir üzerinde devletin mutlak egemenliği söz konusudur.

- Bazı akarsular ise sınır nehri olarak adlandırılır. Bu nehirler farklı devletlerin ülke topraklarını birbirlerinden ayıran bir sınır durumundadırlar. Bu tür nehirlerde ayırım çizgisi ya nehrin tam ortasında ya da nehir ulaşımına imkan veriyorsa ulaşım

¹⁴⁶ Resmi Gazete, 25 Aralık 1981, s. 17555.

¹⁴⁷ Sar, a.g.e., ss. 47-49.

¹⁴⁸ Koluman, “Dünyada Su...”, a.g.m., s. 17.

¹⁴⁹ Harp Akademileri Komutanlığı Yayınlarından, **Yeni Bir Strateji Hidrostrateji**, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 1996.

yapılabilen yerin ortasından geçer. Bu durumda kararı devletler aralarında yapacakları bir anlaşma ile verirler.

- Bazı akarsular iki veya daha fazla devletin ülkesinden geçtikten sonra denize ulaşır. Bu tür nehirler çok uluslu akarsular olarak adlandırılır. Çok uluslu (sınırşan) nehirler suladıkları toprakların devletlerine egemenlik hakkı doğururlar. Devletler çok uluslu akarsuların egemenlik alanları içindeki kesiminden her türlü tarımsal ve endüstriyel amaçla faydalanma hakkına sahiptirler¹⁵⁰.

- Bazı akarsular ise ulaşım elverişlidirler. Böyle nehirler içlerinden geçtikleri devletlerin bir parçası sayılırlar ve uluslararası nehir olarak adlandırılırlar. Nehirlerden ulaşım amacıyla faydalanma anlaşmalarıyla karara bağlanır. Bunlara ilave olarak bir nehirde ulaşım dışı amaçlarla faydalanma da anlaşmalarla düzenlenmiş olabilir. Bu durumdaki nehirlerde uluslararası nehir olarak adlandırılır. İşte bu noktada Türkiye'nin Fırat ve Dicle nehirlerini sınırşan su olarak kabul etmesi daha gerçekçi bir yorum olarak ortaya çıkar. Çünkü bu nehirlerden faydalanma olayı yapılan anlaşmalarla karara bağlanmamıştır. Irak ve Suriye'nin nehirleri uluslararası olarak nitelendirmeleri bu bağlamda geçerlilik arz etmez.

Bu ayırımdan da anlaşılacağı gibi sınırşan su dediğimizde bahsi geçen nehirde devlet sınırları içinde makul ölçüde faydalanmadan yani egemenlik hakkını kullanmadan bahsediyoruz. Bunu yaparken danışma mahiyetinde görüş alımından bahsedilebilir, fakat bunun izin niteliği taşımayacağı gerçeği de hatırdan çıkarılmamalıdır.

Nehirlerin ne tür bir yapı arzettiği özellikle ulaşım dışı amaçlarla kullanım söz konusu olunca gün yüzüne çıkar. Bu tür nehirlerin nasıl adlandırılacağı farklı görüşlere göre değişiklik gösterir. İki temel eğilim belirginleşir. Bunlar;

1. Ulaşım dışı amaçla faydalanılan nehrin üzerinde devletin mutlak egemenliği vardır. Ancak devletler bu haklarını kullanırken diğer kullanıcı devletlere esaslı zarar vermemeye dikkat ederler.

¹⁵⁰ Tiryaki, a.g.e., s. 19.

2. Akarsuların bölünmez bütünlüğü söz konusudur. Devletler suların kendi topraklarında kalan bölümlerinden diledikleri gibi yararlanamazlar.

Birincisi mutlak egemenlik ilkesi olarak adlandırılır ve bunu ekseriyetle Türkiye gibi yukarı havza ülkesi¹⁵¹ (memba ülkesi) savunur; akarsuların bölünmez bütünlüğü görüşünü ise Suriye ve Irak gibi aşağı havza ülkeleri (mansap ülke) savunur. Çalışmanın bu aşamasında bu görüşlerin ve benzer durumları farklı değerlendiren görüşlerin incelemelerine yer verilecek.

1.1.2. Su Sorununa İlişkin Uluslararası Hukuk Doktrinleri

Su uyuşmazlıklarını çözmekte hareket noktası oluşturabilecek dört temel yaklaşımdan sözedilmektedir. Doktrinler, uluslararası sulardan yararlanma hakkına ilişkin olarak düzenlenmiştir.

1.1.2.1. Mutlak Egemenlik (Harmon) Doktrini

Genel olarak, yukarı kıyıdaş devletin, aşağı kıyıdaş devletin etkilenmesini gözönüne almadan, nehir sularını dilediği gibi, kısıntısız saptırabilmesi ya da kullanabilmesi biçiminde tanımlanabilecek bir görüşdür¹⁵². Bu doktrin ismini 1895 yılında, ABD ve Meksika arasında Rio Grande sularının kullanıma ilişkin bir uyuşmazlıkta görüş belirten Amerikan baş savcısından alıyor. Harmon'a göre bir ülkenin sınıraşan bir su yolunun kendi sınırları içinde kalan kısmı üzerindeki kullanımını sınırlayan unsurlar hukuktan değil siyasi nedenlerden kaynaklanır. Bu hakkı kısıtlayan herhangi hukuksal bir düzenleme yoktur diyen Harmon, sınırsız kullanım hakkının topraklar üzerindeki mutlak egemenlik durumunun doğal hukuki bir sonucu olduğunu belirtir¹⁵³.

Akarsuların devlet toprakları dahilinde olan kısımlarından her türlü endüstriyel ve tarımsal amaçla faydalanma hakkının sınırsız olduğunu bunu yaparken aşağı kıyıdaş

¹⁵¹ Yukarı, Aşağı Kıyıdaş ülkeler kavramları sınıraşan sular için kullanılan kavramlar olup, bu tür suların akım yönüne göre yukarı havza konumundaki ülkeler “yukarı kıyıdaş ülke”, aşağı havza konumundaki ülke ise “aşağı kıyıdaş ülke” olarak tanımlanmaktadır.

¹⁵² Tiryaki, a.g.e., s. 24.

¹⁵³ Uluatam, a.g.e., s. 163.

devletin herhangi bir talebinin geçerli olmayacağını belirten bu görüş yukarı kıyıdaşın mutlak faydalanma hakkını savunanların temel dayanağı olmuştur¹⁵⁴.

Sadece yukarı kıyıdaş devletin haklarını gözönünde tutan bir doktrin olarak değerlendirilen Harmon yaklaşımı, daha sonra uluslararası hukuk açısından uygulanabilir olarak görülmemiş, hatta ABD de daha sonra bu doktrini uygulanamaz olarak kabul etmiştir¹⁵⁵.

ABD, Harmon doktrininden ulusal çıkarlarına zarar verdiği için ve daha sonra imzaladığı andlaşmalarla uluslararası akarsuların sularının hakça paylaşımını kabul ettiğinden vazgeçmiştir¹⁵⁶.

Harmon Doktrini ABD dışında kimi yukarı kıyıdaş ülkelerce de savunulmuştur. Hindistan ve Pakistan arasındaki İndüs akarsuyu uyuşmazlığında, Hindistan Harmon Doktrinini savunmuş ve uyuşmazlığa ilişkin İndüs Suları Andlaşması 1960 yılında imzalanmıştır¹⁵⁷. Avusturya, Bavyera ve İnn, Saalech ve Salzadh akarsuları uyuşmazlıklarında, mutlak ülke egemenliğine yakın bir yaklaşımla hareket etmiş, Avusturya ile Bavyera 1948 yılında imzaladıkları bir andlaşma ile ortak akarsular üzerinde karşılıklı kullanımlarını düzenlemişlerdir. Öte yandan, Avusturya'nın daha sonraki uygulamaları, bu devletin de Harmon doktrininden vazgeçtiğini göstermiştir¹⁵⁸. Bir yukarı kıyıdaş ülke olarak Etyopya da, gerek Nil akarsuyu suları ile ilgili olarak Mısır ve Sudan arasında yapılan görüşmeler sırasında Kahire'deki diplomatik temsilcilere 1957'de gönderdiği hatırlatma notunda, gerekse 1978'de Dışişleri Bakanlığı'nın açıklamasında, kendi ülkesindeki doğan kaynakların işletme hakkının var olduğunu ve bunu saklı tuttuğunu açıklamıştır.

¹⁵⁴ Sar, a.g.e., s. 106.

¹⁵⁵ H. Zarous, J. Isaac, A Novel Approach To The Allocation Of International Water. Resources, **Water And Peace In The Middle East**, J. Isaac, H. Shuval (edi.), ELSEVIER, 1994, içinde s. 390

¹⁵⁶ Zehir, a.g.e., s. 67.

¹⁵⁷ Sar, a.g.e., s. 134.

¹⁵⁸ Sar, a.g.e., s. 129.

1.1.2.2. Doğal Durumun Bütünlüğü Doktrini

Ortak kıyılı devletlerin ülkelerinde akan nehirlerin doğal durumunda herhangi bir değişiklik yapamayacakları esasına dayanan bir görüştür. Bu görüşe göre yukarı kıyıdaş devlet akarsuyun doğal mecrasını engelleyecek müdahaleler yapamaz¹⁵⁹. Aşağı ve yukarı kıyıdaş devlet ayırımı gözönünde tutulduğunda, aşağı kıyıdaş devlet lehine işleyen bir nitelik arzeder¹⁶⁰. Bu doktrinle aşağı kıyıdaş, uluslararası suların kullanımında söz sahibi tek devlet durumuna gelmektedir. Yukarı kıyıdaş, uluslararası nehrin sularından aşağı kıyıdaşın iznini almadan yararlanamaz. Bu durum aşağı kıyıdaş devlete, yukarı kıyıdaşın her türlü tasarrufunu engelleyecek bir nevi veto yetkisi vermektedir¹⁶¹.

Doktrini öne süren ve destekleyenlerin başında Max Huber ve İngiliz hukukçu Oppenheim gelmektedir. Huber, akarsuyun mecrasında herhangi bir değişim yapmaya yukarı kıyıdaş devletin hakkı olmadığını öne sürmüş, Oppenheim da doktrinine, nehir sularının sadece durdurulması ve saptırılması değil aynı zamanda komşu devlete zarar verecek şekilde kullanılması da uygun değildir diyerek, katkıda bulunmuştur¹⁶².

Bu doktrin Harmon Doktrininin tam tersi olarak tamamen aşağı kıyıdaş devletin çıkarlarına hizmet ettiği için uygulama itibariyle çok kullanılmamıştır. Mamba ülkesine, her türlü tasarrufunda mansap ülkenin onayını almayı şart koşmuş bu nedenle de uluslararası nehir aşağı kıyıdaşın ulusal nehri görünümüne bürünmüştür.

Nehir sularından yararlanma hakkını sadece aşağı kıyıdaşa tanıyan görüşün özellikle yukarı kıyıdaş devletler tarafından desteklenir olmadığı açıktır. Zira bir nehrin doğal akışını değiştirmeden, sularını öyle ya da böyle hiç azalmadan ve niteliğini bozmadan kullanmak nerdeyse imkansızdır. Turistik ve eğlence amaçlı kullanımlarda dahi nehrin kirletilmesi, doğal akışının bozulması söz konusu olabilmektedir¹⁶³.

¹⁵⁹ Koluman, "Dünyada Su...", a.g.m., s. 17.

¹⁶⁰ Sar, a.g.e., s. 219.

¹⁶¹ Pazarıcı, a.g.e., ss. 238-239.

¹⁶² Tiryaki, a.g.e., s. 30

¹⁶³ Uluatam, a.g.e., s. 165.

Genel ve özel anlaşmalar bakımından, doğal durumun bütünlüğü doktrini kabul edilmemiştir. Devletlerin aralarında belirli bir uluslararası nehrin ya da genel olarak ülkelerini ilgilendiren ortak suların kullanımını düzenlemelerinin amacı; fiziki değişimin yasaklanması ya da önlenmesi değil, yararlanmanın karşılıklı olarak düzenlenmesidir¹⁶⁴.

Doktrin nehirlerden faydalanma konusunda rıza şartını öne sürdüğü için birçok uyuşmazlıkta aşağı kıyıdaş devletler tarafından savunulamamıştır. Sözelimi; Rio Grande ve Colorado nehirlerinde Meksika, Hindon nehrinde İran İndus nehrinde Pakistan, Nil nehrinde Mısır bu kurala başvurmamışlardır¹⁶⁵. Devletlerin uygulamaları ve varolan yargı kararları da bunun bir uluslararası hukuk kuralı olarak kabul görmediğini ortaya koymaktadır.

1.1.2.3. Ön Kullanımın Üstünlüğü Doktrini

Ön kullanımın üstünlüğü doktrini uluslararası alanda “doğal ya da tarihi”, “kazanılmış” ve “kadim” haklar olarak da ifade edilmektedir.¹⁶⁶ Anlatılmak istenen, kıyıdaş devletlerin, uluslararası nehir sularından diğer kıyıdaş devletlerden önce başlattıkları faydalanma etkinliklerinin, mutlak saygı gösterilmesi gereken bir kazanılmış hak olarak değerlendirilmesi, bunlara hiçbir şekilde zarar verilmemesi gerektiğidir¹⁶⁷.

İç hukukta uygulanmakta olan bir hukuk kuralının uluslararası hukuka aktarılmasıyla ortaya çıkan bu kavramı, ilk olarak ileri süren E. Vattel'dir. Ona göre kullanımlar arasındaki uyuşmazlıkların çözümüne ilişkin olarak, hakların eksikliği ve kaynağı, bu hakların özü kadar önemlidir. Bu durumda, en eski hak mutlak ve bütün kapsamıyla kullanılır, sonraki kullanıcı ise birincisinin hakkına zarar vermediği ölçüde faydalanır.

¹⁶⁴ Pazarıcı, a.g.e., s. 239.

¹⁶⁵ Sar, a.g.e., s. 248.

¹⁶⁶ Tiryaki, a.g.e., s. 28.

¹⁶⁷ Sar, a.g.e., s. 274.

Ön kullanımın üstünlüğü doktrini ilk bakışta, hem yukarı kıyıdaş devletin, hem de aşağı kıyıdaş devletin öne sürebilecekleri bir doktrin olarak görünmektedir. Çünkü, yukarı kıyıdaş devlet de, mevcut kullanımlarının devam etmesini bu doktrine dayanarak, en az aşağı kıyıdaş devletler kadar öne sürebilir. Fakat doktrinin anlatmak istediği mevcut kullanımlara “verilmemesi gereken zarar” kavramı, yalnız aşağı kıyıdaşın haklarını savunur niteliktedir. Bu nedenle doktrin, aşağı kıyıdaş devletlerin faydalanma hakkının kapsamını genişletmek üzere başvurduğu bir doktrindir¹⁶⁸. Nehirler üzerindeki yerleşme ve endüstri faaliyetleri, çoğunlukla nehirlerin ağızlarına yakın yerde başlamaktadır. Bundan ötürü, aşağı kıyıda bulunan devletin kullanımları daha önce başlamış olması olasılığı yüksektir. Örneğin, Nil, Rio Grande, Columbia, Fırat ve Dicle nehirlerinden yararlanmaya ilk başlayan aşağı kıyıdaş devletlerdir¹⁶⁹. Ancak genellikle akarsuların ağız kısmından faydalanmanın daha kolay olması ve bu nedenle ilk faydalananın aşağı kıyıdaş devlet olduğu gibi gerçekler gözönüne alınca akarsu üzerindeki tarihi kullanım hakkının bağlayıcılığı önemini yitirmektedir. Son zamanlarda yapılan çalışmalardan biri olan, Uluslararası Hukuk Komisyonu Raportörü Stephen G. McCaffrey’in raporu da bunu destekler niteliktedir¹⁷⁰.

Ön kullanımın üstünlüğü doktrinine karşı yöneltilen eleştirilerin başında, bu doktrinin uygulamaya konması durumunda, özellikle yukarı kıyıdaş devletlerde ekonomik gelişmenin önlenmesi ihtimali gelmektedir. Diğer bir eleştiri ise, bu görüşün yukarı kıyıdaş durumundaki devletin faydalanmalarını önlemek ve aşağı kıyıdaş devlete mutlak bir üstünlük tanımak suretiyle, kıyıdaş devletler arasında eşitsizliğe yol açmasıdır. Ayrıca, bazı yazarlar, bu doktrinin uluslararası akarsulardan sağlanan yararları, kıyıdaşların karşılıklı ihtiyaçlarını gözönünde tutmadan otomatik ve mekanik bir şekilde dağıttığını, ilgili devletler arasında uzlaşmayı ve işbirliğini önlediğini belirtmektedirler¹⁷¹.

¹⁶⁸ Sar, a.g.e., s. 275.

¹⁶⁹ Sar, a.g.e., s. 276.

¹⁷⁰ E. Benvenisti, “International Law And The Mountain A Qulfer”, **Water And Peace In The Middle East**, J. Isaac, H. Shoval (edi), ELSEIVER, 1994, içinde s. 232.

¹⁷¹ Sar, a.g.e., ss. 291-292.

Ön kullanımın üstünlüğü doktrinini ilk defa ileri süren devlet, Rio Grande nehri yüzünden ABD ile arasında uyuşmazlık çıkan Meksika'dır. Ancak yine Meksika, Colorado, Tijuana ve Aşağı Rio Grande sularına ilişkin andlaşma görüşmelerinde, kullanım önceliğine dayalı hak teorisinin temel bir kural olarak kabul edilemeyeceğini bildirmiştir.

Genel ve özel andlaşmalarda ön kullanımın üstünlüğü ilkesine çok önem verilmemiş, mahkeme kararlarında da bu doktrin reddedilmiştir¹⁷².

1.1.2.4. Adil (Hakkaniyete Uygun) Kullanım Doktrini

Konuya ilişkin andlaşmalara, yargı kararlarına ve bilimsel çalışmalara bakıldığında, teori ya da prensibe verilen ad hususunda bir birlik olmadığı görülmektedir. “Hakça faydalanma”, “adil kullanım”, “optimum faydalanma”, “hakça katılım”, “hakça paylaşım”, “faydacı (veya makul) kullanım” ve “hakkaniyete uygun kullanım” terimleri bir arada kullanılmaktadır.

Doktrini uluslararası alanda ilk defa ortaya koyan devlet ABD'dir. Doktrinin savunucuları, ABD ulusal hukukunda suların kullanılmasıyla ilgili olarak, kıyıdaş maliklerin ilişkilerini düzenlemek üzere geliştirilen; her kıyıdaş malikin sular üzerinde, “makul ve adil” olmak koşuluyla, eş değerde faydalanma hakkı ilkelerinden esinlenmişlerdir. Faydalanma hakkının “makul ve adil” kıstasına uyup uymadığı ise, suların kullanılmasından sağlanan yararlar, diğer kıyıdaşlara verilen zararın, her durumun özel koşullarına göre, karşılaştırılması sonunda tespit edilmektedir¹⁷³. Amerikalı hukukçu Lipper de doktrini şu şekilde tanımlamaktadır: “Adil kullanım, kıyıdaş devletler arasında uluslararası nehir sularının, her birinin haklı ekonomik ve sosyal ihtiyaçları uyarınca, hepsine azami fayda ve her birine asgari zarar verecek şekilde bölüştürülmesidir.”¹⁷⁴

Kıyı devletlerinin, uluslararası nehir sularından yukarı veya aşağı kıyıda olma hali gözönünde tutulmadan eşdeğerde yararlanma hakkının olması, bu doktrinin ortaya

¹⁷² Sar, a.g.e., s. 292.

¹⁷³ Sar, a.g.e., s. 297.

¹⁷⁴ Tiryaki, a.g.e., s. 36.

çıkmasına sebep olmuştur. Böylece kıyı devletlerinin bu hakkına zarar verilmesinin önüne geçilmiştir.

Bu doktrin ilk bakışta, hem aşağı kıyıda hem de yukarı kıyıda devleti koruyucu bir nitelik taşımaktadır. Ne var ki, bu doktrin önlediği zarar kavramı açısından değerlendirecek olursak, uyuşmazlıklarda genellikle zarar gören taraf aşağı kıyıdaş olarak kabul edildiği için onu korur bir mahiyettedir. Aşağı kıyıdaş durumundaki devlet, yukarı kıyıdaş devletle düştüğü uyuşmazlıkta, kullanımlarının makul ve adil olduğu öne sürecek ve bu şekilde faydalanma hakkını yukarı kıyıdaşa karşı korumaya çalışacaktır¹⁷⁵.

Adil kullanım doktrinindeki en önemli zafiyet noktası “makul ve adil paylaşım” denilirken tam olarak neyin kastedildiğinin netlik kazanmamış olmasıdır. Hakça ve Makul Faydalanma Teorisi beş unsuru içermektedir:

- a- Su yolunun kullanımında hakların eşitliği söz konusudur.
- b- Hakların eşitliği, suyun eşit taksimi anlamına gelmez¹⁷⁶.
- c- Hakça ve makul faydalanma, faydacı bir kavramı ifade etmektedir.
- d- Kavram, suyun faydalanma amacıyla kullanımı ile ilgilidir.
- e- Kullanıcıların güncel ihtiyaçları karşılanamamış iken, gelecekteki ihtiyaç için su tutmak hakça faydalanmaya aykırıdır.

Faydalanma hakkının eşitliğinden bahsedilirken bu hakkın sınırlarının çizilmesinde nüfus, coğrafya dikkate alınmalıdır; ayrıca başka kaynakların varlığı gibi pek çok etken gözönünde tutulur. 1966 Helsinki Kurallarında da açıkça yerini alan bu unsurların aracılığıyla bile istenilen çözümlere ulaşmak her durumda mümkün olmamaktadır¹⁷⁷.

Hakkaniyete Uygun Kullanım Doktrinine genel andlaşmalarda yer verilmezken, bazı ikili andlaşmalarda faydalanılan bir görüş niteliği taşıdığı söylenebilir. Büyük bir grup yazar doktrinin hukuk kuralı olduğu konusunda anlaşmışlarken, yine de

¹⁷⁵ Sar, a.g.e., s. 300.

¹⁷⁶ Zarour, Isaac, a.g.m., s. 391.

¹⁷⁷ Gleick, a.g.m., s. 47.

uygulamadaki zorluklar nedeniyle uluslararası hukuk tarafından benimsendiği söylenemez. Uygulamada genel olarak hakkaniyet ilkesi ve hakkaniyete uygun kullanım, uluslararası hukukun bir kuralı haline gelmektedir. Bu kural hem sınıraşan su uyuşmazlıklarının çözümünde, hem de bu suların optimum faydalanma halleri için geçerlilik kazanmaktadır¹⁷⁸. Nitekim, ILC “Sınıraşan Suların Ulaşım Dışı Amaçlarla Yararlanma” ile ilgili sözleşmede hakkaniyet ilkesini benimsemiştir.

1.1.3. Uluslararası Suların Ulaşım Dışı Amaçlarla Kullanımına İlişkin Sözleşme-1997 BM Sözleşmesi

Uluslararası su yollarının ulaşım dışındaki amaçlarla kullanımını hakkındaki sözleşme BM Genel Kurulu tarafından 21 Mayıs 1997 tarihinde kabul edilmiştir. 1960’lı yıllardan itibaren başlayan çalışmaların sonucunda oluşan sözleşmenin oylanmasına 185 üyeden 133’ü katılmış, sözleşme 103 kabul, 3 red ve 27 çekimser oyla kabul edilmiş¹⁷⁹ ve 20 Mayıs 2000 tarihine kadar imzaya açılmıştır. Türkiye, Çin, Burundi red oyu kullanmış olup, çekimser kalan ülkeler arasında Fransa, İspanya, Bulgaristan, İsrail, Etiyopya, Mısır, Pakistan, Hindistan, Özbekistan, Paraguay ve Peru bulunmaktadır¹⁸⁰.

Sözleşme, spesifik su yolları ile ilgili gelecekteki anlaşmalar üzerinde müzakereler yapılırken devletlere rehberlik edecek ilke ve kuralları sağlamayı amaçlamaktadır. Bu anlamda “çerçeve sözleşme” durumundadır¹⁸¹.

Sözleşme 7 bölüme ayrılmış, 37 maddeden oluşmuştur. I. Bölüm 5 maddeden oluşur. En önemli bölümlerden birisi II. bölümdür (5-10 m.). Genel ilkelerle ilgili düzenlemeler getirmiştir. III. Bölümde (11-19 m.) planlanan önlemlere yer verilmiştir. Koruma ve muhafaza önlemleri: IV. Bölümde (20-26 m.) düzenlenmiştir. Son hükümler başlığını taşıyan VI. Bölümde (29-33 m.) uyuşmazlıkların çözümü gibi önemli konular düzenlenmiştir. Son hükümler başlığını taşıyan VII. Bölümde (34-37 m.) imza,

¹⁷⁸ İnan, “Sınıraşan Suların...”, a.g.m., s. 250.

¹⁷⁹ United Nation (UN) General Assembly Belgeleri, A/51/L.72, 21 May 97, s. 2.

¹⁸⁰ Durmazıçar, a.g.e., s. 53.

¹⁸¹ Kerim Yıldız, Koray Düzgören, **Dicle-Fırat ve Su Sorunu Türkiye’de Baraj Yapımının Suriye ve Irak’taki Etkileri**, Senfoni Yayınları, İstanbul 2002, s. 50.

onaylama, yürürlüğe girme gibi konular hükme bağlanmıştır. Ayrıca hakemlikle ilgili 14 maddeden oluşan bir ek hakemlik andlaşması kaleme alınmıştır¹⁸².

Sözleşme sınıraşan veya sınır oluşturan suların yer aldığı havzaları “uluslararası su yolları” olarak tanımlamakta, kıyıdaş ülkelerin ötesinde, bu tür ülkelerle ekonomik andlaşmaları olan ülkelere de görüşmelere katılma kapısını aralamakta, bu suların “hakça” (equitable) ve “makul” (reasonable) biçimde kullanılması ve önemli zarara sebebiyet verilmemesi” (not to cause significant harm) esasını benimsemektedir¹⁸³.

Taraf olmadığı için ülkemiz açısından bağlayıcı olmayan bu sözleşme ile egemenlik haklarımıza kısıtlama getirilmiş olup, özellikle kaynağının büyük kısmını toprağımızdan alan Fırat ve Dicle sularının kullanımı ile ilgili geliştireceğimiz projelerde aşağı kıyıdaş ülkelere veto hakkı tanıma anlamına gelen “önceden izin alma, bilgi verme, önemli zarar verilmemesi” gibi menfaatlerimize olumsuz yönde etki edecek kavramlar rahatsız edici bulunmuş ve bu dile getirilmiştir. Çünkü bu tür hak doğurucu hükümler iyiniyetli olmayan muhatabın elinde zarar verici bir hal alabilecektir. Sözleşmenin genel olarak daha çok aşağı kıyıdaş ülkelerin lehine hükümler taşıdığı değerlendirilmektedir¹⁸⁴.

Türkiye söz konusu sözleşmenin BM Genel Kurulu’nda oylaması sırasında ve çalışma grubunda sözleşmenin tümü üzerinde oylama istemiş ve red oyu vermiştir. Türk Heyeti ayrıca Genel Kurul’da sözleşmenin kabulü esnasında, sözleşmeye karşı çıkmasının nedenlerini ayrıntılı bir şekilde açıklayan ve bu belgenin ülkemiz için uluslararası genel ve teamül hukuk uyarınca hukuki geçerliliği bulunmayacağını vurgulayan bir bildiri sunmuştur.

Türkiye’nin itiraz ettiği maddeler şunlardır: Giriş, 2 (a, b), 3, 5, 7, 10, III. Kısım (2. mad. hariç), 22, 23, 32 ve 33.

¹⁸² Enver Bozkurt, “1997 BM Sözleşmesine Göre Ulaşım Elverişli Olmayan Uluslararası Akarsuların Hukuki Statüsü ve Ortadoğu’daki Akarsuların Hukuki Rejiminin Değerlendirilmesi (Fırat-Dicle Örneği)”, <http://www.ir.metu.edu.tr/conf/papers/ebozkurt.pdf>, 2003, s. 6.

¹⁸³ Ünal Öziş, Yalçın Özdemir, Türkay Baran, Ferhat Türkmen, Okan Fıstıkoğlu, Yıldırım Dalkılıç, “Türkiye’nin Sınır-Aşan Sularının Su Hukuku ve Su Siyaseti Açısından Durumu”, <http://www.suvakfi.org.tr/sudosyalari/uluslararasısu/suhukuku.htm>, 2003, s. 4.

¹⁸⁴ Bozkurt, a.g.m., s. 8.

Sözleşmenin “Terimlerin Kullanılması” başlıklı 2. maddesinde “uluslararası su yolu”, bölümleri farklı devletlerde bulunan su yolu olarak tanımlanmıştır¹⁸⁵. Türkiye, uluslararası su yolu tanımının; sınırı oluşturan su yolları ve iki ya da daha fazla devletin içinden geçen sınıraşan su yolları biçiminde sınıflandırılarak belirtilmesini önermiş ancak öneri kabul edilmemiştir. Uygulamada sınıraşan sular ile sınır oluşturan sularla ilgili durumlarda farklı yöntemlerin söz konusu oluşu tanımlamadaki eksikliği gösterir¹⁸⁶. Tanımdaki bu açık eksiklik, Türkiye’nin önerdiği ifadenin eklenmesiyle giderilebilecek iken müteakip maddelerde “uluslararası su yolu” genelleştirmesiyle, gerçekleştirilebilecek müdahalelere zemin hazırlanmıştır.

Pazarıcı’nın da belirttiği gibi mevcut tanım, bir takım farklılıkları açıklamakta yetersizdir¹⁸⁷. Birden fazla ülkede bulunan sular, sınır oluşturan sular olabilmektedir. Dolayısıyla, her iki devletin ülkesinde sınır oluşturdıkları için, bunların kullanımının değerlendirilmesine gelindiğinde suyun miktar olarak tahsisi söz konusu olacaksa ister istemez bir işbirliği yapılması zorunluluğu ortaya çıkmaktadır.

Buna karşılık sınıraşan sular birden fazla devletin ülkesinden akarlar ve her devlet belli kriterleri gözönünde bulundurarak nehirden faydalanma hakkına sahiptir¹⁸⁸. Su kullanılırken esaslı zarar verilmemeye dikkat edilecektir. Bunlara ilave olarak sınıraşan suların ortak miras olarak değerlendirilmesi mümkün değildir. Çünkü sınıraşan su, böyle değerlendirildiğinde egemenlik hakkına zarar verilecektir. Bunun nedeni ortak miras olarak görülen su, ortak hakimiyeti gerektirir bu da ister istemez hareket alanını kısıtlar¹⁸⁹.

Bu durumda uluslararası su kavramı; hem sınıraşan suları hem de sınır oluşturan suları kapsamaktadır. Bu ayırım yapılmadığı takdirde, kullanıma ilişkin farklılıkların belirlenmesinde sorunlar çıkacağı muhakkaktır.

¹⁸⁵ United Nation (UN) General Assembly Belgeleri; A/RES/51/229, <http://www.un.org/documents/ga/res/51/a51r229.htm>, 21 May 1996, s. 3.

¹⁸⁶ Sar, a.g.e., s. 58.

¹⁸⁷ Hüseyin Pazarıcı, **Ortadoğu Ülkelerinde Su Sorunu**, TESAV Yayınları, Ankara, 1994, s. 45.

¹⁸⁸ Pazarıcı, Ortadoğu..., a.g.e., s. 46.

¹⁸⁹ Bağış, a.g.m., s. 22.

Sözleşmenin 3. maddesi, “Aksi yönde bir anlaşma olmadıkça sözleşmedeki hiçbir husus bir su yolu devletinin anlaşmaya taraf olduğu tarihte kendisi için geçerli olan anlaşmalardan doğan hak ve yükümlülüklerini etkilemez”¹⁹⁰ ifadesiyle uyuşmazlıklarını bugüne kadar çözmüş olan ülkelere nasıl çözdüklerine bakmaksızın hiçbir yaptırım getirmezken, uyuşmazlıklarını henüz çözmemiş ülkeleri uluslararası ortak iradeyi yansıtmadığı düşünülen bir uluslararası hukuk kaynağı ile karşı karşıya bırakmaktadır¹⁹¹.

Sözleşmenin 5. maddesi, “su yolu devletleri ülkelerindeki uluslararası su yolunu hakça ve makul bir şekilde kullanacaktır” demekle, bir sınıraşan akarsuyun paylaşılabilir bir mal olmadığını sadece hakça, makul, optimal ve sürdürülebilir bir şekilde kullanılabileceğini açıkça ifade etmektedir¹⁹². Günümüzde hakça ve makul kullanımın anlamı suyu kullanan devletin diğer devletlere zarar verecek şekilde kullanımının önlenmesidir¹⁹³. Genel yaklaşımından başka; hakça kavramının tanımlanması gerektiği uluslararası hukukta bir takım ölçütler olmakla birlikte, bu kavramın anlaşılmasının zor ve değişik yorumlara müsait olduğu görüşünü savunanlar da vardır.

5. maddenin 2. paragrafında ise, su yolu devletlerinin, su yolunun kullanımına, geliştirilmesine ve korunmasına hakça ve makul bir şekilde iştirak edecekleri, bunun için de ilgili devletlerin aynı zamanda işbirliği yapma görevlerinin olduğu belirtilmektedir¹⁹⁴. Maddede belirtilen işbirliğinin gerekliliği farklı çıkarların çatıştığı bu özel durumda daha da önem kazanmaktadır. Sınıraşan sularda işbirliği meselesi, uluslararası bağımlılık açısından da çok iyi bir örnektir. Ayrıca, işbirliğinin birçok farklı faktöre dayandığı vurgulanmalıdır¹⁹⁵.

Sözleşmenin 6. maddesi hakça ve makul kullanımın tespitinde hangi esasların gözönüne alınacağını Helsinki Kararlarına atıfta bulunarak coğrafi, iklimsel, ekolojik

¹⁹⁰ UN belgeleri, A/RES/51/229, s. 3.

¹⁹¹ Durmazuçar, a.g.e., s. 55.

¹⁹² UN belgeleri, A/RES/51/229, s. 4.

¹⁹³ Zarour, Isaac, a.g.m., s. 391.

¹⁹⁴ UN Belgeleri, A/RES/51/229, s. 4.

¹⁹⁵ Bağış, a.g.m., s. 16.

faktörler, sosyal ve ekonomik ihtiyaçlar, nüfus, mevcut ve potansiyel kullanım gibi kriterlere göre belirleneceğini belirtmiştir.

Türkiye bu maddenin oluşturulması aşamasında maddeye “her havza devletinin su yoluna yaptıkları su katkısı” ifadesinin ilave edilmesini önermiş ancak bu görüş kabul görmemiştir. Elbette Irak ve Suriye olumsuz oy kullanmışlardır; çünkü Fırat ve Dicle’ye ülkelerinin katkıları az olmasına rağmen hakça ve makul kullanım prensibine dayanarak maksimum düzeyde faydalanmayı amaçlamaktadırlar.

Hakkaniyete uygun ve makul kullanımın sınırı olarak belirtebileceğimiz zarar kavramı başlangıçta kayda değer zarar olarak tasarıya girmişken sözleşmenin 7. maddesinde “su yolu devletleri ülkelerindeki uluslararası bir su yolunu kullanırken diğer su yolu devletlerine verilebilecek önemli zararı önlemek için tüm uygun tedbirleri alacaklardır.” biçiminde ifadesini bulmuştur. Türkiye önemli zarar kavramının hakça ve makul kullanımla çatıştığını belirterek, maddenin metinden çıkarılması gerektiğini öne sürmüştür¹⁹⁶.

Sözleşmenin IV. bölümünde tarafların uyuşmazlığı aralarında alacakları bir kararla UAD’ye ya da hakeme götürebilecekleri belirtilmiştir. Yine sözleşmeye taraf olan devletler arasındaki bir anlaşmazlığın bir özel anlaşma olmaksızın UAD’na götürülebileceği veya hakem kararıyla çözüm istenebileceği yer almıştır. Türkiye sözleşmeye taraf olmadığı için bu sözleşmeye dayandırılarak Fırat ve Dicle nehirleriyle ilgili herhangi bir hakem kararı veya meselenin adalet divanına götürülmesini de kabul etmemektedir. Zaten uygulanan uluslararası hukuka göre hakeme götürme kararının tarafların ortak hakemlik sözleşmesi yaparak almaları gerekir, adalet divanına gidişin ise tamamen tarafların iradelerine bağlı olduğu bilinmektedir. Bu nedenlerle Suriye ve Irak’ın bu sözleşmeye dayanarak konuyu adalet divanına veya hakeme götürmeleri Türkiye tarafından kabul edilebilir bir durum arz etmez.

Sözleşmede BM üyesi devletler dışında AB gibi bölgesel ekonomik bütünleşme örgütlerinin de taraf olabileceği belirtilmiştir. Arap ülkelerinin bu kapsamda mevcut İslam Konferansı Teşkilatı’nı kullanarak veya yeni bir örgütlenmeye giderek, Fırat ve

¹⁹⁶ Durmazuçar, a.g.e., s. 56.

Dicle sularının kullanılması konusunda, Irak ve Suriye lehine tavır alacağı Türkiye aleyhine baskı uygulayabileceği olasılığı da gündemdedir.

Sözleşmenin 3. Bölümünde “Planlanan Projeler” konusuna değinilir ki, burada bildirim ve istişare de dahil, su yolu üzerindeki diğer devletlerde önemli olumsuz etkilere yol açabilecek olan bir su yolu devleti tarafından planlanmış projelerin söz konusu olduğu durumlarda devletlerin görevlerine ilişkin detaylar belirtilmiştir¹⁹⁷. Bu konuda devletlere getirilen yükümlülükleri, bildirmede bulunma görevi, istişarede bulunma görevi ve müzakerelerde bulunma görevidir. Bu bölüm taraf olmayan devlete yükümlülük getirmez ancak Nisan 2000’de Friends of the Earth (Yeryüzünün Dostları) için hazırlanan bir hukuk etüdünde Sözleşmenin 3. bölümünde ortaya konan yaklaşımın, sözleşmeyi imzalamış olsun olmasın ya da sözleşmeye taraf olsun olmasın, yerleşik uluslararası hukuk çerçevesinde bütün devletler için geçerli bir genel yükümlülüğü yansıttığı saptaması yapılmıştır. Bu aynı zamanda Dünya Barajlar Konseyi’nin de görüşüdür¹⁹⁸.

Hukuki olarak bağlayıcı niteliği olmasa da bu tür görüşlerden çıkarlarına uygun devletler, kendi düşüncelerini açıklarlarken destekleyici olarak faydalanabilmektedirler.

Günümüzde uygulanan uluslararası hukuk, genel kuralların doğması gerekse somut olaylara uygulanması bakımından başta devletler olmak üzere uluslararası birimler arasındaki toplumsal dayanışma derecesine ve irade oydlaşmasına sıkı sıkıya bağlıdır¹⁹⁹. Uygulanan uluslararası hukuk devletlerin uyuşmazlıkların çözümü konusunda, barışçıl yollara başvurusu gerektiği kuralı dışında hiçbir genel kural koymamakta ve barışçıl yollardan hangisinin seçileceği hususunu devletlerin ortak rızasına bırakmaktadır²⁰⁰. Bir başka ifadeyle, sözleşmenin tarafları bağlayacağı taraf olmayanları bağlamayacağı açıktır. BM sözleşmesinden teamüli hukuku yansıttığı ölçüde faydalanmak mümkündür. Ancak bu sözleşmenin sorunların çözümü aşamasında

¹⁹⁷ Yıldız, Düzgören, a.g.e., s. 52.

¹⁹⁸ Aynı yer.

¹⁹⁹ Pazarıcı, Ortadoğu..., a.g.e., s. 484.

²⁰⁰ Pazarıcı, Ortadoğu..., a.g.e., s. 489.

genel bir başvuru kaynağı olduğunu söylemekte daha önce bahsedilen pek çok nedenden dolayı mümkün değildir.

1.2. Sınırşan Sular Konusunda Türkiye'nin Taraf Olduğu Andlaşmalar

Türkiye Cumhuriyeti gerek kendi topraklarının dışından kaynaklanarak ülkesine akan ve gerekse kendi topraklarından doğarak başka devletlerin topraklarında denize dökülen sınırşan sularla ilgili olarak, bugüne kadar komşu devletlerle bir takım andlaşmalar imzalanmıştır. Dicle, Fırat ve Asi nehirleri hariç diğer nehirlerle ilgili anlaşmazlıklar yapılan andlaşmalarla çözüme kavuşturulmuştur. Bu andlaşmalar Yunanistan, Bulgaristan, İran ve Eski SSCB ile yapılmıştır. Çalışmada Fırat, Dicle ve Asi nehirleriyle alakalı anlaşmazlıklar incelendiğinden bu bölümde adı geçen nehirlerle ilgili Suriye ve Irak'la yapılan andlaşmalara yer verilecektir.

1.2.1. Türkiye ve Irak Arasındaki Hukuki Düzenlemeler

Türkiye ve Irak arasında konuyla ilgili iki önemli hukuki düzenleme yapılmış olup, bunlar: 29 Mart 1946 tarihli “Dostluk ve İyi Komşuluk Andlaşması”na ek “Dicle, Fırat ve Kolları Sularının Düzene Konması Protokolü” ile 7 Şubat 1976 tarihli “Ekonomik ve Teknik İşbirliği Andlaşması”dır²⁰¹.

Dicle, Fırat ve kolları sularının düzene konmasıyla ilgili protokolle taraflar Fırat ve Dicle sularının düzenlenmesi konusunda görüş birliğine varmışlardır²⁰². Ankara'da imzalanan bu protokol; düzgün su alma ve taşkınlar sırasında su basma tehlikesini önlemek amacıyla, yapılması gerekli hususları düzenlemek için hazırlanmıştır. Düzenlemenin kapsamı içine Dicle, Fırat nehirleri girdiği gibi, bu nehirlerin kolları da dahildir ve protokol söz konusu nehir sularını bir bütün olarak düzenlemektedir²⁰³.

Bu anlaşmaya göre, bu suların düzenlenmesi için yapılan tesisler aynı zamanda Irak'ın menfaatini de korumayı amaçladığı takdirde, Irak bu tesisler için yapılacak

²⁰¹ Koluman, “Dünyada Su...”, a.g.m., s. 27.

²⁰² İnan, “Sınırşan Suların...”, a.g.m., s. 251.

²⁰³ Tiryaki, a.g.e., ss. 53-54.

harcamalara katkıda bulunmayı kabul etmiştir. Diğer yandan bu protokol, Türkiye'nin kendi toprakları üzerinde suların akışını regüle etmek amacıyla tesisler yapmasına ilişkin egemenlik haklarını sınırlandırmamaktadır²⁰⁴. Nitekim protokolün 5. maddesi gereği Türkiye'ye nehirler üzerindeki projelerinden hem Türkiye hem Irak'ın yararına uygun bir hal alabilmesi maksadıyla Irak'a haber verme sorumluluğu yüklenmiştir. Görüldüğü gibi Türkiye'ye getirilen tek sınırlama Irak'a haber vermektir. Irak'ın projeyi kabul etmemesi durumunda inşa işleminin başlayıp başlamayacağı konusunda sorunlar ortaya çıkmakta fakat Türkiye'nin faaliyetini engelleyecek hiçbir sarıh hukuki delil gösterilememektedir²⁰⁵. Aksi kabul edilecek olursa, Irak'ın Türkiye'nin faaliyetleri üzerinde veto yetkisi gündeme gelir ki bunu gösteren, karara bağlayan hiçbir hukuki delil yoktur.

Türkiye'nin yapacağı tesislerden sulama amacıyla faydalanılacak olursa ayrıca bir anlaşmanın yapılması zorunluluğu ortaya çıkmaktadır. Ancak 1946 anlaşması, Fırat ve Dicle'nin sularından sulama amacıyla yararlanılmak istemesi halinde, Türkiye'nin egemenlik haklarına, iyi komşuluk ilişkilerinin öngördüğünden daha fazla bir sınırlama da getirmemektedir²⁰⁶.

Protokoldeki diğer maddeler, su akışının ölçümü ve toplanan verilerin paylaşılması da dahil teknik işbirliği yapılmasını öngörmektedir. Kurulacak daimi gözetleme istasyonlarının işletme giderlerinin taraflarca eşit paylaşılması gibi yükümlülükler de getirilmiştir. Bilgi verme yükümlülüğü gereği, Türkiye, Fırat için Birecik, Dicle için Cizre ve Diyarbakır istasyonlarından taşkın durumunu her sabah saat sekizde telgrafla Irak'a bildirmektedir²⁰⁷.

“Dicle, Fırat ve Kolları Sularının Düzene Konması Protokolü”ne rağmen söz konusu sulardan faydalanma eylemlerinin düzenlenmesi hususu iki ülke arasında çeşitli vesilelerle yapılan görüşmelerde her fırsatta ortaya atılmıştır. Bu bağlamda iki ülke arasında 7 Şubat 1976 tarihinde Bağdat'ta imzalanan Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile

²⁰⁴ İnan, “Sınıraşan Suların...”, a.g.m., s. 251.

²⁰⁵ Harp Akademileri Komutanlığı Yayınlarından, a.g.e., s. 65.

²⁰⁶ İnan, “Sınıraşan Suların...”, a.g.m., s. 252.

²⁰⁷ Tiryaki, a.g.e., s. 56.

Irak Cumhuriyeti Hükümeti arasında “Ekonomik ve Teknik İşbirliği Anlaşması”nın hazırlık çalışmaları sırasında konu gündeme gelmiş ve doğrudan olmasa da anlaşmada yer almıştır²⁰⁸.

Anlaşma daha sonra tarafların ekonomik ve teknik işbirliğini sürdürebilmek amacıyla “Ekonomik ve Teknik İşbirliği Ortak Komitesi” kuracaklarını ve bu ortak komitenin yılda bir defa ve tarafların herhangi birinin talebi üzerine lüzum görüldüğü sürece sırayla Ankara ve Bağdat’ta toplanacağını hükme bağlamıştır. İki ülkenin Dicle ve Fırat nehirleri sularından faydalanması konusundaki gelişmelere, bu tarihten sonra “Ortak Teknik Komite” (OTK) çalışmalarında rastlanılmaktadır. Bu komiteye daha sonra Suriye de dahil edilmiştir. Hemen hemen bütün ortak teknik komite toplantılarının sonunda imzalanan protokollerde bu konuyla ilgili hükümler bulunmaktadır. Protokollerin sonuçlarına bakıldığında, bölgesel sular olarak ifade edilen Dicle, Fırat ve kollarıyla, ilgili karşılıklı bilgi alışverişinde bulunduğu ve daha ziyade teknik seviyede görüş teatilerinin yapıldığı gözlenmiştir²⁰⁹.

Ancak, ortak teknik komitenin son toplantılarında Irak ve Suriye temsilcileri tarafından, Fırat sularının üç ülke arasında kullanımını öngören bir anlaşma imzalanması konusu her vesile ile gündeme taşınmış, Türkiye’nin sınıraşan sular konusunda sunduğu Üç Aşamalı Plan, Suriye ve Irak tarafından kabul görmemiştir. Ortak Teknik Komite 15. ve son toplantısını Ankara’da yapmış, Körfez krizinin başlamasından sonra ise toplanamamıştır²¹⁰.

1.2.2. Türkiye ve Suriye Arasındaki Hukuki Düzenlemeler

Türkiye ve Suriye’yi ilgilendiren akarsuların en önemlileri Fırat, Asi, Afrin, Çağçağ suyu ve Kuveik’tir. Türkiye, Asi ve Afrin akarsuları bakımından aşağı kıyıdaş durumundayken, Fırat, Çağçağ suyu ve Kuveik söz konusu olunca yukarı kıyıdaş konumundadır. Bugüne kadar iki ülke arasında, söz konusu akarsuların rejimlerini düzenleyen kapsamlı bir anlaşma yapılmamış olmasına rağmen, bu akarsulardan

²⁰⁸ Koluman, “Dünyada Su...”, a.g.m., s. 30.

²⁰⁹ Aynı yer.

²¹⁰ Koluman, “Dünyada Su...”, a.g.m., ss. 30-31.

faaydalanma konuları, değişik tarihlerde değişik amaçlarla imzalanan andlaşmaların bazı hükümlerinde yer almıřtır²¹¹.

Kurtuluş Savaşı sırasında 20 Ekim 1921 tarihinde Ankara’da imzalanan ‘‘Türk-Fransız İtilafnamesi’’nin 12. maddesinde iki ülkeyi ilgilendiren bazı nehirlerden yararlanma konusunda bir düzenleme vardır. Buna göre; ‘‘Kuveik sularından faydalanmada hakkaniyet ilkesine yer verilmiş ve söz konusu sulardan faydalanma belirli bir coğrafi alanla sınırlı tutulmuştur. Bu andlaşmaya göre Suriye’nin Fırat’tan su alabilmesinin koşulu Halep şehrinin ihtiyaının hasıl olmasıdır. Suriye’ye bu amaçla Fırat’tan 97 metre küp-saniyelik bir su gemektedir²¹².

Türkiye ile Suriye’yi ilgilendiren akarsulardan faydalanma konusunda bir diğer düzenleme ‘‘Muhadenet ve Mnasabat-ı Hasenei Hemcivarı Mukavelenamesi’’dir. Bu anlaşma daha uygulanma olanağı bulmadan Türkiye tarafından feshedilmiştir. Andlaşma Suriye’ye karşı yardım yükümlülüğü getiriyordu²¹³.

3 Mayıs 1930 tarihinde Türkiye ve Fransa arasında Tahdid-i Hudut Nihai Protokolü isminde bir protokol imzalanmıştır. Dicle nehri ile ilgili düzenleme yapan protokole göre; gemicilik, avcılık, suların sanayi ve tarımsal işletmesi, nehir polisi gibi sorunların üzümünde tam eşitlik prensibine göre hareket edilecektir²¹⁴.

Hatay-Suriye Tahdid-i Hududu Son Protokolü de Türkiye ve Suriye’yi ilgilendiren düzenlemelerden biridir. 19 Mayıs 1939 tarihinde imzalanan protokol Asi ve Afrin nehri, Karasu ayından faydalanma konusunda düzenleme içerir. Buna göre akarsulardan faydalanmada eşitlik ilkesine yer verilir ve faydalanma eyleminin çeşidi konusunda herhangi bir kısıtlamaya gidilmez²¹⁵.

ağağ deresi, Asi ve Afrin nehirleriyle ilgili 1952’de yapılan protokole göre; nehirlerden hakkaniyet ilkesi gözönünde tutularak faydalanılacaktır. ağağ deresi üzerinde Türkiye tarafından yapılan tesislerden Suriye’nin faydalanması söz konusu

²¹¹ Tiryaki, a.g.e., s. 57.

²¹² Tiryaki, a.g.e., s. 58.

²¹³ Aynı yer.

²¹⁴ Tiryaki, a.g.e., s. 59.

²¹⁵ Harp Akademileri Komutanlığı Yayınlarından, a.g.e., s. 68.

olursa, Suriye sağladığı fayda ölçüsünde tesislerin yapım masraflarına katkıda bulunacaktır²¹⁶.

Fırat ve Dicle Nehirleri konusunda bugüne kadar kapsamlı bir anlaşma yapılmamıştır. Yukarıda bahsi geçen anlaşmalar ve protokollerde Fırat ve Dicle'nin kullanımına ve suların paylaşılmasına kati suretle neticeye bağlayan herhangi bir hüküm bulunmamaktadır. Ancak, Lozan Barış Andlaşmasınının 109. maddesi, ilgili devletler arasında her birinin çıkarlarını ve kazanılmış haklarını koruyacak nitelikte bir anlaşma yapmaları gerektiğini hükme bağlamıştır²¹⁷.

Böylece, Lozan Andlaşması, I. Dünya Savaşı'nın başlamasından önce, Türkiye-Suriye-Irak arasında mevcut bulunan su rejimlerinin devamını temin için, bu üç ülke arasında anlaşmalar yapılmasını öngörmüştür. Yapılacak anlaşmalarda I. Dünya Savaşı'ndan önce ilgili devletlerin kullandıkları su miktarının kazanılmış hak şeklinde saklı tutulması sağlanacak ve ilgili devletler birbirlerinin çıkarlarını gözeteceklerdir. Ancak, uluslararası hukuk gereği kazanılmış haklar, bunlar için tespit edilmiş tarihten sonraya uzatılamayacağı gibi, mevcut kullanımlar saklı tutularak geri kalan su miktarı üzerinde değil, kazanılmış haklar saklı tutularak düzenleme yapılacaktır²¹⁸.

Uluslararası hukuk hiçbir devleti, kendi çıkarlarını zarara sokacak bir eylem ya da işleme zorlayamaz. Böyle bir talep karşısında talebi yerine getirme yükümlülüğü yoktur. Bu nedenle Türkiye, Fırat ve Dicle nehirleri için bir anlaşma yaparsa, kazanılmış hakların üstünde daha önceki kullanımı aşan ve kendi çıkarlarını tehlikeye sokacak miktarda su vermeye zorlanamaz. Üstelik Lozan Andlaşması'ndan sonra Suriye ve Irak, su kullanımını arttırmışlarsa, bu artırma dikkate alınmayacak sadece anlaşmadan önceki kullanmış oldukları miktarlar kazanılmış hak olarak kabul edilecektir²¹⁹.

²¹⁶ Aynı yer.

²¹⁷ Mehmet Kocaoğlu, **Uluslararası İlişkiler Işığında Ortadoğu Parçalanmak İstenen Topraklar ve İstismar Edilen İnsanlar**, Genel Kurmay Basımevi, Ankara, 1995, ss. 192-193.

²¹⁸ Kocaoğlu, a.g.e., s. 193.

²¹⁹ Aynı yer.

Suriye ve Türkiye arasındaki bir diğer hukuki düzenleme 17 Temmuz 1987 tarihinde Şam'da imzalanan "Türkiye Cumhuriyeti ile Suriye Arap Cumhuriyeti Arasında Ekonomik İşbirliği Protokolü"dür. Protokolde su kullanımı ile ilgili maddeler vardır.

Protokolün 6. maddesi; "Atatürk Barajı rezervuarının doldurulması sırasında ve Fırat sularının nihai tahsisine kadar Türk tarafı, Türkiye-Suriye sınırından yıllık ortalama olarak 500 m³/saniyeden fazla su bırakmayı taahhüt eder. Aylık akışın 500 m³/saniyenin altına düştüğü durumlarda farkın gelecek ay kapatılmasını kabul eder"²²⁰ şeklindedir.

Türkiye madde uyarınca Atatürk Barajının dolumu esnasında taahhüt ettiği miktarda suyu vermesine rağmen, Suriye ve Irak "Türkiye suyumuzu kesti" gibi tamamen mesnedsiz iddialarla Türkiye'yi zor durumda bırakmaya çalışmışlardır.

Yine bu protokolün aynı maddesinden hareket eden, Suriye ve Irak, Fırat ve Dicle sularının taraflar arasında paylaşılması gerektiğini belirtirken, Türkiye'yi bu nitelikte bir andlaşma yapmaya zorlamaktadırlar; ancak kendilerine sunulan hiçbir iyiniyetli çözüm önerilerini kabul etmeyerek devletlerin andlaşma yapabilmeleri için en önemli unsur olan karşılıklı güvenin bir türlü inşa edilememesine sebep olmaktadır. Böylece onların talepleri sadece rahatsız edici, ısrarcı yaklaşımlar olarak değerlendirilmektedir.

Protokolün 7. maddesine göre, taraflar en kısa zamanda Fırat ve Dicle nehirleri sularının tahsisi için Irak tarafı ile birlikte çalışacaktır. Irak, protokolde sözü geçen 7. madde uyarınca müdahil olmuştur. 9. maddede ise, hidroelektrik güç ve sulama projelerinin inşaatını ve işletmesini ortak gerçekleştirme konusunda Türkiye-Suriye arasında anlaşmaya varılacağı belirtilmiştir²²¹.

1987 protokolü geçici nitelik arz etmektedir. Atılan bir adım olarak değerlendirilebileceği gibi tam bir çözüm getirdiğinden bahsedilemez. Bu anlaşmazlığı

²²⁰ "Türkiye Cumhuriyeti İle Suriye Arap Cumhuriyeti Arasında Ekonomik İşbirliği Protokolü", Resmi Gazete, 10 Aralık 1987, No: 19660, s. 1-5.

²²¹ Beschorner, a.g.m., s. 41.

andlaşma yoluyla çözümlenmek için gerekli şartlarda vuku bulmamıştır. Çünkü Türkiye 1987 protokolü ile Fırat Nehri sularının yaklaşık yarısını aşağı kıyıdaş ülkelere bırakırken, Suriye Asi nehir sularının tamamını kullanarak, bu nehirde aşağı kıyıdaş durumunda olan Türkiye'nin ihtiyaçlarını gözönünde bulundurmamaktadır. Yine Türkiye, Fırat ve Dicle nehirlerinin hakça ve makul ölçüler içinde kullanımını sağlamak için Suriye ve Irak'la gerek teknik gerekse politik düzeyde çeşitli müzakereler yaptığı ve girişimlerde bulunduğu halde Suriye, Asi Nehri ile ilgili olarak Türkiye ile bir görüşme sürecini başlatmak istememektedir²²².

²²² Bilen, a.g.e., ss. 103-104.

III. BÖLÜM

1. ORTADOĞU'DA SU SORUNU

Dünyanın önemli petrol ve enerji kaynaklarına sahip olan ve jeopolitik olarak önemli bir konumda olan Ortadoğu Bölgesi gerek bölgesel gerekse global düzlemde olsun geniş ve kapsamlı problem potansiyeline sahiptir. Bu problemlerin biri de “su”dur.

Ortadoğu Bölgesi su kaynakları açısından, Afrika ile beraber dünyanın en fakir bölgesidir. Bölge devletleri tarafından uygulanan yanlış su kullanım politikaları da durumun daha vahim bir hale gelmesine neden olmaktadır.

Ortadoğu su sorunu, temelde bölgedeki su kaynaklarının yetersiz olmasından doğan , teknik, ekonomik, sosyal ve kültürel boyutları bulunan hayati önemi haiz bir sorun olup, bugün bölgedeki siyasi ihtilaflarla özdeşleşmiş bir hale gelmiştir. Sorunun karmaşıklığı ve tarafların uzlaşmaz görünen tutum ve çıkarları, çözümsüzlük ve çatışma ihtimali doğrultusundaki yorumlara neden olmaktadır²²³.

Ortadoğu'da görülen çatışmaların ve anlaşmazlıkların sebebinin bugüne kadar petrol olduğu düşünülürken artık su da önemli bir etken olarak kabul edilmektedir. Bölgede suya sahip olan ülkeler daha avantajlı durumda olarak değerlendirilirken, farklı kaynaklardan su elde etme çalışmalarının çoğalması ve daha fazla kullanım için her türlü yola başvurulması bölge devletlerinin politikalarının en belirgin unsuru haline gelmektedir²²⁴.

Petrol kaynaklarını tükenmeye başlamasıyla yerine ikame edilecek kaynakların bulunmaya başlanması, alternatifi olmayan su kaynağının önemini daha fazla

²²³ O. Metin Öztürk, **Türkiye ve Ortadoğu**, Gündoğan Yayınları, İstanbul, Ekim 1997, s. 130.

²²⁴ J.A. Bill ve R. Sprinborg, **Politics in the Middle East**, Harper Collins Publishers, 1990, s. 10.

belirginleştirmiştir²²⁵. Su, bu bağlamda bölge devletleri için hayati bir unsur haline gelmiştir. Su bakımından fakir olan ülkeler, kendilerine nispetle su zengini saydıkları ülkelerin su kaynaklarına göz dikmektedirler. Bu nedenle büyük ihtilaflar doğmaktadır²²⁶.

Ortadoğu'da Türkiye, Suriye, Irak ve Lübnan gibi devletlerin su durumları diğer devletlere kıyasla daha iyi durumdadır. Buna mukabil, Ürdün, İsrail, Suudi Arabistan ve Körfez Emirlikleri ise çok büyük bir su sıkıntısı içindedirler.

Bölgede yaşanan su problemlerini İsrail-Ürdün-Lübnan-Suriye anlaşmazlıkları ve Türkiye-Suriye-Irak anlaşmazlıkları olarak sınıflandırmak mümkünken bazen İsrail, Türkiye ve güney komşularının ihtilaflarına çeşitli sebeplerle müdahil olmaktadır. Şöyle ki İsrail Suriye ile arasındaki Golan Tepelerinin terki sorununu kendisinin su ihtiyacının başka kaynaklardan karşılanması şartına bağlamakta ve bu durumda Suriye'nin Türkiye'den daha fazla su talebi gündeme gelmektedir²²⁷. Hatta Suriye ve Irak, Türkiye'nin İsrail'le ikili ilişkilerini problem haline getirerek su konusundaki sorunu ortadan kaldırmaya yanaşmamaktadırlar.

Ortadoğu'da su probleminin bu kadar grift bir hal almasının nedeni devletlerin konuya ilişkin takip ettikleri politikalarıdır. Suriye, Irak ve Türkiye, Fırat ve Dicle ile alakalı problemlerini çözememektedir. Çünkü problemi algılayışları ve dolayısıyla yaklaşımları farklılık göstermektedir.

Türkiye, Suriye ve Irak arasında yaşanan anlaşmazlığı daha iyi anlamak için tarafların politikalarına göz atılacaktır. Ancak öncelikle yaşanan problem ortaya konmalıdır.

²²⁵ P. Gleick, **Water in Crisis: A Guide to the World's Fresh Water Resources**, Ny: Oxford University Press, New York, 1993, s. 42.

²²⁶ Amerikan Nachmani, "The Politics of Waters in the Middle East: The Current Situation, Imaginary and Political Solutions", **Water As an Element of Cooperation and Development in the Middle East**, Ali İhsan Bağış (edi.), İstanbul, 1994, içinde, s. 6.

²²⁷ Beschormer, a.g.m., s. 25.

2. TÜRKİYE-SURİYE-IRAK ARASINDAKİ SINIRAŞAN SULARA İLİŞKİN ANLAŞMAZLIKLAR

Ortadoğu'daki su sorunu Türkiye'yi, Dicle ve Fırat nehirlerinin ülkesinden doğması, kendi topraklarını suladıktan sonra Suriye ve Irak topraklarına geçmesi ve nihayet Irak'ta Şattiül Arap adı altında birleşerek Basra körfezine dökülmesi dolayısıyla ilgilendirmektedir. Ortadoğu'da su ihtiyacının gittikçe artması bu nehirlerden yararlanan her üç devlet arasında bazı görüş ayrılıklarına sebep olmaktadır. Konu bazen o derece önem kazanmaktadır ki, 1975 yılında Suriye'nin Tabka Barajını yapması, Irak'taki üç milyon çiftçiyi zarara soktuğu iddiasıyla Irak'ı Suriye'ye karşı olumsuz davranışlara yöneltmiş ve hatta bu iki devleti savaş tehlikesiyle karşı karşıya getirmiştir²²⁸.

Türkiye için su sorunu, temelde su kaynaklarını nasıl kullanacağı, nasıl değerlendireceğinden ibarettir. Fakat güney komşumuz olan ülkelerle atılan her adımda, her konuşmada bir başka boyutta, bir başka içerikte su sorunu karşımıza çıkıyor.

Fırat ve Dicle nehirleri bölgenin coğrafi yapısı ve iklimi nedeniyle, tarihin her döneminde bölgeye hayat veren su kaynakları ve can damarları olmuş, bundan dolayı bölge halkının bütün dikkatini üzerlerinde toplamıştır. Yine bu nehirler bölgenin gerek en büyük ve başlıca su kaynakları olmaları, gerekse sağlamış oldukları ulaşım olanaklarıyla, bölgede yaşayanları kader birliğine zorlamışlardır²²⁹. Ancak özellikle günümüzde, bu iki nehrin paylaşımından doğan uyuşmazlıkların havza devletleri arasında siyasi çekişmelere yol açmakta olduğu da yadsınamaz bir gerçektir.

1950'li yıllara kadar bu devletlerin ihtiyaçları akarsuların rejimleri içinde karşılanmış ve büyük çapta biriktirme tesisine ihtiyaç duyulmamıştır. Türkiye, Suriye ve Irak'ın ekonomik bir takım projeleri gerçekleştirme çabasına girmeleri, nehirlerin kullanımına ilişkin sorunun gün yüzüne çıkmasına neden olmuştur.

²²⁸ Versan, a.g.m., s. 438.

²²⁹ Rıfat Uçarol, "Tarihte Dicle-Fırat Nehirleri Basra Körfezi ve Çevresindeki Önemli Gelişmeler", **Su Sorunu Türkiye ve Ortadoğu**, Sebahattin Şen (der.), Bağlam Yayınları, İstanbul, 1993 içinde ss. 361-362.

Fırat üzerinde mühendislik yapısı ilk baraj Osmanlı İmparatorluğu tarafından, Fransız mühendislere yaptırılmıştır. Yine Osmanlı İmparatorluğu tarafından İngiliz mühendislere yaptırılan Hindia Barajı 12 Aralık 1913'te törenle hizmete açılmıştır. Irak nehirlerden yararlanmak için büyük projelere imza atan ilk devlettir²³⁰. Diyale Seddini 1928'de, Dicle üzerinde Kut barajını 1339'da, Samara Barajını 1958'de, Küçük Zap üzerindeki Dokham Barajını 1961'de hizmete açmıştır. Tarihi Mezopotamya Ovası'nın büyük bir bölümünü kaplayan Irak, doğal olarak bu akarsulardan en uzun süredir yararlanan bölgelerin de mirasçısı olmuştur. Akan suların sulama amacıyla kullanımının ilk örneklerini hala koruyan Irak'ın planlayıp hayata geçirdiği bir dizi baraj ve kanal projesi, bölgede güneyden kuzeye doğru kayan sulu tarım girişimlerinin uygulama dönemini başlatmıştır²³¹.

Türkiye'nin Fırat havzası üzerindeki araştırma çalışmaları Cumhuriyetin ilk yıllarında başlamıştır. Şimdi, Keban Barajı'nın bulunduğu yerde, 1936 yılında Türkiye'nin ilk hidrolik gözlem istasyonu olan Keban akım ölçüm istasyonu kurulmuştur²³². Ancak, Türkiye, Fırat üzerinde inşa etmeyi planladığı Keban Barajı projesini gerçekleştirmek amacıyla, 1954 yılından itibaren uluslararası alanda finansman olanaklarını araştırmaya başlamıştır²³³. Projenin gerçekleştirilmesi 1966 yılında mümkün olmuş, Keban Barajı 1974 yılında işletmeye açılmıştır.

Aynı dönemde Suriye'de Fırat ve Asi üzerindeki projelerini geliştirmeye başlamıştır. Dünya Bankası ve yardım kuruluşlarının yardımlarını azaltması üzerine Suriye, Tabka Barajını Sovyet yardımı ile 1974 yılında tamamlamıştır²³⁴. Keban ve Tabka barajları aynı dönemde su tutmaya başlamıştır.

1970'lerdeki bu gelişmeler, Fırat üzerinde bir dizi proje uygulanmakta olan her üç devletin de çıkarlarının açıkça çatışmaya başladığı ve karşılıklı su politikalarının

²³⁰ Gün Kut, "Türk Dış Politikasında Su Sorunu", **Türk Dış Politikasının Analizi**, Faruk Sönmezoğlu (der.), Der Yayınları, İstanbul 1994 içinde, s. 226.

²³¹ Aynı yer.

²³² A. İhsan Bağış, "Turkey's Hydropolitics of the Euphrates-Tidris Basin", **Water Resources Development**, Asit K. Biswas (Edi.), Vol: 13, No: 4, Oxford Carfax Publishing Ltd., içinde s. 569.

²³³ Sar, a.g.e., s. 146.

²³⁴ Joseph W. Dellapema, "The Two Rivers and The Lands Between Mesopotamia and The International Law of Transboundary Waters", **Water Resources Development –Middle East**; TIGRIS River: EUPHRATES River, BYU Journal of Public Law, Vol: 10, Issue 2, s. 226.

belirginleştigi bir sürecin başladığını göstermektedir. Türkiye'nin Aşağı Fırat Projesini geliştirerek GAP'a yönelmek üzere olduğunun ilk işareti gelmeye başladığında ise aşağı çığır ülkelerinin Fırat konusu paylaşımına dayanan bir anlaşmaya varma talepleri yüksek sesle telaffuz edilmeye başlanmıştır²³⁵. Suriye ve Irak konuyu siyasi platformlarda sürekli gündeme getirmeye devam etmektedir.

Fırat ve Dicle Havzalarındaki su sorunu görüntü itibariyle daha çok siyasidir. Bunu diğer Ortadoğu devletlerinin yaşadığı su sorunlarıyla karşılaştırma yaparak daha rahat açıklayabiliriz. Fırat ve Dicle havzasında bulunan üç ülke arasındaki sorun, Nil, Ürdün ve Litani gibi diğer Ortadoğu havzalarında yaşanan sorunlardan önemli ölçüde farklılık göstermektedir. Öncelikle Türkiye, Suriye ve Irak, anılan havzalardaki ülkeler gibi su kıtlığı çekmemekte, Mısır gibi de çok yakın bir tarihte su kıtlığına aday ülke konumunda değildirler. Her üç ülke de, halen nüfuslarına ve ekonomik kalkınmalarına yeterli su miktarlarına sahip ülkelerdir. Türkiye, Suriye ve Irak'ı diğer Ortadoğu ülkelerinden ayıran bir diğer özellik ise, Fırat ve Dicle'nin su zengini olmayan bir ülkeden (Türkiye) çıkmaları ve daha sonra, görel olarak Türkiye'ye göre su açısından daha yoksul bir ülkeye (Suriye) ve daha sonra yine görel olarak Türkiye'ye göre su açısından daha zengin bir diğer ülkeye (Irak) geçmeleridir. Bu nedenle, adı geçen üç ülke arasında ortaya çıkan ve güncellik kazanmaya başlayan su sorununun diğer bölge ülkeleri arasındaki su sorunları ile benzeştiğini söylemek zordur. Ürdün ve Nil Nehri havzalarında sözkonusu olan sorunlar demografik ve hidrolojik koşulların biçimlendirdiği kısa veya orta vadeli sorunlar iken, Fırat ve Dicle Havzasında bulunan üç ülke arasındaki su sorunu esas olarak ileriye dönük su haklarının korunmasını amaçlayan uzun vadeli sorunlardır. Şu an için üç ülkede de acil bir su kıtlığından ve bu kıtlıktan kaynaklanan sorunlardan söz etmek mümkün değildir. Bu duruma rağmen, özellikle Suriye ve Irak'ın ilerideki olası bir su kıtlığına karşı şimdiden önlem almaya çalışmaları sorunun kaynağını oluşturmaktadır. Suriye ve Irak, Fırat ve Dicle sularına olan ihtiyaçlarını dile getirerek sular üzerinde hak talep etmekte ve su kullanım miktarlarını olabildiğince yüksek belirleyerek yıllar sonraki kullanımlarını şimdiden

²³⁵ Kut, a.g.m., s. 227.

güvence altına almaya çalışmaktadırlar²³⁶. Bu yönüyle, Fırat-Dicle Havzası'ndaki su sorununun hukuki boyutunun yanında, siyasi boyutu da ağırlıklı bir şekilde hissedilmektedir.

2.1. Anlaşmazlığa Konu Olan Nehirler ve Özellikleri

Türkiye, Irak ve Suriye arasındaki anlaşmazlıklara konu olan nehirler Fırat, Dicle ve Asi Nehir'leridir. Şimdi bu ülkelerin teknik özelliklerine bakalım.

2.1.1. Fırat Nehri'nin Özellikleri

2935 km uzunluğa sahip olan Fırat Nehri Murat ve Karasu ırmaklarının birleşmesiyle oluşmaktadır. Daha sonra Karacasu ile Keban'da birleşerek güneye doğru akışını devam ettirmekte, Birecik'in güneyinde ülkemizi terk ederek Suriye topraklarında yoluna devam etmektedir. Suriye sınırına kadar 1170 km uzunlukta olan Fırat'ın Türkiye içindeki havzası 1.270.304 kilometrekaredir.

Suriye'deki Tabka Barajından sonra, Türkiye'den doğup gelen Habur Çayı ile birleşen Fırat Nehri Irak'a geçerek Bağdat civarında Dicle Nehri'ne en yakın konuma gelmektedir. Daha sonra Basra'nın menba tarafında Dicle ile birleşmekte, Şatt-ül Arap adını alarak Basra Körfezine dökülmektedir.

Ortalama maksimum debisi saniyede 200 metreküp olan Fırat Nehri'nin taşıdığı yıllık ortalama su miktarı 35.58 milyar metreküptür. Bu suyun 31.58 milyar metreküpü (% 88.7) Türkiye'den, 4 milyar metreküpü (% 11.3) Suriye'den kaynaklanırken, Irak bu nehre katkıda bulunmamaktadır²³⁷. Hatta, Basra Körfezi'ne dökülünceye kadar Suriye ve Irak topraklarından Fırat'a eklenen suyun kaynağı sağanakların sürüklediği sel akıntılarıdır.

²³⁶ Tomambay, a.g.e., s. 85.

²³⁷ Erdem B. Denk, **Ortadoğu'da Su Sorunu Bağlamında Dicle, Fırat**, Stratejik Araştırma ve Kültür Yayınları, Serajans, Ankara, Mayıs 1997, s. 15.

Türkiye içindeki 1170 kilometrelik yolu boyunca hayli yükseklik kaybeden Fırat, Suriye’de daha yavaş, Irak ovalarına girdikten sonra iyice ağır akmaya başlamaktadır. Türkiye içindeki yükseklik kaybı kilometre başına ortalama 2 metre iken, Suriye’de bunun yarısına inmektedir. Irak’da ise, denize dökülünceye kadarki 735 km’lik yolculuğunda yükseklik kaybı oldukça fazladır²³⁸. Buna rağmen, gerek Suriye gerek Irak topraklarında, suyun iyi bir şekilde depolanması için pek fazla uygun alan bulunmamaktadır. Suriye halen Fırat suyundan yaklaşık 3 milyar metreküp, Irak ise 9 milyar metreküp kullanmaktadır. Geriye kalan 20 milyar metreküp su ise her yıl doğrudan Basra Körfezine akmaktadır.

Fırat’ın toplam debisine sadece % 11.3 oranında katkıda bulunan Suriye, bu nehrin sularının % 31.8’ini, debiye hiçbir katkısı olmayan Irak % 64.6’sını talep etmekte, debinin % 88.7’si kendi topraklarında oluşan Türkiye ise % 51.8’ini kullanmayı öngörmektedir. Bir başka önemli husus da üç kıyıdaş ülkenin tüketmeyi planladıkları suyun toplam miktarı Fırat’ın toplam debisinden 17.3 milyar metreküp daha fazla olmasıdır. Böyle bir talebin karşılanmasının olanaksız olduğu da açıkça ortadadır²³⁹.

Fırat Havzasının Su Potansiyeli ve Kıyıdaş Ülkelerin Tüketim Hedefleri
(Yılda Milyar Metreküp Olarak)
(Tüketim Yüzdeleri Toplam Su Potansiyeli Üzerinden)²⁴⁰

	Türkiye	Suriye	Irak	Toplam
Su Potansiyeli	31.58 (% 88.7)	4.00 (% 11.3)	0.00	35.58 (% 100)
Tüketim Hedefleri	18.42 (% 51.8)	11.50 (% 31.8)	23.00 (% 64.6)	52.92

²³⁸ Uluatam, a.g.e., s. 86.

²³⁹ SİSAV, a.g.e., s. 4.

²⁴⁰ Aynı yer.

Fırat Nehri'nin yıllık su potansiyeli, senelere göre değişiklikler göstermektedir. Yılın yağışlı ya da kurak olmasına göre nehirde taşınan su miktarı azalıp artmaktadır. Fırat Nehri'nde saptanabilen en düşük su miktarı 10 milyar 700 milyon m³ iken, en yüksek su miktarı da 1968-1969 döneminde 63 milyar m³ olarak tespit edilmiştir²⁴¹.

Fırat Nehri üzerinde Keban, Karakaya ve Atatürk gibi regülasyon barajları yapılmadan önce Fırat'ın Irak'taki taşkınları korkunç boyutlara ulaşmıştır. Söz konusu barajların yapımından sonra bu gibi taşkınlar ortadan kalkmış, Irak ve Suriye halkları sel felaketini unutmuşlardır. Yaz aylarında aşağıdaki ülkeler, normal nehir rejiminde azalan miktarlarda su almakta iken, regülasyondan sonra ortalama debiler mertebesinde suya kavuşmuşlardır. Bu durum Türkiye'nin inşa ettiği barajlarla sağlanmıştır²⁴².

2.1.2. Dicle Nehri'nin Özellikleri

Doğu Torosların 1000-1500 metre yüksekliklerinden ve Hazar Gölü yakınlarından doğan Dicle Nehri, Cizre önünden Habur suyu kavşağına kadar 40 km boyunca Türkiye ile Suriye arasında sınır oluşturmakta ve Irak topraklarında Fırat ile birleşerek Basra Körfezine dökülmektedir. Başlıca kolları Botan Çayı, Batmansu, Karpansu ve Büyük Zap suyudur²⁴³. Ortalama maksimum debisi 6000 metreküp/saniye, ortalama minimum debisi 240 metreküp/saniye olan nehrin yıllık su miktarı 48.7 milyar metreküptür.

Fırat'a oranla daha kısa ve kurak bölgelere daha uzak olan Dicle Nehri, yüksek Zagros dağlarının dik yamaçlarından inen suları alır. Aldığı bol sulu bu yan kollar nedeniyle de su rejimi Fırat'a göre daha düzensizdir. Yaz aylarında su miktarı düşük iken, ilkbaharla birlikte sahip olduğu su miktarında büyük artışlar olmaya başlamaktadır. Dicle Nehri'nin, yan kollarıyla taşıdığı ortalama su miktarı Fırat Nehri'nden fazladır²⁴⁴.

²⁴¹ Tomambay, a.g.e., s. 80.

²⁴² Tomambay, a.g.e., s. 21.

²⁴³ SİSAV, a.g.e., s. 5.

²⁴⁴ Tomambay, a.g.e., s. 82.

Dicle Havzasının toplam su potansiyelinin % 51.9'u Türkiye'den, geri kalan % 48.1'i de Irak'tan kaynaklanmaktadır. Fırat havzasında olduğu gibi, burada da Suriye ve Irak'ın öne sürdükleri tüketim istemleri, havzanın kendi ülkelerinde oluşturulan potansiyelinin çok üstündedir. Buna karşılık Türkiye'den kaynaklanan suların nispeten küçük bir bölümünün Türkiye'de tüketilmesi öngörülmektedir. Yine Fırat Havzası'nda olduğu gibi Dicle Havzası'nda da kıyıdaş üç ülkenin kullanmayı öngördükleri suyun toplam miktarı, Dicle'nin toplam debisinden 5.8 milyar metreküp daha fazladır²⁴⁵.

Dicle Havzasının Su Potansiyeli ve Kıyıdaş Ülkelerin Tüketim Hedefleri
(Yılda Milyar Metreküp Olarak)

(Tüketim Yüzdeleri Toplam Su Potansiyeli Üzerinden)²⁴⁶

	Türkiye	Suriye	Irak	Toplam
Su Potansiyeli	25.24 (% 51.9)	0.00	23.43 (% 48.1)	48.67 (% 100)
Tüketim Hedefleri	6.87 (% 14.1)	2.60 (% 5.4)	45.00 (% 92.5)	54.47

Dicle Nehri üzerinde Türkiye'de henüz herhangi bir baraj veya kullanım olmadığından Irak 48 milyar metreküp suyu tek başına kullanmaktadır. Fırat'ta eksik kalan suyun Dicle'den Fırat'a su nakli yapılarak temini önerildiğinde Irak bunu reddetmekte ve Fırat'tan mümkün olduğu kadar fazla su talebinde bulunmaktadır. Bu durum ise hakkaniyet ilkesiyle bağdaşmamaktadır²⁴⁷.

Bu hususlara ilave olarak, Suriye ve Irak'ın Fırat Nehrinden sulanabilir arazilerinin genişliğinin ne olduğu konusunda bu iki ülke yetkililerinin beyanlarıyla, uluslararası su uzmanlarının beyanları arasında büyük farklar bulunmaktadır. Pek çok

²⁴⁵ SİSAV, a.g.e., s. 5.

²⁴⁶ SİSAV, a.g.e., s. 6.

²⁴⁷ Aynı yer.

tanınmış akademisyen ve su uzmanı Fırat Nehri'ndeki su eksikliğini çözümü Dicle'den Fırat'a su transferi yapılmasında görmektedir²⁴⁸.

Uzmanlar sulanabilecek toprakları 6 kategoriye ayırmaktadırlar. 1., 2. ve 3. kategori topraklar sulama suretiyle en yüksek verim alınabilecek araziler, 4. sınıf topraklar marjinal birimler, 5. sınıf ancak önemli ölçüde yatırım yapmak suretiyle verim alınabilecek topraklar, 6. kategori ise sulama ile hiçbir verim alınamayacak topraklardır.

Fırat'tan sulanacak Türk topraklarının tamamı 1., 2., 3. kategorideki topraklar iken, Suriye'nin sulanacağını beyan ettiği toprakların ancak % 48'i 1., 2., 3. sınıf topraklardır²⁴⁹. Bu itibarla kaliteli arazileri sulamayıp, daha kalitesiz topraklara büyük oranda su tahsis etmek ekonomik olmadığı gibi, hakkaniyete de uygun düşmemektedir²⁵⁰. Türkiye bu sulara yaptığı katkının yaklaşık % 40'unu kullanmak istemektedir. Türkiye'nin bu sulardan yararlanma konusundaki çabalarını daha fazla sınırlandırmasını istemek, Türkiye'nin egemenlik haklarının sınırlandırılması demektir. Bu ise uluslararası hukukun veya iyi komşuluk ilişkilerinin öngördüğünden daha fazla bir kısıtlama demektir. Gerek Irak'ın, gerek Suriye'nin yukarıda da sayılarla ifade edilen tüketim hedefleri kendilerinin su sıkıntısı içinde bulunduğunu değil, fakat bu sulardan kötü biçimde yararlandıkları ve eskimiş teknikler kullandıklarının bir kanıtıdır²⁵¹.

Türkiye ise bu sulardan yararlanırken ve gelecekteki kullanımlarını tasarlarken, uluslararası hukuk ilkelerine tümüyle sadık kalmış ve bu sular üzerindeki egemenlik haklarını komşularının menfaatlerine zarar verecek şekilde istismar etme yoluna gitmemiştir²⁵². Güney komşularımızın –özellikle Suriye'nin- yaptığı gibi, sulama ve su kullanımı yöntemlerinde hiçbir yeniliğe gitmeden, su tasarrufu ilkelerine uymadan “şu kadar suya ihtiyacım var, eldeki suyu buna göre paylaşalım” mantığı Türkiye için kabul edilebilir olmaktan uzaktır. Türkiye Cumhuriyeti yönetimi güney komşularına önce elde

²⁴⁸ John F. Kolars, “Problems of International River Management: The Case of Euphrates”, **Middle East Water Forum**, Cairo, 7-10 February, 1993, s. 49.

²⁴⁹ Kolars, a.g.m., s. 152.

²⁵⁰ SİSAV, a.g.e., s. 7.

²⁵¹ İnan, “Sınırtaşın Suların...”, a.g.m., s. 253.

²⁵² Aynı yer.

ettikleri suyu en az fireyle ve en akılcı biçimde kullanmalarını, ondan sonra gerçekçi rakamlarla su talebinde bulunmalarını istemektedir²⁵³.

2.1.3. Asi'nin Özellikleri

Ortadoğu'daki akarsular içinde hakkında en az ve bu nedenle en çelişkili bilgilere sahip olunan akarsu, Asi Nehridir. Arapça'da Nehr'-ül-Asi olarak bilinen ve uluslararası yayınlarda da Orontes olarak tanımlanan bu nehrin kaynağı Lübnan'dır. Toplam uzunluğu 248 km olan Asi Nehri, Lübnan ve Antilübnan dağları arasındaki hızlı akışlı akarsuların birleşmesinden doğmaktadır. Suriye'yi geçtikten sonra Türkiye topraklarına girmekte, Antakya kentinden geçerek Samandağ yakınlarında Akdeniz'e dökülmektedir.

Asi Nehri'nin hidrolojik yapısı hakkında sağlıklı veriler bulunmamaktadır. Özellikle Suriye, nehri sadece kendisinin akarsuyu olarak kabul ettiği ve bu nedenle uluslararası platformlarda konuyu tartışmak istemediği için Asi ile ilgili hidrolojik bilgileri gizli tutmaktadır²⁵⁴. Bununla birlikte, nehirle ilgili olarak bilinen bazı göstergeler rakamsal olarak gösterilebilir.

Katettiği mesafenin 40 km'si Lübnan, 120 km'si Suriye ve 88 km'si Türkiye sınırları içindedir. Nehrin toplam yıllık su miktarı 1-2 milyar metreküptür. Bunun % 6'sı Lübnan, % 92'si Suriye, % 2'si Türkiye topraklarından kaynaklanmaktadır.

Asi nehrinin sularının % 98'i Lübnan ve Suriye tarafından kullanılmaktadır. Türkiye ise sadece kendi topraklarından kaynaklanan % 2 oranındaki miktardan yararlanmaktadır. Aynı şekilde Lübnan ve Suriye'de kendi topraklarından kaynaklanan miktarı kullanmaktadır. Lübnan topraklarında Asi nehri üzerinde iki küçük bent vardır. Suriye'de ise nehri regüle eden Reston ve Makerda barajları ile "Cisr El Sugur" bendi bulunmaktadır. Ancak sözkonusu nehir üzerinde mevcut barajlara ilaveten yapımı

²⁵³ Doğu Ergil, "Ortadoğu'da Su Savaşları mı?", **SBF Dergisi**, Cilt XLV, Ocak-Aralık 1990, No: 1-4, s. 67.

²⁵⁴ Tomanbay, a.g.e., s. 83.

öngörülen Ziezoun ve Kastoun rezervuarlarının inşa edilmesi durumunda Türkiye'ye su miktarı yılda 120 milyon metreküpten 25 milyon metreküpe düşecektir²⁵⁵.

Esas olarak, Asi nehri sularının yıl içindeki akışı çok değişkendir. Şubat ve Mart aylarında ortalama maksimum akış 400 m³/sn'nin üzerindeyken, yaz mevsiminin sonuna doğru bu miktar ortalama minimum 10 m³/sn'nin altına düşebilmektedir. Bu nedenle, kış ve ilkbahar mevsimlerinde bol sulu akarsu olan Asi, yaz aylarında küçük bir akarsu görünümünü alır²⁵⁶.

Asi Nehrinin Karakteristikleri ve Su Potansiyeli

Asi Nehri	Uzunluk km	Su Miktarı Milyar m ³ / Yıl	Kullanım Milyar m ³ / Yıl	%
Lübnan kesimi	40	-	0.080	6
Suriye kesimi	120	-	1.095	92
Türkiye kesimi	88	-	0.025	2
Asi nehrinin toplamı	248	1200	1200	100

2.2. Türkiye, Suriye ve Irak Arasındaki Dicle-Fırat Nehirleri İle İlgili Sorunlar

Fırat-Dicle Havzası'nda yatan sorunların en önemli nedeni, Suriye ve Irak'ın uzun vadede su haklarını garanti altına almak istemeleridir. Bu nedenle Türkiye ile sürekli gerilimli ilişkiler içinde olmaya da razı olan bu devletlerde esas itibariyle su kıtlığından ve bu kıtlıktan kaynaklanan problemlerden söz etmek mümkün değildir²⁵⁷.

Bu konuya açıklık getirmek için ülkelerin su potansiyellerine bakmakta fayda var.

Türkiye'de drenaj sahaları bakımından 26 tane havza bulunmaktadır. Bu havzaların su potansiyellerine bakıldığında Fırat Nehri'nin yılda 31.610 milyar-m³ akım

²⁵⁵ SİSAV, a.g.e., s. 8.

²⁵⁶ Tomanbay, a.g.e., s. 84.

²⁵⁷ Durmazuçar, a.g.e., s. 117.

miktarı ile Türkiye mevcut toplam su potansiyelinin % 17'sini, Dicle Nehri'nin ise yılda 21.330 milyar-m³ ile % 11 sağladığı görülmektedir. Diğer bir deyişle, Türkiye toplam su potansiyelinin yaklaşık % 28'lik kısmını bu iki nehirden sağlamaktadır²⁵⁸.

Ortadoğu standartlarında bol diye nitelendirilebilecek, 750 mm'nin üstünde ortalama yıllık yağış miktarı, küçük alanlarda ve genellikle kıyı kemsinde görülmektedir. Bu bölgelerden en çok yağış miktarının batıda (İstanbul) 730 mm'den Doğu'da (Rize) 2400 mm'ye kadar değiştiği Türkiye'nin Karadeniz şerididir. Türkiye'nin güney kıyıları az yağış almaktadır²⁵⁹.

Türkiye'de tüketilebilecek yer üstü su miktarı 95 milyar m³'tür. Oysa fiili tüketim 24.6 milyar m³'dür. Kullanılabilir yer altı sularının yıllık hacmi 9,5 milyar m³'dür. Fiili tüketim ise 5,1 m³'dür. Ülkemizin 27 milyon hektar tarım arazisinin 25.3 milyon hektarı sulanabilir niteliktedir. Bu miktarın 8.5 milyon hektarının ekonomik olarak sulanabileceği saptanmıştır.

Mevcut su kaynaklarının coğrafi dağılımındaki dengesizlik nedeniyle, Türkiye şimdiden özellikle batı bölgelerinde ciddi su kıtlığı sorunuyla karşı karşıyadır. Türkiye'de kişi başına düşen su miktarının 2000 yılında 3500 m³'den 2000 m³'e ineceği hesaplanmaktadır. Bunlar su ihtiyaçlarının karşılanabilmesi bakımından kritik miktarlardır²⁶⁰. Yani Türkiye, Suriye ve Irak'ın iddia ettiği gibi su zengini bir ülke değildir. Çünkü su zengini sayılabilmek için kişi başına 10000 m³'den fazla su düşmesi gerekmektedir²⁶¹. Türkiye su konusunda kendi kendine yetebilen bir ülkedir. Hatta batı bölgelerinin su ihtiyacını karşılamak için doğudan su taşınması projeleri de gündemdedir.

Suriye'nin 185.000 km²'lik topraklarının aldığı yağışı, esas olarak, topoğrafya özellikleri belirler. Batıda Akdeniz kıyısı boyunca uzanan düzlüklerle içeride kıyıya paralel olarak kuzey-güney yönünde uzanan dağlık kısım, kış aylarında Akdeniz ve

²⁵⁸ T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı GAP Grup Başkanlığı, Güneydoğu Anadolu Projesi "Master Projesi", s. 7.

²⁵⁹ Samim Sahla, Ortadoğu'da Su Sorunu, **Dış Politika Dergisi**, s. 85.

²⁶⁰ Sahla, a.g.e., s. 89.

²⁶¹ Mehmet Tamambay, "Sharing The Eupharates: Turkey, Research and Exploitation", **Special Issue**, Vol: 9, November 1993, s. 7.

Türkiye üzerinde oluşan alçak basınç sistemlerinin etkisiyle hayli yağış alır. Kıyıda 500 mm. çevresinde dolaşan yıllık ortalama yağış dağlık bölgede 1000 mm'ye kadar çıkar ve yüksek tepelerde kar örtüsü oluşturur. Ancak, dağların ardındaki topraklarda doğuya doğru gidildikçe yağışlar yavaş yavaş azalır ve çöllük bölümlerde 50 mm'ye kadar düşer. Bu yağışlarla beslenen önemli akarsuların bulunmadığı Suriye'de Fırat'a karışan Habur, Balık ve Sajur'un kaynakları gerçekte Türkiye'nin yer altı sularındadır.

Suriye'nin yüzey sularının çok büyük bölümü, Fırat aracılığıyla Türkiye'den, Asi aracılığıyla Lübnan'dan ve 40 km boyunca Türkiye'yle sınır oluşturan Dicle'den gelir. Bu nehirler Suriye'ye yılda 20 milyar m³ civarında bir kaynak sağlar.

Suriye'de en önemlisini Fırat üzerindeki Tavra'nın (14.000 milyon m³) oluşturduğu, çeşitli havzalarda toplamış, çoğu ufak hacimli, toplam 16.000 milyon m³ depolama imkanı olan 130 kadar baraj mevcuttur. Yapımı süren Tişrin Barajı ile Yarmuk, Badiya, Fırat ve Habur havzalarındaki 20 kadar baraj inşaatı tamamlandığında bu miktar önemli ölçüde artacaktır. Nehirlerin oluşturduğu bu kaynağa kısmen yağışlarla, kısmen Fırat ve Asi'den sızan sularla beslenen yer altı sularını da eklemek gerekir. Yer altı suları, batıda Lübnan'a kadar uzanan bir sistemden, güneyde Ürdün ve Suudi Arabistan'a doğru giden Akiferler'den, Kuzeyde Türkiye'ye, doğuda Irak'a uzanan Akifer sisteminden oluşur²⁶².

Suriye'nin mevcut ve gelecekteki talebini nasıl karşılayacağı çok tartışılan bir mesele olmamanın yanısıra sahip olduğu yıllık 20 milyar m³ su toplamı (Yıllık adam başı 1200 m³) önemli bir rakamdır. % 3 gibi bir rakamla hızlı bir şekilde yükselen nüfus artışı düşürülemezse, nüfus 25-30 yıl içerisinde ikiye katlayarak, bugünkü 20 milyon düzeyinden, 40 milyona ulaşacaktır. Ancak şimdiki verilere göre su akıllıca kullanılırsa Suriye'nin su sıkıntısı yaşama ihtimali önemli ölçüde düşecektir.

Irak'ın su potansiyeline ilişkin ise tutarsız veriler söz konusudur. Ancak Irak'ın su problemini büyük ölçüde Dicle aracılığıyla halledilmektedir. Çünkü Türkiye coğrafi koşullar nedeniyle Dicle'den istenilen ölçüde yararlanamamaktadır. Su bu nedenle daha çok Irak'ın kullanımına kalmaktadır.

²⁶² Uluatam, a.g.e., s. 120.

Suriye ve Irak'ın kişi başına düşen su miktarları tahminen sırasıyla 1420 m³ ve 2110 m³ olarak kabul edilmektedir²⁶³. Buradan da anlaşılacağı gibi Türkiye'yle arasında çok büyük fark yoktur. Ayrıca uygun yöntemlerin kullanılması sonucu Irak'ta su potansiyelini ileriki yıllarda çok fazla kayıp vermeden muhafaza edebilecek görünümündedir.

Sulanabilir alanlarıyla da ilgili çelişkili bilgiler veren Suriye ve Irak, uygun çözüm için bu bilgilere çok ihtiyaç duyulur olmasına pek aldırmıyor gibi davranmaktadır. Sağlıklı bilgiler olmadan da sulardan hakça ve makul kullanım ilkesine göre yararlanmak zorlaşmaktadır.

Suriye'nin sulamayı planladığı tarım alanlarından ancak % 48'inde en yüksek oranda verim alınabilirken, Irak'ın sulamayı planladığı tarım alanlarının ancak % 65'inde sulama ile en yüksek verim alınabilir. Su yetersizliğinin ortaya çıktığı Fırat ve Dicle Havzası'nda Suriye ve Irak'ın verimsiz alanları içinde su talep etmesi hakkaniyet ölçüsüne ters düşmektedir.

Bu koşullar altında Irak ve Suriye'nin nehirlere katkılarının çok üstünde suyu kullanmak istedikleri hatta üç ülkenin toplam su taleplerinin iki nehrin toplam debilerinden daha yüksek olduğu düşünülünce, Suriye ve Irak'ın talepleri hiç de mantıklı görünmemektedir²⁶⁴.

Ayrıca Türkiye, Irak ve Suriye'ye verimsiz tarım arazilerini sulamaları için 1987 yılındaki protokolle garanti ettiği 500 m³ sudan fazlasını göndermek zorunda değildir. Fakat Irak ve Suriye'nin istekleri Türkiye'nin en az 750 m³ su göndermesidir.

Güney komşularımız, Türkiye'nin nehirler üzerindeki her türlü baraj projesine itiraz etmektedirler. Şimdi baraj projelerine ve Suriye ve Irak'ın itiraz gerekçelerine göz atalım.

²⁶³ Durmazuçar, a.g.e., s. 118.

²⁶⁴ Turkish Ministry of Foreign Affairs, "Water Issues Between Turkey, Syria and Iraq, Perceptions, Vol: 1, Number 2 June-August 1996, s. 85.

Türkiye’de Keban barajının inşası, sadece günlük su akışının azalması açısından değil, Türkiye’nin nehrin akışı üzerindeki kontrolünü göstermesi açısından da Suriye ve Irak’ı rahatsız etti. Gösterilen tepkiler sonrasında Keban barajının yapımı için dış kaynaklara başvuran Türkiye’ye akış ülkelerini rencide etmeyecek bir proje uygulaması şartıyla kredi verildi. Türkiye, Keban ile bir yandan yalnız enerji üretimine yönelik bir proje olması ve Fırat sularındaki mevsimlik, yıllık oynamaları bu şarta koyarken, diğer yandan da ırmağın Türkiye topraklarını terk ettiği noktada debisini aylık ortalama 350 m³/sn’nin altına düşürmeme garantisi verdi. Her ne kadar bu garanti doğrudan Suriye ve Irak’a verilmemişse de, Türkiye bunu bağlayıcı kabul edip daha sonra 1966’da Fırat’tan bırakacağı su miktarını en az 450 m³/sn’ye çıkardı.

Bu arada Keban ve Tabka barajları için su tutulmasının devam ettiği 1975 yılında Irak Fırat’ın debisinin % 80 oranında düştüğü ve bunun ülke tarımı için çok ciddi bir tehlike yarattığı iddiasıyla Suriye’yi Arap Birliğine şikayet etti. İki ülkenin sıcak çatışmanın eşiğine geldiği sırada Suudi Arabistan’ın aracılığı sonucu, Suriye’nin daha fazla su bırakacağını açıklamasıyla durum sakinleşti.

Bu krizin ertesi yılı Türkiye Fırat üzerinde ikinci büyük projesi olan Karakaya’nın yapımına başladı ve tek taraflı bir bildirimle Suriye sınırından bırakacağı su miktarının en az 500 m³/sn olacağını bildirdi. 1987 yılında baraj tamamlandığında, Türkiye ile Suriye imzaladıkları Ekonomik İşbirliği Protokolü çerçevesinde bu yükümlülüğü teyit ettiler.

1982’de GAP’ın uygulanmasına yönelik tek yönlü kararlar alan Türkiye’ye karşı aşağı havzadaki nehir kıyısı komşuları Suriye ve Irak’ın tepkileri ve durumdan duydukları endişeler arttı. Bu çerçevede 1982’de Türkiye ve Irak, Suriye’nin de 1983’de katılımıyla bir karma teknik komite oluşturdular. Komite konu üzerine düzenli toplantılar yapmasına rağmen, nehir kıyısı ülkelerin uzlaşmaz talepleri soruna bir çözüm getirmedi. Mevcut olan ikili anlaşmalar ise konu için çok yetersiz kalıyordu.

Ocak 1990’da Atatürk Barajı gölünü doldurmak üzere su tutan Türkiye aşağı havza komşuları ile en ciddi sorunu yaşadı. Türkiye su tutulma döneminin Suriye ve Irak’ın ihtiyaçlarının en az olduğu döneme planlandığını ve yaratılan korkunun

anlamsız olduğunu ısrarla söylediye de, bu olay Suriye ve Irak'ı üçlü bir anlaşmaya gidilmesi için güç birliği yapmaya itti. 16 Nisan 1990'da Suriye ve Irak Fırat sularının paylaşımı konusunda bir anlaşma imzaladı (Yıllık akışın % 42'si Suriye'nin, % 58'i Irak'ın olacaktı). Körfez savaşından sonra Şam'da Eylül 1992'de toplanan son karma teknik komite toplantısında Suriye ve Irak üçlü anlaşma çağrısını tekrarladı. Fakat sürekli Türkiye'nin uzlaşmaz tavrından şikayet edilmesiyle görüşmeler çıkmaza girdi ve olumlu bir sonuç elde edilemedi²⁶⁵.

Türkiye 1987'den beri Fırat'la ilgili en son karara uygun şekilde (Ortalama en az 500 m³/sn su bırakmak) hareket etmiş ve su ortalaması hep bu tutarın üzerinde olmuştur. Dicle sularında Türkiye'nin kullanımından kaynaklanan bir azalma olmadığı için Irak'ın bu konuda bir talebi olmamıştır.

Suriye ve Irak'ın Fırat ve Dicle suları kullanımının bir anlaşmayla düzenlenmesi taleplerinin ardında: Şu anda Türkiye'nin, Fırat ve Dicle sularında kirliliğe yol açtığı ve bu kirliliğin önlenmesi gerektiği iddiaları vardır²⁶⁶.

Türkiye olumsuzlukları ortadan kaldırmak için görüşmeler talep etmektedir. Suriye ve Irak'ın genel yaklaşımları, su konusundaki üçlü görüşmelerin başarı şansını başından azaltan özellikler taşımaktadır. Görüşmelere üçüncü tarafların da müdahil olmasını isteyen Suriye ve Irak, böyle yaparak kendi taleplerini uluslararası arenada haklı gösterme çabası içine girmektedirler. Üstelik talep ettikleri miktarlar daha önce de rakamlarla ifade edildiği gibi hakça ve makul kullanım miktarlarının üzerindedir. Hatta matematiksel bir paylaşımdan yana olan komşularımız bu haklarının andlaşma ile güven altına alınmasını isterken Türkiye'yi, durumun özel koşullarını göz önüne almadıkları için zor durumda bırakmaktadırlar²⁶⁷.

2.3. Türkiye-Suriye Arasında Asi Nehri Sorunu

Lübnan'dan doğan bu nehir, Suriye'nin Hama ve Humus şehirlerine hayat vererek Suriye'den çıkar, Hatay'da Türk topraklarına girerek, Amik ovasını sulayarak

²⁶⁵ Beschomer, a.g.e., s. 15.

²⁶⁶ Uluatam, a.g.e., s. 226.

²⁶⁷ Uluatam, a.g.e., s. 227.

Akdeniz'e dökülür. İki ülke arasındaki uzlaşmazlık ve güvensizlikte Asi Irmağı'nın önemli payı vardır. Amik Ovası'nın tek sulama suyu Asi'dir. Bu nehirden akıtılacak su miktarı ile ilgili bir düzenleme de yoktur²⁶⁸.

Asi Nehri bugün Hatay'ın bereket kaynağı Amik Ovası'nı sulamaktadır. 1 milyon 193 bin dekar ekilebilir alana sahip Amik ovası iklimin sıcak ve sululuğunun mümkün olması nedeniyle Türkiye'nin zengin tarım alanlarından biridir. Ancak Suriye, Fırat'ın sularının azalması olasılığına karşı Asi Nehri'ni bütünüyle denetim altına almak istemektedir²⁶⁹.

Hal böyle olunca Asi Nehri'nin Hatay'dan geçtiği bölgede nehrin iki tarafındaki son derece verimli arazi ve bahçelerin sulanmasında dayanılmaz sıkıntılar yaşanmaktadır. Bunun yerine ikame edilmek üzere temin edilen suyun maliyeti yüksek olmakta, elektrikle artezyenlerden su çekilmekte ve böylece maliyeti yüksek su ile yapılan ziraat de pahalıya mal olmaktadır. Kuruyan nehir yatağı beraberinde pek çok çevre sorununu getirmektedir. Bunun yanı sıra suyun değil kesilmesi, azaltılması bile bölge halkı için büyük bir gelir kaybına neden olmaktadır²⁷⁰.

Asi ırmağında 1.2 milyar metreküp olan yıllık debinin % 92'si Suriye tarafından kullanılmaktadır. Türkiye'de ortalama 120 milyar metreküp su bırakılmaktadır. Bu nehir üzerinde yapılmakta olan "Ziezoun ve Kostoun" rezervuarları tamamlandığında bu miktar 25 milyar metreküpe düşecektir.

Türkiye konuyu masaya getirmek istediğinde, Suriye, Asi'nin topraklarından kaynaklandığını ve denize döküldüğünü ve kendi topraklarından kaynaklanan suları kullandığını söylemektedir. Ancak Asi havzasındaki bu tutumuna karşılık Fırat Havzası su kaynaklarından % 22 oranına varan su isteği ile ortaya çıkabilmektedir. Bu çifte standartlı davranış Suriye'nin su konularındaki görüş ve tutumunu açık bir biçimde sergilemektedir. Suriye, Irak ile mamba ülkesi olan Türkiye'yi Fırat ve Dicle'nin

²⁶⁸ Cihan Yamakoğlu, **Ortadoğu'da Barışla Savaşlar**, Alp Ofset Matbaacılık, Ankara, 2003, s. 142.

²⁶⁹ Ergil, a.g.e., s. 68.

²⁷⁰ Yamakoğlu, a.g.e., s. 143.

suyunu azaltmakla suçlarken, Suriye'nin Asi nehrinin suyunun hemen hemen tamamını kullanması ve Türkiye'ye çok az miktarda su bırakması anlaşılır bir tutum değildir.

Öte yandan Suriye, Hatay ilimizi kendi topraklarının bir parçası saydığı için Asi Nehri'ni Türk topraklarına geçirmeden Suriye topraklarında denize dökülüyormuş gibi mütalaa etmekte ve bu konuyu Türk tarafıyla tartışmayı reddetmektedir.

Bu durumda, Fırat ve Dicle sularının kullanımını ve paylaşımını ile ilgili görüşmeler yapılırken, Asi Nehri sorununun da gündem maddeleri arasına eklenmesi, bir ön koşul olarak öne sürülmelidir. Bu sadece Türkiye'nin doğal bir hakkı değil, siyasi bir zorunluluğu haline gelmiştir.

3. TÜRKİYE, SURIYE ve IRAK'IN SORUNA İLİŞKİN TEZLERİ ve POLİTİKALARI

Tarafların su sorununa ilişkin çok farklı görüşleri vardır ve asgari müşterekler de dahi aynı kanıda olmayan tarafların uzlaşması ihtimali zayıftır.

3.1. Suriye'nin Tezleri ve Politikaları

Suriye hükümeti, Fırat ve Dicle üzerinde tarihsel haklarının olduğunu ileri sürmekte, bu nehirleri “uluslararası su yolu” ya da “ortak su” olarak tanımlamakta ve bunları paylaşılabilir kaynaklar olarak görmektedir. Nehirlerin sularının basit bir matematiksel formülle paylaşılmasını istemektedir²⁷¹. Suriye'ye göre bu paylaşımında şu yöntem takip edilmelidir²⁷²:

- Her ülke, iki nehirden ihtiyacı olan su miktarını ayrı ayrı bildireceklerdir.
- Her ülkede iki nehrin kapasiteleri ayrı ayrı saptanacaktır.

²⁷¹ Yıldız, a.g.e., s. 193.

²⁷² SİSAV, a.g.e., s. 15.

- Üç ülkenin belli bir nehirde almak istediği suyun toplam miktarı o nehrin debisinden fazla olduğu takdirde, kalan miktar, oransal olarak her bir ülkenin talep ettiği miktardan düşülecektir.
- Yapılan görüşmeler sonuçlandırılmazsa, havza ülkeleri arasında çıkacak her türlü uyuşmazlık BM Uluslararası Adalet Divanı gibi kuruluşlarda uluslararası düzeyde tartışılmalı ve sorun bu kuruluşların hakemliği çerçevesinde çözümlenmelidir.
- Görüşmelerde gözlemciler yer almalı, taraflar alınan kararları uygulamak istemezse, BM görevlendirdiği gözlemcilerin görüşlerine dayanarak yaptırımlar uygulamalıdır.

Türkiye'nin GAP projesi ve Barış Suyu Projesi onun bölgede siyasi lider olma çabasından kaynaklanmaktadır diyen Suriye, özellikle GAP'ın gerçekleşmesi durumunda çok zarar göreceğini ifade etmektedir²⁷³.

Suriye'nin bu tezlerinden yola çıkarak politikasına dair şu sonuçlara ulaşılır: Suriye, Fırat ve Dicle üzerinde egemenlik hakkını savunurken, Asi Nehri'yle ilgili problemdeki tavrı Türkiye'nin Asi üzerindeki haklarını hiçe sayar niteliktedir²⁷⁴.

Yine BM'yi çözüm için gerekli kurum olarak görerek sorunun muhatap çerçevesini genişleterek, kendi görüşlerini destekleyecek devletlerle ortak hareket etmeyi hedeflemekte, bundan siyasi kazanç elde etmeyi umut etmektedir.

Suriye, Dicle ve Fırat sorununu İsrail-Suriye barışında bir koz olarak kullanarak ABD'yi kendi yanına almaya çalışmaktadır. İsrail ile Golan Tepelerinden kaynaklanan sorunlarında fedakarlık yapabileceğini ama bunun Türkiye'den alacağı daha fazla suya bağlı olduğunu açıklamakta, böylelikle İsrail ve ABD'nin Türkiye üzerinde baskı yapmalarını sağlamaya çalışmaktadır²⁷⁵.

²⁷³ Tiryaki, a.g.e., s. 202.

²⁷⁴ Yıldız, a.g.e., s. 196.

²⁷⁵ Yıldız, a.g.e., s. 197.

3.2. Irak'ın Tezleri ve Politikaları

Irak da Suriye gibi nehirler üzerinde tarihten kaynaklanan Müktesep Haklarının var olduğunu söylemektedir²⁷⁶.

Fırat ve Dicle suları her üç ülkenin ihtiyacına göre matematiksel formülle bölüşülmelidir. Buna göre²⁷⁷;

- Her ülke ihtiyacı olan su miktarını her proje için ayrı ayrı ve projenin işletmede, inşa halinde veya planlanmış olduğunu belirterek bildirecektir.
- Dicle ve Fırat nehirleri için ayrı ayrı hidrolojik veriler teati edilmelidir.
- Ortak teknik komite tüm verileri derledikten sonra her nehir için ayrı ayrı olmak üzere, önce işletmedeki projeler için su ihtiyaçlarını, daha sonra inşa halindeki projeler için su ihtiyaçlarını saptayacaktır.

Irak yönetimini göre, Türkiye'nin nehirler üzerindeki projeleri, Irak'a olumsuz etkide bulunmaktadır ve bu projeler Türkiye'nin bölge liderliği için attığı adımlardır.

Irak ve Suriye açısından, Fırat ve Dicle iki ayrı havzadır²⁷⁸. Bu nedenle Türkiye'nin bu nehirleri tek bir havza olarak ele alıp nehirler arasında su aktarımı yapacak projeler gerçekleştirmesi doğru değildir.

Ayrıca Irak, Dicle nehri söz konusu olunca görüşmelere Suriye'nin dahil edilmemesini istemektedir²⁷⁹. Çünkü Suriye'nin Dicle nehrine hiç katkısı yoktur.

Görüldüğü gibi Suriye ve Irak'ın ileri sürdüğü tezler dikkate alınarak çözüm yolu aranacak olsa, Türkiye'nin nehirleri üzerinde egemenlik hakkından dahi bahsedilemeyecektir.

Irak'ın da Suriye'nin olduğu gibi temel politikası sulardan mümkün olduğunca çok faydalanmaktır.

²⁷⁶ Denk, a.g.e., s. 49.

²⁷⁷ SİSAV, a.g.e., s. 14.

²⁷⁸ Durmazuçar, a.g.e., s. 135.

²⁷⁹ Aynı yer.

Suriye ve Irak, Türkiye'nin getirdiği her projeye aşırı derecede kuşkucu bir tarzda yaklaşmışlardır²⁸⁰. Güven eksikliği olduğu için de uzlaşa sağlanamamaktadır.

İki ülke 1987 protokolünde kararlaştırıldığı gibi nihai anlaşmanın yapılmasını istemekte, bu aşamada Fırat sularının üç ülke arasında eşit paylaşılmasını talep etmektedirler. Suriye ve Irak, su ihtiyaçlarına ve sulanabilecek toprak mevcutlarına ilişkin verilen rakamların arazi üzerinde incelemeler yapılarak değil, masa başında belirlenmesini talep etmektedirler. Buna neden olarak da arazi incelemelerinin uzun yıllar sürebileceğini göstermektedirler²⁸¹.

3.3. Türkiye'nin Tezleri ve Politikaları

Türkiye, Fırat ve Dicle'yi uluslararası akarsular olarak değil, "sınıraşan nehirler" olarak kabul etmektedir. Suriye ve Irak'ın bu nehirleri uluslararası nehir kategorisine yerleştirmek istemelerinin nedeni, Türkiye'nin nehirler üzerindeki kullanım hakkını daha çok sınırlayabilmektedir. Bu anlamda, Türkiye'nin egemenlik haklarına da hanel gelmektedir. Türkiye nehirlere paylaşılabilir olarak bakmamakta, hakça ve makul derecede yararlanmayı esas almaktadır. Zaten nehrin paylaşılabilmesi nehir üzerinde eşit egemenliği gerektirir²⁸².

Irak ve Suriye Atatürk Barajının dolumu sırasında herhangi bir haksızlığa uğratılmamışlardır. Türkiye 87 protokolünde taahhüt ettiği miktardan daha fazla su vermiştir.

GAP'a yöneltilen eleştiriler yanlıcıdır. GAP sayesinde güneye giden sular regüle edilerek her iki ülke kuraklık ve su baskınları tehlikesinden korunmaktadır. Irak ve Suriye verimsiz, yanlış ve akılcı olmayan kullanımları ile suyu israf etmektedirler. Özellikle Suriye'nin verimsiz topraklarını sulama talebi çözümü zorlaştırmaktadır²⁸³.

²⁸⁰ Uluatam, a.g.e., s. 228.

²⁸¹ Uluatam, a.g.e., ss. 68-69.

²⁸² Tiryaki, a.g.e., s. 200.

²⁸³ SİSAV, a.g.e., s. 19.

GAP'ın özelliği sınıraşan suları en az düzeyde kirletecek olmasıdır. Bu açıdan önemli zarar verilmemesi ilkesine de uygun hareket edilmektedir. GAP getireceği faydalar göz önüne alınınca komşu ülkeler için de diğer projelere tercih edilecek iyi bir alternatiftir²⁸⁴.

Fırat ve Dicle, hakça ve optimum kullanım ilkesi esas olarak kullanılmalıdır. Üç aşamalı plan paketi bu tür kullanımı öngörmektedir. Bu plana göre²⁸⁵;

- a) Fırat ve Dicle tek bir sınır aşan su sistemi veya müşterek bir havza olarak değerlendirilmeli, tarafların bütün bölgesel su kaynaklarının ortak envanteri çıkarılmalıdır.
- b) Bütün havzada tarıma elverişli topraklar incelenerek sınıflandırılmalıdır.
- c) Arazi kullanımını ile ürün desenine bağlı olarak havzanın ortak toplam su tüketim ihtiyacı belirlenmelidir.
- d) Havzanın su ve toprak kaynakları birlikte değerlendirilmeli, hangi tarımsal projenin nerelerde ve hangi sulama koşullarında en rasyonel biçimde uygulanabileceği tespit edilmelidir.
- e) Ortaya konan verilerin ışığında her ülkenin su ihtiyacı belirlenmelidir.
- f) Su kaybını en aza indirecek tedbirler alınmalıdır.

Irak ve Suriye sahip oldukları sulanabilir toprak miktarını fazla göstermektedir. Bu nedenle toprakların verimliliğini araştırmak üzere bilimsel keşif çalışmaları yapılmalıdır²⁸⁶. Günümüzde Türkiye GAP çerçevesinde Fırat suları ile sulamaya elverişli toprakların yalnızca % 59'unu sulamayı planlamıştır. Halen Fırat sularıyla sulanması mümkün olan fakat GAP kapsamına alınmayan 733.843 hektarlık arazi bulunmaktadır. Suriye'de kaliteli sulama yapılabilecek arazi toplamı ise 482.900 hektardır²⁸⁷.

²⁸⁴ Tamambay, Dünyada Su Bütçesi..., a.g.e., s. 156.

²⁸⁵ Tiryaki, a.g.e., s. 201.

²⁸⁶ Ertan Nazlan, "Kurko-Syrian Tensions Inerease Over Water", **Turkish Probe**, No: 161, 1996, s. 16.

²⁸⁷ Tamambay, Dünyada Su Bütçesi..., a.g.e., s. 152.

Türkiye'nin su politikası açıktır. Türkiye, Suriye ve Irak'ın Dicle ve Fırat'tan yararlanma haklarını korumak için sürekli karma komisyonlar çalıştırmış, komşularına teknik ve yardımlaşma konularında gereken titizliği göstermiştir²⁸⁸.

Anlaşılacağı üzere Türkiye'nin niyeti hak gasbetmek veya siyasi baskı unsuru olacak projelere imza atmak değildir. Sadece ülkesindeki sulardan akıllıca yararlanmaya çalışmaktadır.

Problemlerle ilgili tarafların soruna yönelik politikaları bu şekilde değerlendirildiğinde sorunun halli konusunda uzlaşmanın güçlüğü de ortaya çıkmaktadır. Nitekim sorun farklı algılanmakta ve özellikle Suriye ve Irak; gelecekle ilgili kaygılarına ilave olarak, siyasi nedenlerle çözümü zorlaştıran önerilerde bulunmaktadır.

Fırat ve Dicle Nehir'leri üzerindeki egemenlik haklarımızdan Suriye ve Irak lehine feragatte bulunmamızı gerektirecek çözüm önerileri, çözümsüzlüğü beraberinde getirmektedir. Bu yöntemle Türkiye uzlaşmaz taraf olarak lanse edilmekte ve komşularımız başka amaçlarına ulaşmayı hedeflemektedirler. Bu anlamda su sorunundan bir politika aracı olarak yararlanırken, bölgedeki istikrarsız yapıdan memnuniyet duyan bölge dışı güçlere de çıkarlarını elde etme yönünde siyasa takip etme ve oluşturma fırsatı vermektedirler.

Üçüncü tarafların da dahil edileceği görüşmelerle meseleyi siyasallaştırarak ve çok farklı platformlarda gündeme getirerek kendi lehlerine kamuoyu oluşturmayı isteyen güney komşularımız kendilerinin de istemediği bir durumun oluşmasına vesile olmaktadır. Çünkü bu meselede onlara destek verenler günü geldiğinde onlardan doğal olarak bazı taleplerde bulunmaktadır. Bunun yanısıra bu sorun da üçüncü devletlerin ve uluslararası örgütlerin desteğini alan Suriye ve Irak farklı sorunlarda onlardan ayrı politika izlemek istediklerinde zorluklarla karşılaşmaktadırlar.

Veriler ışığında açıklandığı gibi sulardan yararlanmanın bir kullanım problemi olmaktan çok, farklı kaygılarla beslenen siyasi amaçların tatmininin amaçlanıyor

²⁸⁸ Sahla, a.g.m., ss. 94-95.

olması, yani suyun politika aracı olarak kullanılıyor olması, doğal olarak üç devletin ilişkilerini çok boyutlu olarak sekteye uğratmaktadır.

Türkiye’de, Suriye ve Irak’ın gerekli verileri paylaşmamaları, aldıkları su miktarları hakkında yanıltıcı beyanatlarda bulunmaları nedeniyle, komşularına yönelik güvensizlik mevcuttur. Suriye ve Irak’ın çözümü andlaşma yaparak halletme yönündeki talepleri Türkiye’nin iradesini bağlama isteklerinin açık oluşu nedeniyle reddedilmektedir. Ayrıca talep edilen ve teklifi yapılan görüşmelere güney komşularımızın olumsuz cevap vermeleri Türk dışişlerini bu davranışlar ardındaki başka nedenlere bakmaya yönlendirmektedir. Durum böyle olunca komşuların politikaları da işi içinden çıkılmaz hale getirmektedir. Suriye ve Irak özellikle tarihi önyargıları nedeniyle Türkiye’nin sorunu ele alış biçiminde çözüm için önerdiği üç aşamalı plan ve baraj projelerinde, ard niyet aramakta, sorundan en kazançlı taraf olarak ayrılmayı arzulamaktadırlar. Ancak bu tavırları onları hem yanlış yollara sevk etmekte hem de sorunun halli durumunda elde edecekleri pek çok kazançtan mahrum bırakmaktadır.

Su sorunu üç devlet içinde bir problem halindeyken çözümü durumunda sadece ekonomik değil, siyasi ve hatta kültürel alanda pek çok kazanım sağlayacak potansiyel bir saha haline getirilebilir. Sorun ikili ilişkilerin zaman zaman gerginleşmesine, genel görünüm açısından mesafeli olarak idame ettirilmesine neden olmaktadır. Fakat ortak bir mirası paylaşan bu devletlerin, tarihsel kazanımlarından da yararlanarak iyi ilişkiler içerisine girmeleri; böylece bölgelerinde daha huzurlu bir ortamın varlığına vesile olmaları, tehdit algıladıkları bir problemin ortadan kalkmasıyla enerjilerini, kaynaklarını daha başka problemlerine ayırmaları, bunun neticesinde de daha fazla kazanım elde etmeleri mümkündür. Fakat mevcut durum üç devlet için de sadece geçen zamanla beraber daha fazla zarar anlamına gelmektedir.

Bu zarar ikili ilişkilerin bozulmasının yanısıra bölgeye de sirayet etmektedir. Maalesef bölgedeki iktidarlar, bu tür problemler üzerinden kazanç elde etmeyi umut ettikleri sürece, meselelerin çözüme kavuşturulması da güçleşmektedir. Bundan tek yarar sağlayanlar bölgenin parçalı yapısından memnun olanlar olacaktır. Bu parçalı görünümün devamını sağlayan sorunların varlığından fayda sağlayan dış unsurlar, bu

sorunlar marifetiyle bölgeye müdahale etmekte, böylece olayları istekleri doğrultusunda yönlendirebilmektedirler. Sorun yapay olarak oluşturulmuş olsa dahi soruna asıl taraf olan devletler ise ağır aksak yürüttükleri ilişkilerinin yanısıra sürekli temkinli davranmak durumunda kalmaktadırlar.

Türkiye'nin su sorununa yönelik çözüm önerileri ve bunlara getirilen eleştirilere, bu projelere alternatif olarak üretilmeye çalışılan yöntemlere de bir sonraki bölümde değinilecektir.

IV. BÖLÜM

1. SU SORUNUNA YÖNELİK ÇÖZÜM ARAYIŞLARI

Ortadoğu'daki su probleminin özellikle çeyrek asır sonra barışı tehdit eder düzeye geleceği yönünde tahminler yapılırken, sorunların halline yönelik çözüm arayışları da mevcuttur.

Su probleminin ana nedeni, artan ihtiyaçlara karşın su kaynaklarının sınırlı olması ve ihtiyacı karşılayamamasıdır. Ortadoğu'da ise bu nedenle ilgili gerçekten problem yaşanan nehir Ürdün Nehri'dir. Buradaki ülkeler için su sorunu var olmak ya da yok olmak hususunda belirleyici unsur haline gelmiştir²⁸⁹. Hatta Ürdün devlet başkanı “Ülkemiz yalnızca su nedeniyle savaşa girecektir” diyerek durumun vehametini açıklamıştır.

Fırat ve Dicle havzasındaki sorun yaşanan su sıkıntısından değil, yaşanması muhtemel olan sıkıntılar düşünülerek alevlendirilmektedir. Bu nedenle sorunun kaynağı siyasidir.

Su probleminin aşılması için su arzının artırılması gerekmektedir. Bunun için bazı önlemler alınmalıdır. Bu anlamda ilk olarak²⁹⁰ “su sorunu ve kuraklık” konusunu, ekosistem bütünlüğü kapsamında değerlendiren “sürdürülebilir yaşam” ilkesi temelinde gören, bütünlükçü, gerçekçi-rasyonel-kısa-orta-uzun dönemli su stratejileri ve politikaları oluşturulmalıdır. İkinci olarak, uluslararası deneylerden yararlanılarak, sorunun çözümüne yönelik hukuksal düzenlemeler yapılmalıdır. Su kaynakları çok iyi taranmalı, yer altı ve yerüstü su kaynak potansiyelleri belirlenmelidir. Mevcut sular verimli kullanılmalıdır. Tarımsal sulamaya ayrılan suyun miktarı gözden geçirilmeli ve uygun yöntemlerle makul bir seviyeye çekilmelidir. Sanayi içme ve kullanma amaçlı su

²⁸⁹ Macid Davud, “Fırat ve Dicle Neden Uluslararası Nehir Olmuyor”, **Ayna**, Ankara: Güz 1993, s. 19.

²⁹⁰ Gürbüz, a.g.m., ss. 6-7.

tüketiminde, su ekonomisi anlayışı doğrultusunda, tasarruflu sistemler geliştirilmeli ve bu anlayış yaygınlaştırılmalıdır.

Su arzının artırılması amacıyla başvurulacak bazı yöntemler de şöyle sıralanabilir²⁹¹:

- Yer altı sularını beslemek, yer altı kaçak sularını ıslah etmek,
- Yağmur sularını arttırmak,
- Atık suların arıtılarak tekrar kullanılmasını sağlamak,
- Tuzlu deniz suyunun tuzdan arındırılması çalışmaları için daha çok tesis kurmak,
- Tarım alanlarından ekilecek arazinin etüdünü yaparak az su ile ziraat yapma yöntemlerini araştırmak,
- Başka ülkelerden su ithal etmek.

Bu yöntemleri bazı Ortadoğu ülkeleri kullanmaktadır. Fakat özellikle atık suların arıtılması ve tuzdan arındırmanın maliyeti yüksek olduğu için istenilen ölçüde bu yöntemlere başvurulamamaktadır²⁹². Bunlara ilave olarak kutuplardan su çekme projeleri de gündeme taşınmış ama bu yöntemin de çok pahalı olması nedeniyle istifade edilememiştir²⁹³.

Başka ülkelerden su ithal etme ve dışarıdan su akıtılması projeleri en çok gündem teşkil eden projelerdir. Diğer yöntemlere görece olarak daha ucuza mal edilebilecek olan bu projeler Ortadoğu’da farklı devletler tarafından değişik projeler adı altında gündeme getirilmiştir. Ancak özellikle tarafların güven problemi yaşamaları nedeniyle Türkiye’nin projeleri kabul görmemiş, zaman zaman büyük tepkilere yol açmıştır.

²⁹¹ Bilen, a.g.e., ss. 174-175.

²⁹² Zehir, a.g.e., s. 192.

²⁹³ Zehir, a.g.e., s. 193.

1.1. Türkiye'nin Projeleri

Türkiye son yıllarda, ekonomik atılımların alt yapısını oluşturmak amacıyla suya dayalı projelere ağırlık vermektedir. Sahip olduğu su kaynaklarını şimdiye kadar verimli kullanamayan Türkiye, büyük su projelerini devreye sokarak bu durumu değiştirmek amacındadır. Ekonomik olarak sulayabileceği arazinin % 50'sini sulayabilen, hidrolik enerji potansiyelinin % 28'ini kullanabilen, büyük şehirleri ve turizm bölgeleri susuzluk çeken Türkiye, su projelerine ağırlık vererek ekonomisini güçlendirmek durumundadır.

Bu nedenle geliştirilen GAP, Manavgat suyu ve Ortadoğu Barış Suyu gibi projeler, Türkiye'nin ekonomisine ve diğer ülkelerle ilişkilerine olumlu katkıda bulunacaktır. Şöyle de diyebiliriz: Türkiye'nin amacı bu projeler aracılığıyla komşuları ile arasındaki ilişkileri geliştirmektir. Ancak bunun için karşı tarafın da istekli olması gerekmektedir.

1.1.1. Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) ve Eleştirileri

Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) Dicle ve Fırat Nehir'lerinin aşağı kesimlerinde batıda Gaziantep ve Adıyaman'dan başlayarak doğuya doğru Şanlı Urfa, Mardin, Diyarbakır, Şırnak, Batman ve Siirt illerinde 73.863 km² bir alanı kaplamaktadır. GAP bölgesi olarak adlandırılan bu alan, Türkiye'nin toplam yüzölçümünün % 25'ini oluşturmaktadır. Bu büyüklük Çukurova'nın 5, Hollanda'nın 2 katı büyüklüğündeki bu alanını ifade etmektedir.

GAP Fırat ve Dicle Nehir'leri üzerinde inşa edilecek barajlar ve hidroelektrik santraller dizisi ile sulama tesisleri ve proje alanında yapılacak çeşitli alt yapı, tarımsal yapı, ulaştırma, sanayi, eğitim, sağlık ve diğer sektörlerdeki tesis ve hizmetleri kapsayan çok yönlü entegre proje demetidir.

GAP bağımsız bir proje olmayıp, yedisi Fırat altısı Dicle Havzasında bulunan toplam 13 projeden oluşmaktadır. 22 baraj ve 19 hidroelektrik santrali içerecek olan projelerin tümü tamamlandığında toplam maliyetin 32 milyar dolar olacağı tahmin

edilmektedir. Suyun kullanımı hakkında Suriye-Irak-Türkiye arasında bir anlaşma olmaması nedeniyle Dünya Bankası, Türkiye'ye GAP için kredi vermemiştir.

GAP'a ilişkin ilk çalışma 1936 yılında Fırat nehrinin Keban Boğazındaki akım ölçümleriyle başlamış, 1960'lı yıllarda genişletilerek yoğunlaştırılmış, 1970'te aşağı Fırat'ın fizibilite çalışmaları tamamlanmış daha sonra Fırat'ın diğer projeleriyle Dicle projelerinin eklenmesi bugünkü GAP projesini teşkil etmiştir.

Fırat ve Dicle nehirlerinin Türkiye sınırları içindeki yıllık ortalama akış miktarı 53 milyar m³'dür²⁹⁴. Bu miktar Türkiye'nin toplam yer üstü sularının yaklaşık 1/3'dir. Türkiye GAP ile bu su potansiyelini kullanarak bölgesel kaynakları harekete geçirmek, bölgesel eşitsizliği kaldırmak, üretimi artırmak, iş olanakları yaratmak, gelir düzeyini yükseltmek, şehir merkezlerini geliştirmek ve ekonomik büyüme ve sosyal istikrarı sağlamak istemektedir²⁹⁵.

GAP, dünyada bugüne kadar denenmiş bölge projelerinin en iddialılarından. Yapılmak istenen, insan unsuru merkezde tutularak bölgenin doğal, fiziksel ve sosyal kaynaklarının harekete geçirilmesi yoluyla bölgesel kalkındır.

Bütün bu projeler tamamlandığında Güneydoğu Anadolu Bölgesi Fırat'tan % 80 oranında Dicle'den ise % 20 oranında yararlanılabilecektir. Suriye'li ve Irak'lı uzmanlar GAP tamamlandıktan sonra tarım ve beslenme konusunda tohuma muhtaç durumda kalacaklarını ifade ederken, bunun nedenini kendilerine gönderilecek suyun miktarında % 50 oranında azalma olacağı düşüncesine bağlamaktadır²⁹⁶.

GAP kısmen amaçlarına ulaşmıştır. Son 20 yılda Güneydoğu Bölgesinde şehirleşmede gelişmeler yaşanmıştır. GAP Projesinin etkisiyle, bölge nüfusunun çoğunluğunu barındıran batıda kalan yarısında, ekonomik gelişme süreci hızlanmıştır ve ülkenin batı bölgeleriyle ticaret artmıştır. Bu bölge tarihinde ilk defa ülkenin geri kalan kısmı ile ekonomik düzeyde bütünleşmeye başlamıştır. Bu gelişmeler sonucunda,

²⁹⁴ Ali İhsan Bağış, The Euphrates and Tigris Watercourse Systems: Conflict or Cooperation?, **Turkish Review of Middle East Studies**, Annual 7, s. 216.

²⁹⁵ Beschoner, a.g.m., s. 18.

²⁹⁶ A. Bruce Hurwitz, "Water Crisis in the Middle East", Ghassan Ramlaw (çev.), **Middle East Affairs**, No: 5, January 1992, s. 82.

nüfusun çoğunluğunu Kürtlerin oluşturduğu bölge halkı sosyal-ekonomik yönden iki özellik arzetye başlamıştır. Bölgenin İran-Irak kısmı marjinalleşip fakir kalırken, batı kısmı olan Suriye sınırı zenginleşerek siyasi istikrar kazanmıştır²⁹⁷.

GAP ile elde edilecek sosyal, kültürel insanı ve ekonomik faydaların yanısıra savunmaya ilişkin bir takım faydalar elde edilecektir. Projede öngörülen sulama, kanal ve kaneletlerle baraj gölü tamamlandığında bölge suni arazi engelleriyle kaplanacaktır. Bu tür bir araziden düşman geçişi zor olacaktır. Bu da Suriye ve Irak'ın GAP projesine muhalefet etmenin bir sebebi olarak değerlendirilebilir²⁹⁸.

Projeye yöneltilen eleştirilere gelince:

Suriye ve Irak'a göre GAP'ın devreye girmesiyle, Suriye'ye ve Irak'a giden su azalmakla kalmayacak, kalitesi de düşecektir. Çünkü Türkiye, GAP'ın yaratacağı su potansiyelinin bir bölümünü endüstride kullanacaktır. Tarımda kullanacağı sulardaki mineraller toprağa, topraktaki tuz da sulamada işi biten suya geçecek, sonuçta iki ülkeye minerali azalmış, tuz oranı artmış bir su gidecektir. Bu tuzlar, iki ülkede ekilebilir toprakları sürekli azaltacaktır, genelde de toprağın kalitesini düşürecek²⁹⁹.

Suriye ve Irak'a göre, GAP projesiyle Türkiye'nin amacı suyu siyasi baskı aracı olarak kullanmaktır. Bu ülkeler su ile tehdit edildiklerini ifade etmektedirler. Bu fikirlerini ise devlet başkanlarından gelen talihsiz açıklamalara dayandırmaktadırlar. Örneğin; Turgut Özal 1989'da Suriye'nin PKK'ya desteğini kesmek için ilerde Fırat'ı silah olarak kullanılabileceğini ifade etmiş bu da Suriye ve Irak tarafından tepkiyle karşılanmıştır³⁰⁰.

Bunlara ilave olarak Türkiye'nin su kullanımı konusunda Harmon doktrini gereği sular üzerinde mutlak egemenlik hakkı iddiasında bulunduğı ve GAP ile suların

²⁹⁷ Sencer Ayata, Ayşe Ayata, "Türkiye'de Güvenlik Sorunları", **Ortadoğı Politikaları ve Güvenlik. Yeni Yönelimler**, AUGUSTUS Richard Norton (ed.), (Çev) Ceylan Tokluoğlu, BÜKE Yayınları, İstanbul, 2000, içinde s. 84.

²⁹⁸ Öztürk, a.g.e., s. 132.

²⁹⁹ Coşkun Adalı, **Emperyalizmin Ortadoğı'ya Müdahalesi**, Sorun Yayınları, İstanbul, 1991, s. 39.

³⁰⁰ Adalı, a.g.e., ss. 39-40.

büyük kısmının kontrolün amaçlandığını iddia ederler. Yine güney komşularımıza göre, GAP, İsrail'in tarımsal ihtiyaçlarını karşılamak için gerçekleştirilmiştir³⁰¹.

Bütün bunlar son derece önyargılı ve kötü niyetli varsayımlardır. Türkiye yaptığı her açıklamada bu proje ile asla komşularına zarar vermeyi düşünmediğini, tam tersine yapılacak çalışmaların onların da yararına olacağını belirtmiştir. Barajlar sayesinde nehirlerin mevsimsel dengesizlikleri kontrol altına alınacaktır. Kontrollü olarak verilecek sular sayesinde yazın yaşanacak kuraklık ve kışın vuku bulan su taşkınları önlenecektir³⁰².

Son olarak söylenmesi gereken şey, Suriye ve Irak'ın dış telkinler nedeniyle de bu kadar olumsuz tavır takınmış olmalarıdır. Nitekim Suriye ve Irak için bölgede açık düşman olan İsrail GAP projesine büyük destek vermekte, hatta proje dahilinde tarım topraklarının kiralanması konusunda atılgan politika takip etmektedir³⁰³.

1.1.2. Barış Suyu Projesi (BSP) ve Eleştirileri

Barış Suyu Projesi, su sorununun çözümü için düşünülen bir su ithal projesidir. Ulusal sınırların dışında, bölgesel planda bir uygulamayı öngören “Barış Suyu” projesi Ortadoğu’da sorunun çözümü için düşünülmüş olmakla beraber bölgedeki barış ve işbirliğini sağlamayı amaçlanan bir adım olarak da önem taşımaktadır³⁰⁴.

1987 yılında açıklanan proje, Seyhan ve Ceyhan nehirlerinden boru hattı ile Arap Yarımadasına su naklini amaçlamaktadır. Nakli düşünülen suyun miktarı günde 6 milyon m³ olarak hesaplanmıştır. Su, iki ayrı hat ile taşınacaktır³⁰⁵.

Batı hattının 2650 km uzunluğunda olması ve Suriye, Ürdün, Suudi Arabistan güzergahını izlemesi öngörülmektedir. Günde 3.500.000 m³, yılda 1.277 milyar m³ su

³⁰¹ Suat Parlar, **Ortadoğu Vaat Edilmiş Topraklar**, 2. Baskı, Yar Yayınları, İstanbul, 2002, s. 360.

³⁰² Cemal Zehir, “Stratejik Proje Yönetimi Açısından Güneydoğu Anadolu Projesinin Değerlendirilmesi”, **Sınır Aşan Sularımız**, Zekai Şen, Ünal Öziş, İlhan Avcı, Özden Bilen, Cemal Zehir, M. Emin Birpınar, Su Vakfı Yayınları, İstanbul, içinde s. 114.

³⁰³ Zehir, “Stratejik Proje...”, a.g.m., s. 140.

³⁰⁴ Cem Duna, “Turkey’s Peace Pipeline”, **The Politics of Scarcity in the Middle East**, Joyce R. Starr, Daniel C. Stoll (edi.), London, 1988, içinde s. 120.

³⁰⁵ Durmazuçar, a.g.e., ss. 141-142.

taşıması planlanan bu hatta ihtiyaç duyulan pompa istasyon sayısı 11, bu istasyonların kullanacağı toplam enerji 900 MW olarak hesaplanmaktadır. Kişi başına günlük 400 lt olmak üzere, sekiz ila dokuz milyon kişiye hizmet vermesi düşünülen batı hattında, suyun metre küpünün maliyeti 0.84 ABD Doları olacağı tahmin edilmektedir.

3900 km civarında uzunluğa sahip olan doğu hattının (Körfez Hattı), Kuveyt, Suudi Arabistan, Bahreyn, Katar Birleşik Arap Emirlikleri ve Umman güzergahını izlemesi ve günde 2.500.000 m³, yılda ise 912 milyon m³ su taşıması düşünülmektedir. Bu hattın, kişi başına günde 400 litre olmak üzere 6 ila 7 milyon kişiye su sağlanacağı ve suyun metre küpünün maliyetinin 1.07 ABD doları olacağı hesaplanmaktadır. Bu hizmeti sağlamak için 5 pompalama istasyonuna ve 600 MW enerjiye ihtiyaç olacaktır.

Barış suyu önerisi, ekonomik, teknik, ticari, sınai ve benzeri alanlarda sağlıklı ve sürekli bir işbirliğine ihtiyaç göstermektedir. Bu işbirliği sonucunda ise bölgede altyapı bağlantıları geliştirilecek, ulaşım ve haberleşme ağları ile elektrik şebekelerinin birleştirilmesi sağlanacaktır³⁰⁶. Böylece artan ekonomik işbirliği ve bölgesel kaynakların bu arada toplanması sayesinde bölgedeki politik gerilim azaltılabilecektir.

Proje gerçekleştirme imkanı bulamamıştır. Bunun ardında yatan nedenler ise politiktir. Aslında Suriye tarafı projeyi prensip olarak kabul etmiştir ve Amerikan müteahhlik ve mimarlık firması Brown & Root tarafından yürütülen fizibilite çalışmalarına da ilgi göstermiştir. Sonuçlar istenildiği gibi çıkarsa projeye destek vermeyi düşünmüştür³⁰⁷. Fakat yapılan maliyet tahminleri Arap devletlerine pahalı gelmiştir.

Projenin kabul görmemesinin politik nedenlerinden biri, Arap ülkelerinin projeden İsrail'in de yararlanması uygun bulmamalarıdır. Ürdün, İsrail'e su verilmesinin, bu devletin Suriye'ye ait olan Golan Tepeleri'nden çekilmesi şartına

³⁰⁶ Doğan Sencer, "Proposed Turkish Water Supply Schemes", **OBIV Turkish Review of Middle East Studies**, Annual 94-95, No: 8, s. 158.

³⁰⁷ Durmazuçar, a.g.e., s. 61.

bağlanmasını önermiştir³⁰⁸. İsrail projeye dahil edilmemesi halinde uluslararası finans kuruluşlarından kredi almanın zorlaşacağı tehdidinde bulununca proje askıya alınmıştır.

Proje ile ilgili olarak yöneltilecek diğer bir eleştiri: Türkiye suyunun bağımlılığın gündeme gelecek olmasıdır. Musluğun başında oturacak Türkiye'nin istediğinde musluğu kapatılarak onarılması mümkün olmayan zararlara yol açacağı bunu da siyasi bir baskı aracı olarak kullanacağı düşünülmüştür. Bu proje Türkiye'nin Fırat ve Dicle'den gelen suları sınırlandırarak su satışı yapmayı amaçladığı şekilde anlaşılması ve neticede projenin eleştirilmesine neden olmuştur³⁰⁹.

Diğer bir eleştiri unsuru ise boru hatlarının güvenliğinin tam olarak sağlanamadığı ülkelere geçerken sabotajlara açık halde bulunmasıdır³¹⁰.

1.1.3. Manavgat Suyu Projesi ve Eleştirileri

Toplam yıllık akış ortalamaları 30 milyon m³ olan Akdeniz bölgesindeki Ceyhan, Seyhan, Köprüçay, Manavgat, Aksu ve Esen Nehir sularının su transferine uygun olması ve bu alanlarda tarım arazisi genişliğinin sınırlı olması sebebiyle 1990 yılında su transferi için Manavgat suyu üzerinde çalışmalara başlanmıştır. Bu nehirlerin sularının 6 milyon m³'ünden dış satım için kullanılması amaçlanmaktadır³¹¹.

Bu projeye göre 140 m³/sn debisi olan Manavgat çayından alınacak günlük ortalama 500.000 m³ suyun deniz içerisindeki bir dolmuş tesisine gemilere yüklenip yurt içine ve dışına dağıtım planlanmaktadır. Bu suyun yarısı ham su diğer yarısı ise arıtılmış su olup bir kısmı içme, bir kısmı kullanma amaçlıdır. İlk aşamada 250 milyon m³, ikinci aşamada 400 milyon m³ Manavgat Suyu İsrail'in ulusal su sistemine dev balonlar (medusa) ile aktarılacaktır. Tuzdan arındırma maliyetinden düşük olan balonla taşıma sistemi bu projenin daha rahat kabulüne neden olmuştur. Proje maliyeti 1991 yılı

³⁰⁸ E. George Gruen, "International Regional Cooperation-Preconditions and Limits", **Water As an Element of Cooperation and Development in the Middle East**, Ali İhsan Bağış (edi.), 1994 içinde, s. 281.

³⁰⁹ Tiryaki, a.g.e., s. 233.

³¹⁰ Tiryaki, a.g.e., s. 234.

³¹¹ Hüseyin Yavuz, "The Manavgat Project Of Turkey: Water An Economic Good", **International Journal Of Water Resources Development**, December 1997, s. 562.

fiyatlarıyla 70 milyon dolar olup, karada yapılması öngörülen işlerin % 85'i gerçekleştirilerek projenin gerçekleştirilme oranı % 50'yi geçmiştir. Proje su alma yapısı, pompa istasyonu, 250.000 m³/gün kapasiteli arıtma tesisi, ham su ve arıtılmış su isale hattı, kıyı kontrol ve destek tesisleri, sualtı boru hatları, terminal ve dolum tesisleri ünitelerinden oluşmaktadır³¹².

Bu projenin Ortadoğu'daki su sorununun çözümünde önemli bir rol oynayacağı beklenmektedir. KKTC ve İsrail'e satılacak suyun, Filistin ve Ürdün'e yukarı Ürdün Nehri'nden daha çok pay verilmesi anlamını taşıması, Arap ülkelerinin bu projeye olumsuz bakmasını bir dereceye kadar azaltmaktadır.

İsrail plastik sanayii fabrikalarında halen uzunluğu 8 metre olan su depoları yapılmakta ve bu plastik depolar su doldurularak şişirilmektedir. Her depo 1,5-2 milyon m³ su alabilecek kapasitededirler. Bu depolarla Türkiye'den tatlı su ithal etmeyi amaçlamaktadır. Depoların Türk limanlarından işgal altındaki Filistin limanlarına küçük gemilerle çekilerek getirilmesi imkanı bulunmaktadır³¹³.

Bu projenin eleştirilerine baktığımızda çok fazla tepki almadığı görülmektedir. Yalnız Arap devletlerinde Türkiye ve İsrail yakın ilişkilerini gündeme getirmesi açısından önemlidir. Türkiye-İsrail ilişkilerinin yoğunluğu bu devletleri rahatsız etmektedir.

1.2. Arap Devletleri ve İsrail'in Projeleri ve Uygulamaları

Arap Devletleri ve İsrail'in Ortadoğu'daki su sıkıntısını aşmak için kullandıkları farklı yöntemler vardır. İlk olarak suyun tuzdan arındırılarak kullanılmasına değinelim. Dünyadaki 7500 tuzdan arındırma tesislerinden üçte ikisi bu bölgede ve bunların da % 60'ı Suudi Arabistan'da kurulmuştur. 1991 yılı itibariyle bu bölgedeki 4.500 tuz arıtma tesisinin yıllık üretimi 1.4 milyar m³'tür. Genelde tarımda sulama için tuzlu yer altı sularıyla birlikte kullanılmaktadır. Fakat bu yöntem maliyet açısından fazla yer tutması

³¹² Bilen, a.g.e., s. 154.

³¹³ Pamukçu, a.g.e., s. 200.

ve gelecekteki su ihtiyacını karşılamaya yetmeyeceği için yerini alternatif arayışlara bırakmaktadır³¹⁴.

Ortadoğu devletleri su kıtlığını ortadan kaldırmak için yeni yöntemler deneyip projeler planlarken ellerindeki suyu optimum ölçüde kullanmayarak kendi felaketlerine sebep olmaktadır. Ortadoğu ülkelerinde sulu tarım yapılan yerlerde mevcut suyun 2/3'ü tarımsal sulamaya gitmektedir. Üstelik “gıda güvenliği” anlayışı çerçevesinde gıda üretiminde kendi kendilerine yetebilmeyi amaçlayan devletler yetiştirilmesi uygun olmayan bitkileri üretmeye çalışmaktadırlar. Böylece üretimde maliyet gözönüne alınmadan körü körüne hem maddi olarak zarara girmekte hem de suyu israf etmektedirler. Örneğin; Suudi Arabistan dünya fiyatlarının 4 katına mal ettiği buğday maliyetinin çok altında satarak buğday ihracatçısı hale gelmiştir³¹⁵. Üstelik yanlış sulama teknikleri neticesi topraklar da tuzlanmakta ve verimi düşmektedir.

Tarımsal faaliyetlerde ürüne göre sulama faaliyeti anlayışını oturtan Ortadoğu devleti İsrail'dir. İsrail yer altı su kaynaklarından da akıllıca faydalanmaktadır. Yer altı sularını tuzdan arındırarak sulama için kullanmakta, yine sulama için kullanılan suları arıtmakta ve kullanmaktadır. Bütün bu teknikler neticesi azalan sularını artırmayı başaran ülke dışardan su alma fikrine de açıktır³¹⁶.

Burda bir uygulama eksikliğini daha vurgulamakta fayda vardır. Bölge devletleri suya gerçek mali değerini veremedikleri için tarımda gerekenden fazla kullanım söz konusu olmaktadır. Bu nedenle suyun fiyatlandırılması yöntemiyle tasarruf sağlanabilecektir. Ancak böyle bir uygulama tarım sektörüyle ilgilenen insanların yoğun tepkisine sebep olacağı düşüncesi -ki bu kesimin sayısı az değildir- bölge devletlerini gereken uygulamayı yapmaktan alıkoymaktadır³¹⁷.

Su ihtiyacının bölge dışından ithal edilmesi yöntemine ilişkin de bazı projelerin varlığı söz konusudur. Türkiye'nin su desteğini istemeyen bu ülkeler, başka

³¹⁴ Milliyet Gazetesi, 7 Temmuz 1998, s. 12.

³¹⁵ Gün Kut, “Ortadoğu Su Sorunu: Çözüm Önerileri”, **Su Sorunu Türkiye ve Ortadoğu**, Sebhattin Şen (yay. haz.), Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 1993, içinde s. 477.

³¹⁶ J. Schwarz, Management of Israel', Water Resources, **Water And Peace in The Middle East**, J. Isaac, H. Shuval (edi.), ELSEVIER, 1994, içinde ss. 70-72.

³¹⁷ Kut, “Ortadoğu Su Sorunu...”, a.g.m., s. 478.

alternatiflere yönelmişlerdir. Bunlardan biri Pakistan'dan Belucistan yolu ile İran kıyılarındaki bir pompalama istasyonuna çekilecek boru hattıdır. Su, önce tankerlerle Hürmüz Boğazı'ndan Ras El Kaime'ye, Birleşik Arap Emirliklerine ve Umman'a taşınacak, daha sonra denize boru döşenebilecektir. Ancak Irak ve Kuveyt'in arasında olanlardan sonra projeyi finanse edecek olan B.A.E.'den Şeyh Zard bundan vazgeçmiştir³¹⁸.

İkinci proje, İran'dan Körfez ülkelerine su satılmasıdır. Buna göre İran, suyu 1800 km'lik bir boruyla Körfez kıyısına getirecek, oradan 200 km'lik sualtı borusuyla Katar'a uzatılacaktır. Karun Nehri'nden su almak üzere iki devlet arasında antlaşma yapılmış ve 13 milyar dolar tutacak maliyeti Katar üstlenmiştir. Bu proje, bölgeye önemli bir su kaynağı sağlarken, İran-İrak savaşı sırasında bozulan Körfez ülkeleriyle İran arasında, güven arttırıcı bir vesile olabilecektir³¹⁹.

Bir başka proje de çok uzak bir ülkeden, Filipinlerden su sağlamaya yöneliktir. Amerikalılar ve Filipinlilerden oluşan bir konsorsiyum, Körfez ülkelerine Japonya'dan boş dönen petrol tankerlerini kullanarak su ihraç etmeyi önermiştir. Bu tankerler, bakım ve onarım için sürekli Filipinlere uğradıkları için suyun fiyatı da uygun olacaktır. İlk antlaşmanın sulama amaçlı günde 225 bin m³ su için yapılması planlanmaktadır³²⁰.

Bölgede Barış Suyu Projesine alternatif olarak "Orta Doğu Su Birliği" projesinden söz edilmektedir. Bu projeye Orta Doğu ülkeleri arasında, tarımsal alanların sulanmasından, enerji üretimine, ortak tesislerin yapımından, nüfus planlamasına kadar bir dizi işbirliği programının gerçekleştirilmesi öngörülmektedir³²¹.

Son olarak değinilecek proje Lübnan Projesidir. Bu proje görece olarak diğer ülkelere göre su açısından daha iyi durumda olan Lübnan'dan, bir boru hattıyla Suriye,

³¹⁸ Bulloch-Darwish, a.g.e., s. 133.

³¹⁹ Bulloch-Darwish, a.g.e., s. 135.

³²⁰ Bulloch-Darwish, a.g.e., s. 137.

³²¹ Tiryaki, a.g.e., s. 234.

Ürdün ve Körfez devletlerine 750 milyon m³ su sağlanması amaçlanmaktadır. Projenin maliyeti BSP'nin 1/3'ü kadardır. Bu nedenle uygulanabilirliği daha yüksektir³²².

Projeler ancak bölgede barış olursa istenilen sonucu verecektir³²³. Çünkü projelerde bazen uzlaşamayan tarafların ortaklığı da gerekmektedir ki bu da mümkün olamamaktadır.

³²² I. Mustafa, "The Arap-Israeli Conflict Over Water Resources", **Water and Peace in The Middle East**, J. Isaac-H. Shuval (edi.), ELSEVIER, 1994, içinde s. 132.

³²³ Aynı yer.

V. BÖLÜM

1. POLİTİK BİR ARAÇ OLARAK SU

Şu aşamaya kadar yaptığımız incelemeler neticesinde aldığımız sonuçlar itibariyle şunu rahatlıkla söyleyebiliriz;su bir politika aracı olarak kullanılmaktadır. Suyu politika aracı olarak kullananlar hem sorunun tarafları, hem de bölge dışı güçlerdir. Aktörleri bu şekilde davranmaya yönelten sebepler çok çeşitlidir; ancak hepsinin birleştiği ortak çatı çıkarlardır. Sorunun neden çözülemediğini incelerken de göreceğimiz gibi bölge devletleri çıkarlarına ve bölge politikalarına aykırı olacağından sorunun halli için düşünülen uygun projelere dahi muhalefet etmektedirler. Bölge dışı güçler ise sorunun çözülmesinin onlar için yeni bir soruna yol açacağını bildikleri için çözümü engellemek için çaba sarf etmektedirler. Çok çeşitli yöntemlerle sorunun taraflarının birbirlerine karşı olumsuz tavır takınmalarına sebep olmaktadır. Böylece böl, parçala, yönet siyasetlerine devam ederken, kendi içlerinde sorun yaşayan devletlerin kendileri için sorun oluşturmalarını engellemiş olmaktadır.

Şu da bilinen bir gerçektir ki özellikle bulunduğu coğrafyada problemler yaşayan devletlerin, kendi sorunlarından sıyrılıp daha yüksek politikalar izlemeleri mümkün olmamaktadır. Sürekli tehdit algılayan devletler savunma stratejileri gerçekleştirmekle meşgul olacaklarından daha geniş çerçeveli incelemeler, gözlemler, çalışmalar gerektiren dünya politikalarına odaklanamamaktadırlar. Elbette bu durumda etki alanı haline gelmekte, bundan dolayı da etki güçleri daha da azalmaktadır. Özellikle de sahip oldukları ve buldukları coğrafi konum itibariyle dikkat çeken devletler bu tür müdahalelerin hedefi haline gelmektedirler. Bu açıdan Fırat ve Dicle su sorunlarının tarafları olan Türkiye, Suriye ve Irak daha önce incelendiğimiz jeopolitik kuramında da anlatıldığı gibi coğrafi alanları nedeniyle hem avantaj hem dezavantaj sahibidirler. Kendi içlerinde anlaşmanın yolunu bulabilseler, izleyecekleri politikalarla kazançları çok daha fazla olacaktır. Yine Ortadoğu'nun sahip olduğu doğal kaynakların önemi de

tartışılmaz. Sadece petrol nedeniyle bile birçok devlet çok farklı zamanlarda karşı karşıya gelmiş, bazen de kullandıkları devletler çatışmışlardır.

Politika aracı olarak su, bölge devletleri için bazı açılardan fayda sağlıyor gibi görünse de bunlara ulaşmak için verdikleri, yani kazançlarının maliyetleri çok yüksek olmaktadır. Esasında problemleri çözerek neleri kazanabilecekleri konusunda da çok tecrübesi olmayan bu devletler aralarındaki güvensizlik nedeniyle, çözüm yollarını daha karmaşık hale getirecekleri için, problem çözmeye endeksli politikaların gerekliliğini de kolay algılayamamaktadırlar. Karşılıklı şüphelerle yola çıkan devletlerin bir yerde durup tamamen güven esasına dayanan adımlar atmaları da kolay olmayacaktır. Nitekim su sorununu şekillendiren siyasi durum bir ölçüde bunu anlatır.

Stratejik bir faktör olması ve öneminin daha iyi anlaşılır hale gelmesi nedeniyle suyun politika aracı olarak kullanılması imkanları ve ihtimalleri de arttırmaktadır. Daha önce sayılan pek çok nedenden dolayı suya olan talebin artması ama arz miktarının aynı oranda artmaması devletlerde bir panik halinin hasıl olmasına yol açıyor ve zaten iyi ilişkiler kurmakta zorlandığı, aralarında daha başka sorunların da varlığını koruduğu durumda daha saldırgan politikalar oluşturuyorlar. Tehlikeyi ortadan kaldırılması endişesiyle hareket eden taraflar kullanabilecekleri bütün yöntemlerden faydalanmaktadırlar. Örneğin; Suriye ve Irak, GAP projesini engellemek için dünya bankasından kredi alımına engel olmuş³²⁴, “Global Water Summit Instrative” adlı bir Amerikan kurumunun, Kasım 1991’de, düzenlemeyi önerdiği su zirvesine İsrail’in de davet edilmesi nedeniyle katılmayı reddetmiş, Arap devletleri nezdinde yaptığı görüşmelerle onları da katılmamaya ikna etmiştir. Suriye’nin, Türkiye’de düzenlenecek Zirve’ye katılmamasının gerçek sebebi ise; Türkiye’nin su projelerini finans kaynağı olan ülkelerin zirveye katılmalarından yararlanarak, Barış Suyu Projesini hayata geçirmesini önlemek ve bunu bölge ülkelere kabul ettirmesini engellemektir³²⁵. Bu örnekten de anlaşılacağı gibi farklı ortamlarda fikir teatisinde bulunmak bile sorunun çözülmesine yardımcı olacaktır. Ancak Türkiye’nin meseleyi görüşmeler yoluyla çözme önerisi kabul edilmemektedir. Çünkü isteklerinin kabul görmeyecek

³²⁴ Kocaoğlu, a.g.e., s. 324.

³²⁵ Durmazuçar, a.g.e, s. 137.

kadar uygunsuz olduğunu bilmektedirler. Bu da onları başka yöntemlere başvurmaya itmektedir. Üçüncü tarafları soruna dahil etme çabaları sorunu siyasallaştırmaya yöneliktir. Böylece elde edebileceklerinden daha fazlasına sahip olmayı amaçlamaktadırlar.

Birçok kişiye göre, Suriye ve Irak'ın su konusunda Türkiye'ye karşı takındıkları tutum rasyonel olmayan politikalar üzerine kurulmuştur. Ancak bu iki ülke izledikleri siyasa nedeniyle kendi çıkarlarını gerçekleştirme imkanı da bulmaktadırlar. Su zirvesinin toplanması hususunda Suriye, İsrail'in varlığı nedeniyle katılmayı red etmiş diğer Arap devletlerini de aynı şekilde davranmaya ikna etmiştir. Böylece Arapları kendi politikası yönünde manipüle ederken liderlik iddiasının devam ettiğini göstermiş, aynı zamanda Türkiye'nin projesini gerçekleştirme imkanını da azaltarak algıladığı tehlikeyi yok etmiştir. Burdan da anlaşıldığı gibi Arap devletlerinin siyasetleri sanıldığı üzere körü körüne oluşturulmamakta, çok ince siyasi hesaplar yapılmaktadır. Türkiye de bu konuda bilinçli davranarak bu tür davranışlardan zarar görmemek için yeni politikalar takip etmelidir.

Ortadoğu'da su konusunda çatışmaların çıkacağı yönündeki tahminler de tamamen manipülasyon aracı olarak kullanılmaktadır. Bu da suyun açık bir politika aracı olduğunu göstermektedir. Bunu daha açık ortaya koymak için su konusundaki problemlerin abartılı bir şekilde ele alındığı zamanlara bakmak gerekir. Su kaynaklarının kullanımından çıkacak savaş senaryolarını genellikle Ortadoğu'da önemli savaş ve barış dönemlerinin yaşanmakta olduğu dönemlerde gündeme getirilmektedir³²⁶. Bu hem bölge devletlerinin hem de bölge dışı güçlerin başvurduğu bir yöntemdir. Türkiye ve Irak arasındaki su meselesinin özellikle Körfez savaşı öncesinde tırmandırılması ve Ortadoğu Barış Sürecinin önemli dönemeçlerinde su meselesinin gündeme getirilişi dikkat çekicidir. Su meselesi kolaylıkla anlaşılacak bir husus olmadığı için barış görüşmelerinde gündeme getirilerek bazı tıkanıklıkların yaşanması amaçlanmıştır. Bu yönetime başvuran büyük güçlerin ve İsrail'in davranışlarını güdüleyen neden ise ortadadır. Savaş ve barış dönemlerinde ittifakların yapılması engellenerek parçalı durumun varlığı muhafaza edilmiş, böylelikle bu

³²⁶ Davutoğlu, a.g.e., s. 337.

politikayı takip eden devlet için manevra alanı genişletilmiştir³²⁷. Sorunun devamlılığı sürekli müdahale imkanını da gündemde tutmaktadır. İsrail ve Suriye barış görüşmelerinde su meselesinde Türkiye'den daha fazla su alımı öngörülmüş, böylece Türkiye'nin Suriye'yi bir tehdit faktörü olarak algılaması sağlanmıştır. Türkiye'nin böyle bir çözüme yanaşmaması da Suriye'de, Türkiye'nin artniyetli olduğu yönünde kanıların hasıl olmasına neden olmuştur. Böyle bir düzlemde iki tarafın bir araya gelmesi de beklenmemelidir. Bu durumdan iki ülke arasının iyi olmasından zarar görecektir İsrail ve İsrail zor duruma düşerse bölgedeki çıkarları zedelenen ABD yararlanmışlardır. Su meselesinin gündeme getiriliş tarihleri açısından bakıldığında bölgelerarası etkileşim hususunda önemli olayların yaşandığı dönemlerin seçildiği de görülecektir³²⁸. Türkiye açısından ele aldığımızda görürüz ki Balkanlar ve Kafkaslarda yaşanan önemli olaylar esnasında su meselesi körüklenmiş, böylece bölge politikalarına angaje olması engellenmiştir. Böylece durumdan faydalanabilecekken, fırsatların kaçırılması da söz konusu olmuştur. Su meselesinin doruk noktalarında yaşandığı 90'lı yılların başlarında dünyada, özellikle de Kafkaslar ve Balkanlarda önemli gelişmeler vuku bulmaktaydı. Fakat Türkiye o dönem GAP projelerinin uygulamalarıyla meşguldü ve bu nedenle iyi niyetini ve bu projenin komşu devletlere olumlu etkilerini defalarca ifade etmiş olmasına rağmen, Arap komşularından buram buram tehdit de kokan çok ciddi tepkiler alıyordu. Suriye, Irak ve diğer Arap devletlerinin böyle davranmaları kendi dış politikaları gereği olmakla beraber ,dış telkinlerin etkisini³²⁹ gözardı etmek de safdillik olacaktır. Nitekim batı basını GAP'ın gerçekleştirilmesi aşamasında bu projenin güney komşularını olumsuz etkileyeceği konusunda yayınlar yapmış böylece bu konuda duyarlı olan Arap devletlerini daha çok tedirgin etmiştir. Bu politikaların amacı devletleri zayıflatmak, toprakları ve kaynakları üzerinde söz sahibi olmak, siyasal ve sosyal kimliklerinin gelişmesini engellemektir³³⁰.

Batılı güçlerin uyuşmazlığı bilerek körüklediği ve politika aracı olarak kullandığını gösteren açık deliller vardır. Batı basınında yer alan haberler savaş ihtimalleri üzerinde durmakta konuyu ele alırken Suriye tezini destekler tespitlerde

³²⁷ Davutoğlu, a.g.e., s. 338.

³²⁸ Aynı yer.

³²⁹ Harp Akademisi Komutanlığı Yayınlarından, a.g.e., s. 92.

³³⁰ Yamakoğlu, a.g.e., s. 57.

bulunmaktadır. Suriye'nin değil de Türkiye'nin tutumunun savaşa yol açabileceği vurgulanmakta, bu yapılırken sorunun oluşumunda Suriye'nin hiç etkisi yokmuş gibi açıklamalarda bulunmaktadır³³¹. Bu açıklamalarda su savaşları kaçınılmaz olarak yaşanacak tarzında açıklamalarda bulunmaktadır.

Tezin önceki bölümlerinde ortaya konulduğu gibi Fırat ve Dicle kaynaklı savaşların yaşanması ihtimali gerçekçi görünmemektedir. Tüm tarafların faydalanacağı akılcı ve pragmatik çözümlerle anlaşmazlıklar çok çabuk çözülebilecektir³³². Ortak projeler üzerinde anlaşılmasının sebebi parasal olmamakla beraber tamamen siyasiydir.

Su sorununun politik araç olarak kullanıldığını gösteren açık delillerden bir diğeri ise özellikle ABD'nin su meselesiyle ilgili sergilediği tutumdur. ABD bölgedeki petrol varlığına önem vermekte, petrol akışı tehlikeye girmeyeceği sürece bölge devletleri arasında yaşanan hiçbir anlaşmazlığa çözüm bulma çabası göstermemektedir³³³. Barış için çaba göstermenin de ötesinde anlaşmazlığın sürmesine neden olacak yollara başvurduğu daha önce de değinilmiştir.

Su sorununu politik araç olarak kullanan devletlerin, neden oldukları olumsuz ilişkilerden dolayı da hiçbir ahlaki sorumluluklar duymadıkları açık bir gerçektir. Zaten realist açıdan dünya sorunlarına yaklaşanların kullanacakları araç su kadar önemli hayati bir unsur olsa da ve insanların yaşamlarını olumsuz etkileyeceği hatta yaşamalarına imkan vermeyeceği bilinse de bunu yapmaları normal hatta gerekli olarak algılanmaktadır. Bu durumda bölge devletlerinin olan biteni kapsamlı bir şekilde değerlendiren kâr-zarar hesaplamalarını iyi yapmaları gerekmektedir. Karşılıklı bağımlılığın söz konusu olduğu dünya koşullarında işbirliği ile halledilemeyecek sorun bulunmamaktadır. Fakat bu idealler Ortadoğu'da yaşam imkanı bulamamaktadır. Çünkü işbirliği için dostça ilişkilere ihtiyaç duyulmaktadır. Şunu da belirtmek gerekir ki dostça ilişkiler içinde olmayan devletlerin bile hayati çıkarları tehlike altına girdiğinde birlikte

³³¹ Durmazuçar, a.g.e., ss. 138-139.

³³² Hillel I. Shuval, "Su ve Güvenlik: İsrail ve Suriye Arasında Su Çatışması Kaçınılmaz Mıdır?", **Ortadoğu Politikaları ve Güvenlik Yeni Yönelimler**, Augustos Richard Norton (der.), Ceylan Tokluoğlu (çev.) 1. Baskı, Büke Yayınları, İstanbul, 2000, içinde, s. 68.

³³³ Bulloch, Darwish, a.g.e., s. 17.

hareket ettikleri bilinmektedir. Buna en güzel örnek, Atatürk Barajı'nın dolumu esnasında zarar gördüklerini iddia eden Irak ve Suriye'nin kendi aralarındaki anlaşmazlıkları bir kenara bırakıp Türkiye'ye karşı ortak hareket etmeleridir³³⁴.

Bölge devletlerinden Arap devletleri ve İsrail'in su meselesini politika aracı olarak kullandığı söylenirken, Suriye ve Irak da Türkiye'nin sularını politika aracı olarak kullandığını iddia etmektedirler. Suriye ve Irak, Arap dünyasının 1973'deki krizde petrolü politik bir silah olarak kullanma tecrübesinden hareketle olsa gerek, Türkiye'nin de sularını politik silah olarak kullanacağı hususunda görüş sahibidirler. Bu tavrın nedeni, Türkiye'ye bölgede siyasi ağırlık kazandırmamaya yönelik, dolayısıyla siyasidir³³⁵. Suriye ve Irak'ın tezlerine destek bulmak için faydalandıkları bazı örnekleri vardır. Bunlardan biri Atatürk Barajı'nın doldurulması esnasında izlenen yöntemle ilişkindir. Güney komşularımıza göre, baraj iki şekilde doldurulabilirdi. Bunlardan birisi Suriye'ye Kargamış sınırından belli miktarda su akışına izin verilmesi yöntemi idi ki bu durumda dolmuş süresi uzayacak fakat komşular daha rahat edeceklerdi. İkinci yol ise Suriye'ye gidecek suyu tamamen kesmektir. Türkiye barajın daha çabuk dolması ve hayata erken geçirilebilmesi amacıyla ikinci yolu tercih edince eleştiriler oklarının hedefi oldu. Suriye'ye ve Irak'a göre, bu davranışla Türkiye muslukların kendi elinde olduğunu isterse kapatabileceğini ifade ediyordu³³⁶. Ayrıca "Ortadoğu Su Sıkıntısı" başlıklı raporda Atatürk Barajı'nın doldurulması sırasında Fırat Nehri sularının akışının durdurulmasının Ankara tarafından açıklandığı gibi teknik nedenlerden kaynaklanmadığı, suyun bir siyasi baskı aracı olarak kullanıldığı ifade ediliyordu. Raporda hafif tehdit havası içinde Türkiye'nin Fırat suları konusunda alacağı tek yanlı kararların kendisine çok zarar vereceği yönünde iddialarda bulunulmuştur³³⁷. Türkiye bu tarz raporlara her zaman suyu kullanmak gibi bir niyetinin olmadığı tek amacının bölgede barışın gerçekleşmesine katkıda bulunmak olduğu şeklinde resmi cevaplar vermiştir. Fakat yetkili ağızlar tarafından yapılan açıklamalar Suriye ve Irak'a hak vermek isteyenlerin işlerini kolaylaştırır niteliktedir. 1993 yılında Güney Doğu'da artan

³³⁴ Bulloch, Darwish, a.g.e., s. 176.

³³⁵ Cengiz Çandar, "Türkiye İçin Bir Su Politik Olabilir Mi?", **Su Sorunu, Ortadoğu ve Türkiye**, Sabahattin Şen (yay. haz.), Birinci Baskı, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1993, içinde, s. 451.

³³⁶ Bulloch, Darwish, a.g.e., s. 60.

³³⁷ Ortadoğu Suları Kaynıyor, Milliyet, 24 Ekim 1991, s. 12.

terör nedeniyle Suriye'nin tutumundan rahatsız olan Türkiye'nin su konusundaki görüşlerini Başbakan Tansu Çiller; "Biz suyu silah olarak kullanmayız. Ancak, pazarlık konusu da yapmayız. Komşularımızla ilişkilerimiz iyi gittiği sürece su vermeye devam ederiz. Biz suyu taviz olarak değil, tahsis olarak veririz. Su bizim toprağımızdan çıkıyor bizim hakkımızdır. Bunu asla tartışmayız" diyerek açıklamıştır. Bu Suriye ve Irak'ın tepkisini çekmiş, onların çalışmaları sonucunda da dünya kamuoyu Türkiye'nin iyiniyetinden şüphe eder konumuna gelmiştir.

Türkiye daha çok zan altında kalmak istemiyorsa haklı dahi olsa bu tür açıklamalardan kaçınmalıdır. Suriye ve Irak önerilen projeleri siyasi nedenlerden dolayı reddederken, resmi açıklamalarda reddedişlerinin sebeplerinin ekonomik olduğunu belirtmişlerdir. Türkiye, Suriye ve Irak'tan daha rasyonel politikaları izleme ve oluşturma imkanına sahip olarak, adımlarını atarken dikkatli olmalıdır. Bu yapılmadığı sürece son yıllarda uluslararası ortamda kasıtlı olarak işlenen Ortadoğu'da bir su kavgası olduğu, bundan sonraki savaşların petrol değil su yüzünden çıkacağı teması işlenerek sorunun psikolojik bir savaşa döndürme çabaları³³⁸ başarıya ulaşacaktır. Bugüne kadar gelinen aşamaya bakılınca uluslararası güç odaklarının bu hedeflerine bir nispette ulaştıkları görülmektedir. Çünkü bu tartışmaların etkisinde kalan ülkeler, suyu paylaşılması gereken bir kaynak olarak değerlendirmeye başlamışlardır.

Suyun politik araç olarak kullanılmasının sebebi sorunun neden çözülemediğiyle yakından ilişkilidir. Şimdi sorunu çözüme kavuşturmaktan alıkoyan nedenleri inceleyebiliriz.

2. SU SORUNU NEDEN ÇÖZÜLEMİYOR?

Bu bölümde sorunun çözümünü güçleştiren bölge içi ve bölge dışı kaynaklı nedenler incelenirken suyun nasıl politika aracı haline getirildiği de açıklık kazanacaktır.

³³⁸ İter Turan, **Su Sorunu, Türkiye ve Ortadoğu**, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1993, s. 61.

2.1. Bölge Kaynaklı Nedenler

Bölge kaynaklı nedenleri içsel nedenler ismi altında da ifade edebiliriz. Su probleminin aşılmasının en önemli nedenlerinden biri bölgenin yapısal özellikleri, diğeri bölge devletlerinin yapısal özellikleri, bir başkası farklı devletlerin ikili ilişkileri değerlendirme şekilleridir.

Bu değerlendirmeler ve yapısal özellikler dolayısıyla belli bir kanı oluşmakta, bu kanının değiştirilip sorunun halli de oldukça güç görünmektedir.

2.1.1. Bölge Devletlerinin Yapısal Özellikleri ve Konuya Bakışlarını Şekillendiren Etkenler

Arap devletlerinin yapısal özelliklerine göz attığımızda daha önceki bölümlerde de değindiğimiz gibi ulusal yapının politika oluşumunda etkili olduğu anlaşılır.

Bölgedeki sorunların bir türlü çözülememesinin temelinde yatan nedenlerden biri Arap ülkelerindeki rejimlerin yapısıdır. Arap dünyasında iki tip siyasi rejim görünmektedir³³⁹. Bunlardan ilki, çoğu zaman ideolojik olarak perabist olan tek parti rejimi ile karakterize edilmektedir. İkincisi ise monarşilerin ve kraliyet ailelerinin yönetimlerine dayanmaktadır. Bu iki rejimin ortak noktaları fiilen hürriyetinin tanınmamış olması ve demokratik olmayan baskı yapısının var olmasıdır. Yönetimde bulunanlar halka her türlü muameleyi yapmaktan çekinmemekte politik kararları alırken de kendi çıkarlarını ön planda tutmaktadırlar³⁴⁰.

Bu rejimler bölgedeki varlıklarını devam ettirmek için bazı politikalar izlemişlerdir. Bölgede barışın gelmemesine ana neden olarak gösterilen İsrail bile bu rejimlerin hayatta kalabilmeleri için kullanılmıştır. Arap-İsrail anlaşmazlığı bu rejimlerin baskıcı politikalarının haklı gösterilmesine yardım ederken³⁴¹, su problemleri yerel bağlama yansıyan gerçek ya da görülebilir dış tehditleri kişiselleştiren ve bu yolla

³³⁹ Ali Çarkoğlu, Mine Eder, Kemal Kirişçi, **Türkiye'nin Bölgesel Orta ve Uzun Dönem Politika Analizi, Türkiye ve Ortadoğu'da Bölgesel İşbirliği**, Boyut Yayınları, İstanbul, 1998, ss. 137-138.

³⁴⁰ Parlan, a.g.e., s. 320.

³⁴¹ Çarkoğlu, Eder, Kirişçi, a.g.e., s. 138.

da toplumu “dış düşmanlara” karşı birleştiren ve böylece hükümet için destek sağlayan politikalarca kullanılmıştır³⁴².

Ayrıca bölge devletleri varlıklarını devam ettirmek için tehdit algılamalarını bertaraf etme yöntemi olarak silahlanmayı tercih etmektedirler. Bölge devletleri sürekli ve hızlı bir şekilde silahlandırılmakta ve ülkelerinde silah sektörüne çokça yatırım yapmaktadırlar³⁴³. Bu yatırımlar, askeri harcamalara bağlı bazı sanayicilerin, milliyetçi politika ve retorüğün destekleyicilerinin güçlenmesine sebep olmaktadır. Bölgede çatışma ihtimalinin azalması bu devletlerde güçlü konumda bulunan bu insanların mevcudiyetlerinin de sorgulanmasına neden olacağı için çözüm istenen bir sonuç olmaktan çıkmaktadır³⁴⁴.

Su sorununun bölgedeki siyasi ihtilaflarla özdeşleşmiş olmasının gerisinde aynı zamanda bölgede egemen olan kültürün de etkisi vardır. Dayanışmayı, bağımsızlığa bağdaştıramayan bu kültürün bir sonucu olarak, Türkiye'nin geliştirdiği Barış Suyu Projesi ve diğer su projeleri, İsrail hariç, diğer bölge ülkelerinde ilgi ve destek görmemiştir³⁴⁵. Su, bu anlamda egemenliğin konusu olan bir unsur olarak algılanmaktadır. Devletlerin çözüm yolunda atacakları adımlar egemenlikten feragat anlamına geleceği anlayışı yaygın olduğundan çözüm kabul edilebilir gelmemektedir.

Devletlerin böyle düşünmelerine de tarihsel nedenler kaynaklık eder. Suriye ve Irak, Ortadoğu'daki diğer devletler gibi Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalarıydılar. Osmanlı'nın egemenliğinde yaşamış olmalarını geri kalmışlıklarının bir nedeni olarak gören bu devletler, Türkiye'ye karşı önyargı sahibidirlere ve kuşkucu politikalar takip ederler. Türkiye'nin gündeme getirdiği her projeyi bölgede siyasi güç elde etmeye çalışıyor diye algılayıp reddetmekte, bu tür siyasi hezeyanları nedeniyle de problemi çözümsüzlüğe mahkum etmektedirler.

³⁴² İter Turan, Gün Kut, “Political-Ideological Constraints on Intra-Basin Cooperation on Transboundary Waters”, **Natural Resources Forum**, No: 21, 1997, s. 140.

³⁴³ Ortadoğu'da Silahlanma ve Militarizm konusunda bakınız, Yavuz Gökalg Yıldız, “Ortadoğu'da Silahlanma ve Militarizm”, **Su Sorunu Ortadoğu ve Türkiye**, Sebahattin Şen (yay. haz.), Birinci Baskı, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1993, içinde ss. 145-227.

³⁴⁴ Çarkoğlu, Eder, Kirişçi, a.g.e., s. 91.

³⁴⁵ Osman Metin Öztürk, “Ortadoğu Su Sorunu Çerçevesinde Fırat ve Dicle Sorunu”, **Yeni Forum Dergisi**, C. 15, S. 300, İstanbul, Mayıs 1994, s. 48.

Bölgesel yapıdan kaynaklanan nedenlere baktığımızda da tarihi dokunun önemini görürüz. Tarihsel tecrübeye dayanarak devletler birbirlerine karşı güvensizlik duymaktadırlar. Osmanlı zamanında bölgenin bütün özellikleri hiç değiştirilmemiş olmasına rağmen, yeni ulus devletlerin kuruluşu aşamasında ayrı ayrı kimliklerin oluşturulması çalışmaları baş göstermiş özünde dil, din ve ırk birliği olan bölge insanları, kabilelerine veya bölgede etkin olan ailelere göre parçalara ayrılmıştır. I. Dünya Savaşından sonra gerçekleşmeye başlayan bu olaylar neticede yapay olarak çizilen sınırlarla kendini göstermiştir³⁴⁶. Böyle bir tarihsel dokuya sahip devletler arasına nifak tohumları atılmış ve o dönemin özellikleri hala çözülemeyen problemlere neden olmuştur. Devletlerin birbirlerine karşı önyargılı ve güvensiz olmaları, işleri bir kat daha zorlaştırırken bölgesel huzursuzluğun da temel nedenlerindedir. Daha önce de belirtildiği gibi aralarında güven olmayan tarafların birbirlerinin iyi niyetlerini gerçekçi görmemeleri ardında başka sebepler aramaları son derece doğaldır.

Bölgenin diğer bir özelliği de küresel hegemonya yarışında bütün büyük güçlerin dikkatini çeken coğrafyaya ve kaynaklara sahip olmasıdır. Büyük güçlerin iktidar mücadeleleri bölgede kukla devletler aracılığıyla veya doğrudan çatışma yoluyla sürmektedir. Böyle bir yapıda anlaşmazlıklar körüklenmekte bütün güçler kontrolü bir diğerine bırakmamak için mücadele vermektedir. Bu yapı bölgesel sorunlardan olan su sorununun politik araç olarak kullanılmasına ve bir türlü çözülememesine neden olmaktadır.

Arap devletlerinin Türkiye'nin projelerine ön yargılı bakmalarının bir diğer nedeni Türkiye ile İsrail'in yakınlaşan ilişkileridir³⁴⁷. Araplar İsrail'i bölgedeki düşmanları ilan ettikleri için Türkiye'nin onunla ilişki kurmasına tepki göstermekte, bu nedenle Türkiye'nin, İsrail'in de dahil olduğu hiçbir projesini kabul etmeye yanaşmamaktadırlar.

İsrail'in neden bir düşman olarak algılandığının ise bilinen pek çok sebebi vardır. İsrail devletinin varlığını bile kabul etmeyen Araplar'ın bu çerçevede onunla herhangi bir konuda ilişkiye girmeleri beklenemez. Konuya su sorunu açısından

³⁴⁶ Davutoğlu, a.g.e., ss. 339-340.

³⁴⁷ Koluman, Şen, a.g.m., s. 69.

bakacak olursak İsrail, Ortadoğu'daki en önemli su sorununun yaşandığı Ürdün Nehri ve Litani Nehri uyuşmazlıklarının taraflarından biridir. Günümüzde İsrail Ürdün Nehri kaynaklarını büyük ölçüde kontrolü altına almış olmakla beraber, Litani Nehri'nden de 1982'de Güney Lübnan'ı işgal ettiğinde ele geçirdiği Golan Tepeleri'ndeki nehri besleyen yerüstü ve altı sularını kullanarak faydalanmaktadır³⁴⁸. İsrail'in su ihtiyacının % 60'ı, 1948-1949 savaşında ele geçirdiği Ürdün Nehri kaynaklarından karşılanıyorken³⁴⁹, sahip olduğu su miktarının dörtte biri 1967'deki 6 gün savaşlarıyla ele geçirdiği Golan Tepeleri'ndeki su kaynaklarından karşılanmaktadır³⁵⁰.

İsrail'in bölgedeki irredentist politikası Araplar için düşmanlık sebebi olmakla birlikte yayıldığı bölgelere bakılınca amacının su kaynaklarını ele geçirmek olduğu anlaşılmaktadır. Hatta İsrail devletinin bölgede kurulmasıyla su savaşları döneminin yaşanmaya başlandığı vurgulanmaktadır. Zaten İsrail amacının suya ulaşmak olduğunu inkar etmemektedir. İsraili yetkililer "İsrail'in kontrol altında tuttuğu yerler su kaynaklarının bulunduğu yerlerdir. İsrail'in buralardan çekilmesi kendisi için intihardır" diyerek durumu açıklığa kavuşturmuşlardır.

Bugün itibariyle Ürdün Nehri, Batı Şeria, Golan Tepeleri ve Gazze Şeridindeki su kaynakları İsrail'in kontrolü altındadır. Lübnan'ın güneyinde 6 millik güvenlik kuşağı oluşturarak da Litani Nehri'ni kontrol etmeye çalışmaktadır. Bölgede kontrol altında tuttuğu bölgedeki su kaynaklarından aşırı derecede faydalanan İsrail nedeniyle Gazze Şeridi ve Batı Şeria'daki su kaynakları kurumak üzeredir. İsrail'in, Gazze şeridinden geri çekilme çalışmalarına başlamış olmasının nedenleri arasında, buradaki su kaynaklarının tükenmiş olduğu gösterilmekle beraber, bölgeden kaydıracağı kuvvetlerle başka bölgelerde daha etkin varlık göstermeyi amaçladığı da öne sürülmektedir.

İsrail işgal ettiği bölgelerdeki su kaynaklarından faydalanarak ülkenin güneyindeki Negev Çölünü yaşanabilir kılmış, kuzeydeki bataklıkları da kurutarak buraları yerleşme ve tarıma uygun hale getirmiştir. Ancak İsrail'in bu faaliyetleri

³⁴⁸ Koluman, Şen, a.g.m., ss. 57-61.

³⁴⁹ Tiryaki, a.g.e., s. 119.

³⁵⁰ Tiryaki, a.g.e., s. 137.

Araplar'ı daha çok kızdırmaktadır. Çünkü kendi sularını çalan bir hırsız olarak gördükleri İsrail nedeniyle bölgedeki Ürdün ve Filistin gibi devletler su sıkıntısı çekmektedirler.

İsrail'in % 60'ı, Suriye'nin % 75'i, Ürdün'ün % 85'i ve Mısır'ın % 90'ı çöllerle kaplıdır. Bu nedenle yaşanan su kıtlığı, ülkeleri temel politikalarında değişikliğe gitmeyi teşvik etmektedir³⁵¹. Ortadoğu'nun diğer ülkelerine oranla her yönden daha ilerisini planlama yeteneğine sahip İsrail, bu konuda da diğerlerine göre önce davranmış bir taraftan "su" konusunu bölgede canlı tutma girişimlerini sürdürürken, diğer taraftan bölgesel barış anlaşmaları imzalamaya başlamıştır. Çünkü yaşanan savaşlar ülke ekonomisine çok ağır yükler getirmektedir. Barışçıl yaklaşımlarını su konusu ile de paralelleştiren İsrail; bölgeye başka yerlerden, bölge ülkelerinin ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla su getirilmesi gerektiği fikrini öne sürmüş, dolaylı olarak da suyun alınabileceği adres olarak Türkiye'yi göstermiştir. İsrail su zengini³⁵² olarak tanımladığı Türkiye'den para ile su alabileceğini defalarca ifade etmiştir.

İsrail'in su konusunda Türkiye'yle işbirliği yapmak istemesi, bölgede hiçbir projede adının İsrail ile birlikte anılmasını istemeyen Suriye için Türkiye'ye karşı da tavır alınmasını gündeme getirmiştir. Bölgede yapılan savaşlarla çok zarar gören Suriye'nin³⁵³ bu tavrı diğer Arap devletleri tarafından da desteklenmiştir.

Ayrıca Arap devletlerini Türkiye ve İsrail arasındaki su konusunda varılan anlaşma noktalarından ziyade tedirgin eden ilişkilerinin askeri, siyasi, iktisadi açıdan ele alınabilecek her yönden gelişme kaydetmesidir. Özellikle 23 Şubat 1996 tarihli Askeri Eğitim ve İşbirliği Antlaşması ve Ağustos 1996'da imzalanan Savunma Sanayi ve İşbirliği Antlaşmaları Arap dünyasında Türkiye ve İsrail'in bir ittifak kurma aşamasında oldukları yönünde anlamlandırıldı. İki ülke askeri alanda gidilen işbirliğinin üçüncü ülkelere yönelik olmadığını belirtmiş olsalar da uçak modernizasyonu, Popaye füzelerinin alımı, birbirlerinin tesis ve hava sahalarında eğitimin yapılabileceğini düzenleyen anlaşmaların kendilerine yönelmiş olduğunu düşünen Arapların zaten var

³⁵¹ Shimon Peres, **Yeni Ortadoğu ve Uzun Bir Yol**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1995, s. 121.

³⁵² Nur Batur, Türkiye Ortadoğu İçin Önemli, Milliyet, 21 Ocak 1994.

³⁵³ Sami Kohen, Su Sorununda Yeni Boyutlar, Milliyet, 3 Ocak 1996.

olan önyargılarının da işin içine girmesiyle İsrail'den algıladıkları tehdidin Türkiye'den de algılamaya başlamaları gündeme gelmiştir. Böyle ilişkileri olan iki ülkenin kendilerine zarar vermeden özellikle bazı araçlarla yıpratılmaya çalışılması gerçekleşmiş, Türkiye'yi yıpratmak için oynanan kartlardan biri de su sorunu olmuştur.

Yine Suriye'nin su sorununu bir araç olarak kullandığına dair başka bir tespit de Suriye'nin Arap Birliğinin liderliğine oynayan bir ülke olduğu gerçeği ortaya koyularak yapılabilir. Suriye bu konuda diğer Arap ülkeleri ile gizli veya açık mücadele içerisindedir. Hemen yanı başındaki Filistin, bu mücadelesinde yakın zamanlara kadar Suriye'ye avantaj sağlamıştır. Filistin halkının, koruyuculuğu rolünü üstlenen Filistin ile ilgili olarak yaptığı girişimler Arap ülkeleri nezdinde kendine itibar sağladığı gibi, çıkar da sağlamıştır. Suriye birliklerinin, 1976 yılında, Lübnan'daki iç savaşa müdahale etmesi ile; daha sonra, İsrail'in Lübnan'da bir güvenlik bölgesi oluşturmasına karşılık olarak Suriye'nin de Lübnan'a 30 bin asker göndererek Lübnan'ın % 60'ını denetim altına almasını, bu çerçevede değerlendirmek gerekir. Hem takdirleri toplamış hem de İsrail'i rahatsız edecek grupların bu bölgede yerleşmesini sağlayarak İsrail'i yıpratma politikasını gerçekleştirmiştir.

Ancak Suriye'nin Körfez Kriziyle Arap Birliği nezdindeki konumu sıkıntı içine girmiştir. Körfez krizine kadar politikasını batı aleyhtarlığı üzerine inşa eden Suriye'nin; Irak'ın Kuveyt'i işgalini kınayan ilk Arap ülkesi olması ve Irak'a karşı ABD önderliğinde oluşturulan Batı yanlısı koalisyonla kuvvet vermesi ile Arap Birliği nezdinde itibar kaybetmiştir. Su meselesi bu durumda Suriye tarafından bütün Arapların kendi liderliği altında birleştirilebileceği bir araç olarak kullanılmıştır.

Arap devletlerinin tutumuna bakılınca da Suriye'nin amacına ulaştığı görülmektedir. Hatta Suudi Arabistan diplomatı "cellata başımı vereceğime daha çok para veririm" demiş ve Suudi Arabistan'ın Türkiye projelerini kabul etmektense verimli olmayan yatırımları tercih edeceğini ifade etmiştir³⁵⁴.

Öte yandan 1993 yılında Arap Birliği Genel Sekreteri İsmet Abdülmecit, Suriye, Irak ve Türkiye'nin Fırat ve Dicle sularının kullanımı için masaya oturmalarını ve

³⁵⁴ Öztürk, Türkiye ve ..., a.g.e., s. 66.

Türkiye'nin Fırat ile Dicle'yi uluslararası su olarak kabul edip hukuki çözüme yanaşması gerektiğini belirten bir açıklamada bulunmuştur. Türk dostu olarak bilinen Genel Sekreter, “su sorunu, üç ülkenin ulusal çıkarları doğrultusunda çözülmeli” ifadesiyle Türkiye'ye nispeten ılımlı yaklaşmıştır³⁵⁵.

Arap ülkelerinin Türkiye politikaları, Türkiye'nin bu ülkelere uyguladığı politikalara, Türkiye'nin dünyadaki politik konjonktür içindeki konumuna, bölge ülkelerinin birbirleri ile ilişkileri ve kendi iç sorunlarına, çeşitli güç odaklarının yaptıkları tahriklere göre değişiklikler göstermektedir. Bu ülkelerin en büyük hatası ise, soruna teknik, ekonomik ve hukuki açıdan çok tamamiyle siyasi ve bir noktada duygusal açıdan bakmalarıdır.

Görüldüğü gibi su sorununun çözülememesinin temel nedeni siyasi güvensizlikler, bu temel üzerine kurulan politikalar, suyun politik araç kullanılmasına neden olmaktadır.

2.2. Bölge Dışı Kaynaklı Nedenler

Aslında suyun politika aracı olarak kullanılmasını açıkladığımız kısımda bu konuya da temas ettik. Su sorununun batılı güçlerin elinde bir politika aracı olarak kullanılmasının nedeni çıkarlarını gerçekleştirmektir dedik. Bunu şu gerçeğe dayandırabiliriz; bazı batılı devletlerin nüfuz sağlamak amacıyla bölgesel sorunları kışkırtma ya da yeni sorunlar yaratma politikaları mevcuttur³⁵⁶.

Bu güçlerin amaçları Ortadoğu'nun karmaşık yapısını kullanarak siyasi ve ekonomik faydalar elde etmektir.

Ortadoğu jeostratejik önemi³⁵⁷, sahip olduğu petrol nedeniyle büyük güçlerin mücadele ettikleri bir alan görünümü kazanmıştır. Osmanlı egemenliğinden çıktıktan sonra yapılan çalışmalarla daha parçalı bir görünüm arz eden bölgede ittifakların kurulamaması, işbirliğinin yapılamaması için bütün koşullar oluşturulmuştur.

³⁵⁵ Selin Çağlayan, Arap Birliği Genel Sekreterinden Su Uyarısı, Hürriyet, 30 Aralık 1993, s. 20.

³⁵⁶ Durmazıçar, a.g.e., s. 151.

³⁵⁷ Davutoğlu, a.g.e., s. 327.

Bunu yaparken değişik yöntemlere başvurulmuştur. Nüfuz alanlarını oluştururken bazen bölge devletlerine yardım ederek kendilerine bağımlı kılmayı yeğlemişler bazen de çatışma ortamları oluşturarak istikrarsızlıkları körüklemişlerdir. Ortadoğu'daki dönüşümü etkileyen en önemli olay İsrail'in kurulmasıdır. Aslen İsrail devletinin Filistin toprakları üzerinde kurulması "Yahudi Meselesinin" Avrupa'dan Ortadoğu'ya ihracından başka bir şey değildir³⁵⁸. İsrail devletinin kuruluşu bölgede kanayan bir yaraya sebep olmuş ve Filistin sorunu şiddetli bir şekilde yaşanmaya başlanmıştır.

Bölge üzerinde yapılan yardımlarla nüfuz elde edildiği döneme II. Dünya Savaşı sonrası dönemi örnek gösterebiliriz. Bu dönemde bölge ABD ve Sovyet Rusya'nın güç mücadelesinin yaşandığı bölge olmuştur. Sovyet Rusya; Mısır, Irak, Suriye gibi ülkelerin silahlanmasına yardım etmekten, ABD; İran, Türkiye'yi kendi cephesinde tutmaya karar vermişti. Her iki güç devletleri açıktan veya el altından silahlandırırken bundan kazanç sağlayan büyük güçler ve silah üreticisi firmalar oluyordu. Ortadoğu ülkeleri petrollerini satarak kazandıkları paraları silaha yatırmaktadırlar bu nedenle silah satıcısının parası tekrar ona geri dönmektedir³⁵⁹. Görüldüğü gibi sadece devletler değil; silah üreticileri de bölgedeki olumsuz havadan kazanç sağlamaktadırlar. Bu şirketler dünya ekonomisine büyük katkı sağladıkları için büyük devletler de onların iş yapabileceği ortamları oluşturmaya özen göstermektedirler. Bu bağlamda su ile ilgili savaşların yapılacağı yönünde haberler yayılmakta, paniğe kapılan sorunun tarafları da istenileni yaparak onlardan daha fazla silah almaktadırlar. Böylece ekonomilerini zayıflatarak batılı güçlerin kazançlarını ikiye katlamalarına neden olmaktadır. Bölge devletleri de silah alarak içeride istikrarı sağladıklarını düşünmektedirler³⁶⁰.

Bölgede etkin olan İngiltere'nin yaşanan gelişmeler neticesinde 1968'de Ortadoğu'dan çekileceğini açıklaması batı çıkarlarını temsil sorumluluğunu ABD'ye yüklemiştir. O dönemde Vietnam'da bir bataklığın içinde olan ABD, bölge devletlerinin

³⁵⁸ Davutoğlu, a.g.e., s. 339.

³⁵⁹ Yıldız, Türkiye ve ..., a.g.e., ss. 58-65.

³⁶⁰ Yavuz G. Yıldız, "Ortadoğu'da Silahlanma ve Militarizm", **Su Sorunu, Ortadoğu ve Türkiye**, Sebahattin Şen (yay. haz.),1. Baskı, Bağlam Yayınları, 1993, içinde s. 155.

kendi savunmalarını kendilerinin yapması gerektiği belirtilmişti³⁶¹. Bu durumdan da anlaşılabilir gibi büyük güçler içinde buldukları duruma göre ve zamanın koşullarına en uygun yöntemle müdahaleyi tercih etmektedirler. Yeri geldiğinde direkt müdahaleler de yapılabilmektedir. Son Irak müdahalesi buna bir örnek teşkil eder.

Bölgeye en çok müdahalede bulunan ve bugünkü görünümde büyük payı olan ABD'nin Ortadoğu'ya yönelik politikasını, "Böl ve Yönet" olarak özetleyebiliriz. Bugün için ABD bölgedeki Arap devletlerini uzun zamandan beri takip ettiği politikalar neticesinde bölmüş durumdadır. Suudi Arabistan ve Kuveyt bu anlamda Körfez'de ABD çıkarlarına hizmet eden iki ülke durumundadır. Yine Mısır'ın da ABD isteklerine ters düşecek politikalar izlemesi çok muhtemel değildir. Fakat bu bölünmüşlük sadece ABD'nin eseri değildir, bölge devletlerinin de bunda payı vardır³⁶².

ABD'nin bölgeye dikkatini çeken en önemli etken petroldür. ABD bölge petrolünün batıya kesintisiz ulaşması için elinden geleni yapmaktadır. Aynı zamanda İsrail'in güvenliğini sağlamak ABD'nin amaçlarından biridir. Çünkü İsrail bölgedeki en önemli istikrarsızlık unsurudur ve istikrarsızlık da ABD'nin bölgedeki varlığını meşrulaştıran en önemli nedendir. ABD bölgeye istikrar gelmemesi için elinden geleni yapmaktadır. Örneğin ;görünüşte Ortadoğu'da Filistin-İsrail sorunlarının çözülmesi için çaba harcayan ABD, BM Güvenlik Konseyi'nde bölgeye barışı getirecek bütün kararları veto etmiştir. ABD barışı desteklemez çünkü barış olursa İsrail ödünler vermek zorunda kalır ki, bölgede güçlü İsrail, ABD için önemlidir. İsrail'in gücünü muhafaza etmesi ABD için Ortadoğu'da dolayısıyla Dünya'da üstün olmakla eşanlamlıdır³⁶³.

Türkiye ve İsrail arasında yaşanan yakınlaşma ABD tarafından desteklenmektedir³⁶⁴. Çünkü bu ilişki neticesinde Türkiye ve güney komşularının arası daha çok açılmakta neticede de bölgenin bölünmüşlüğü derinleşmektedir. Bundan yine büyük güçler faydalanmaktadır.

³⁶¹ Tayyar Arı, "Basra Körfezi ve ABD Politikası", **Su Sorunu, Türkiye ve Ortadoğu**, Sebahattin Şen (yay. haz.) 1. Baskı, Bağlam Yayınları, 1993, içinde ss. 323-324.

³⁶² Deniz Akşin, "ABD'nin Orta Doğu Enerji Politikaları; Böl ve Yönet", **Stratejik Analiz**, Cilt: 3, Sayı: 26, Haziran 2002, içinde s. 35.

³⁶³ Suat Parlar, **Ortadoğu Vaat Edilmiş Topraklar**, Bibliotik Yayınları, 1997, s. 278.

³⁶⁴ Tayyar Arı, "2000'li Yıllarda Türkiye'nin Ortadoğu Politikası", **21. Yüzyılın Eşiğinde Türk Dış Politikası**, İdris Bal (der.), Alfa, 2001 içinde s. 432.

II. Dünya Savaşı sonrası bölgede varlığını sürdürmeye çalışan Avrupa devletleri etkinliklerini yitirmişlerdir. Avrupa Topluluğu'nun Ortadoğu'ya, ilgisi topluluk olarak 1970'lerde başlamıştır. 1973 savaşı sırasında bir deklarasyon yayımlayan AT, İsrail'den işgal ettiği topraklardan çekilmesini istemiştir³⁶⁵. Böylece bölgedeki tavrını Arap devletlerinden yana koymuştur. Yine yaşanan gelişmeler neticesinde Avrupa Birliği (AB) olarak adlandırılan birlik ABD'nin Irak ve İran için ilan ettiği "çifte çevreleme" politikasını delege uygulamalarda bulunmuştur³⁶⁶. Bu da bölgede ABD ve AB çıkarlarını farklılaştırdığını gösteren bir olaydır. Nitekim soğuk savaşın bitimine kadar batının çıkarlarını ABD temsil etmekteydi.

AB, İran'la ilişkilerini geliştirmektedir. Fakat AB, İran'ın yönetim şeklinden memnun değildir. Bunu değiştirmek istemektedir. Amacına ulaşmak için takip ettiği yol açısından ABD'den farklılaşmaktadır. AB'nin yöntemi ticari ilişkiler kurmaktır. AB bölgeyle ilişkilerini güçlendirmek isterken ticari araçlara başvurmakla beraber onun da amacı çıkarlarını elde etmektir. AB'de açıkça söylemese de enerji onun için önemlidir ve bu nedenle de ABD ile mücadele etmektedir³⁶⁷.

Batılı güçler arasındaki çıkar çatışmaları bölge devletleri için yeni problemler anlamına gelmektedir. Bunun nedeni ise çıkarlarına ulaşmak için çalışacak devletler bölge devletlerinin iç sorunlarına müdahale etmenin yeni yollarını bulacaklardır. Aslında "Su Sorunu" bu anlamda başvurulan yeni araçlardan biridir. Aslında bölge dışı güçlerin amacı aynıdır sadece kullandıkları yöntemler farklıdır.

Batılı güçlerin bölgeye istediklerinde çeşitli yöntemlerle müdahale edebileceğinin en son örneğini yakın zamanda ABD'nin Irak'a karşı yaptığı operasyonla yaşadık. ABD salt askeri güçle dünyada barış tesis etmeye çalıştığını ifade ederken aslında gücü yeten devletin istediği zaman istediği yere çıkarları söz konusu olunca müdahale edebileceğini de açıklamış oluyordu.

³⁶⁵ İrfan Kaya Ülger, Avrupa Birliğinde Siyasal Bütünleşme, 1. Baskı Gündoğan Yayınları, 2002, s. 150.

³⁶⁶ Emre Bayır, "ABD-İran Gerginliğinde AB-İran İlişkilerine Analitik Bir Bakış", **Stratejik Analiz**, Cilt: 3, Sayı: 28, Ağustos 2002, içinde ss. 53-54.

³⁶⁷ Canbolat, Savaş ve Barış..., a.g.e., s. 139.

Bölgede etkinliği görülen bölge dışı güçlerin politikalarına ve bunları şekillendiren faktörlere böyle kısaca değinerek geçiyoruz. Şimdi su sorununun nasıl politika aracı olarak kullanıldığı yönünde yapılan uygulama üzerinden hareket ederek örnekler vereceğiz.

Dış güçler bölge devletlerini kullanarak kendi politikalarını gerçekleştirirler. Suriye'nin ikili veya uluslararası ilişkileri onaylasın veya onaylanmasın, eğer izlediği politikalar diğer güçlerin menfaatine uygunsa desteklenmektedir. Böylece Suriye gibi piyon devletlerle kendi istediklerini yaptırabilmektedirler. Bu anlamda Suriye'nin su sorununda haklılığı bir ölçüye kadar kabul edilirken izlediği politikalar, Türkiye'ye karşı terörü desteklemesi gibi, kendi menfaatleriyle uyum içindeyse müdahale etmemektedirler.

ABD, İsrail ve Suriye barış sürecinde, su paylaşımını desteklediğini ifade etmiş, Suriye'nin Türkiye'den daha fazla su alma isteğine de tepki göstermemiştir. Bu anlamda su sorunu Suriye'yi istedikleri politikayı oluşturması için kullandıkları bir havuç niteliği göstermektedir³⁶⁸. Böylece ABD gibi bir gücün desteğini aldığını düşünen Suriye cüretkar politikalar izlemeye devam etmiştir. Bu da Türkiye ve Suriye'nin arasının daha çok açılmasına neden olmuştur.

Yine ABD 1997 sözleşmesine kabul oyu vermiştir. ABD bunun nedenini Ortadoğu Barış Sürecini sekteye uğratmamak olduğunu ifade etmiştir; fakat bu tavrı gerektiğinde aşağı kıyıdaş ülkeleri kollamaya ya da kışkırtmaya yönelik bir davranış olarak da değerlendirmek mümkündür³⁶⁹. Daha önce de belirtildiği gibi 97 sözleşmesi genel karakteristiği itibariyle aşağı kıyıdaş devletlerin çıkarını korur niteliktedir. ABD'nin tavrı da bu nedenle kuşku yaratmaktadır. Eğer şüphelerde doğruluk payı varsa su sorununun politika aracı olarak kullanılmak için ABD'nin elinde beklettiği bir kart olduğunu söylemek mümkündür.

³⁶⁸ Efraim Inbar, **Türk-İsrail Stratejik Ortaklığı**, Suna Ercan, Özgül Erdemli (çev.) Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara, 2001, s. 43.

³⁶⁹ Yıldız, Global Stratejide..., a.g.e., s. 204.

En son Irak müdahalesi esnasında ABD'nin sadece petrol akışını garanti etmenin de ötesinde su faktörünün varlığını da düşündüğü tespitleri yapılmıştır³⁷⁰. Bu tespitler de “su”yun ABD'nin uzun vadeli politikalarında bir unsur olduğu ifade edilmektedir. Su bölgede çatışmaları körüklemek için kullanılabilmesi gibi İsrail'in varlığının dayandığı sebeplerden biri olması açısından da ABD için önem taşımaktadır.

Bölge dışı bazı güçlerin politikalarını da incelerken gördüğümüz gibi aralarında bölgeye ilişkin çıkarları nedeniyle mücadele içindedirler. Bunu yaparken de yeri geldiğinde su sorununu da kullanmaktan çekinmeyeceklerdir. Böylece su sorunu çözülemez bir görünüm arz etmekte bu da en çok sorunun taraflarını olumsuz etkilemekte

Fırat ve Dicle Nehir'lerine ilişkin sorun üzerinde çözüm ister görünümünde olan; ancak asıl arzulananın kendi çıkarına uygun ortamın oluşmasını sağlamak olduğu konusunda sinyal veren tek dış güç elbette ABD değildir. Günümüzde üyelik müzakerelerine başladığımız AB'de üye olarak kabul etmeye hazırlandığı Türkiye'nin bu problemiyle yakından ilgilenmektedir. Elbette üye olarak kabul edeceği devletin kendi standartlarıyla uyum içerisinde olmasını talep etmekte, bunun yanı sıra da sorunlu bölgeye komşu olacağının bilinciyle su probleminin hallini istemektedir. Fakat problemin çözülmesi için yapılan öneri; meseleyle ilgili Türkiye'nin görüşlerini dikkate almayan bir nitelik göstermektedir. 6 Ekim 2004 tarihli Türkiye'nin muhtemel AB üyeliğinin ortaya çıkaracağı sorunlar hakkındaki Etki Raporunda su sorununa değinilmiştir³⁷¹. Raporla suyun Ortadoğu için stratejik bir kaynak olduğu vurgulanırken, Türkiye'nin AB'ye girmesiyle su kaynaklarının ve alt yapıların (baraj ve sulama projelerinin) uluslararası yönetiminin gündeme geleceği ve bunun AB için sorun teşkil edeceği ifade edilmiştir. AB su sorununa çözüm ararken sorunun taraflarından biri olacağını hatırlatmıştır.

Türkiye, daha önce de defalarca belirtildiği gibi, problemin Suriye, Irak ve Türkiye arasındaki görüşmeler ile halledilmesi taraftarıdır. AB'nin soruna yönelik çözüm önerisi ise insiyatifi bu ülkelerin elinden tamamen almaya yöneliktir. Böyle bir

³⁷⁰ Nihat Ersin, **Ortadoğu Savaşlarının Perde Arkası**, Gündem Yayınları, İstanbul, Nisan 2003, s. 138.

³⁷¹ AB Etki Raporu, 6 Ekim 2004, ss. 8-9.

yaklaşım AB'nin artık bölgeye yakınlığından dolayı problemin de bir parçası olacağını, bu nedenle çözümü de kendisinin üreteceğini işaret etmektedir. AB su sorununa böylece angaje olarak bölgede artık daha etkin olacağını sinyallerini vermektedir. Nitekim, ABD'nin ağırlığını hissettiği enerji kaynaklarının bulunduğu alanda varlık gösterebilmek büyük güç olmanın bir parçasıdır. Bu durumda su sorunu, bölge dışı güçler için dar anlamda Ortadoğu'da geniş anlamda dünyada varlıklarını hissettirmek ve elde edebildikleri kadar çok kazanç edinebilmek için bir araç olmaktadır.

Problemliler suların uluslararası yönetimi demek bölge için hayati olan kaynağın musluğunun bu yönetimin elinde olması demektir ki bu da o yönetime büyük güç kazandırır. Fırat ve Dicle gibi iki önemli nehirde söz sahibi olmak suya ihtiyacı olan devletler üzerinde de dolaylı etki gücünü elinde bulundurmaya anlamına gelecektir. Su gibi önemli bir kaynakla Ortadoğu'ya müdahale edebilmek özellikle nehri paylaşanların politikaları üzerinde etkin olmayı gündeme getirir.

AB, İsrail ile olan meselelerinde genel olarak Arap devletlerinden yana tavır koyarken, bunun aksi yönde politika izleyen ABD'yi de bir anlamda dengeleyici güç olarak bölgede varlık gösterecektir. Ancak ABD'nin Irak'a müdahalesi büyük bir planın sadece başlangıç hamlesi olarak düşünüldüğünde, AB'nin amacına ulaşmasının engellerle dolu bir yolun katedilmesi demek olduğu ortadadır. Bu dolambaçlı yolda AB üye olarak almayı planladığı Türkiye'nin konumundan, hatta dahil olduğu problemlerden bile yararlanacaktır. İşte büyük güçlerin dünya hakimiyeti için verdikleri mücadelede, aktör olamayacak büyüklükteki unsurlar aktörlerin oyununun bir parçası olmaktadır. ABD su konusunda öncelikle İsrail'in güvenliğini düşünürken, Golan Tepeleri'ndeki su kaynaklarıyla ilgili pazarlıkta Türkiye'nin sularından daha fazla faydalanılması fikrine destek çıkarken, AB de su sorunu için uluslararası yönetimin en doğru karar olacağını düşünmüştür. Bu gerçekleşir mi bilinmez ama önemli olan değişik bakış açılarının da olduğunun farkına varabilmektir.

Elbette AB üye olarak alacağı ülkenin birliğe katkıda bulunmasını beklemekte, bu kararı alırken sürekli kazanç-kayıp muhasebesi yapmaktadır fakat su sorununa bu şekildeki müdahale ile kazanan tek taraf yine kendisi olacaktır, bu hatırdan çıkarılmamalıdır.

ABD'nin bu kadar etkin politika izlemesi, bölgede eski gücünü tekrar elde etme isteğinde olan Rusya'nın kıpırdanışları ve ekonomide devasa bir potansiyel olan Çin'in müthiş uyanışına da bağlanabilir. ABD Ortadoğu'da etkin olmak için su dahil her türlü anlaşmazlığa müdahil olarak gücünü artırırken onunla rekabet halinde olan AB'den de benzer amaçlarla hamle yapmasını beklemek doğaldır. Zaten realist bakış açısına göre büyük güç olmanın koşulu gücü muhafaza edebilmek ve arttırabilmektir.

Suriye ve Irak yapay olarak sürekli gündemde tuttıkları ve bundan fayda elde etmeyi umdukları halde esasen faydalanılan konumuna düşmektedirler. Şöyle ki; ABD Suriye, İsrail ile barış görüşmeleri esnasında su konusunda destek verirken umduğu Suriye'nin endişelerini en aza indirerek pazarlıktan en fazla kazancı elde etmektir. Zaten konu Türk yetkililerine intikal edince bunun kabul edilemez olduğu bildirilmiş, ABD tarafı ise teklifin Suriye'den geldiğini söyleyerek suçlanmaktan kurtulmayı amaçlamıştır.

Su konusunda savaş çıkabilir paranoyası bölge devletlerinde yaşatılmaya başlayınca kendi güçlerine güvenmeyen ya da büyük bir gücün desteğini arkasında hissetmek isteyen yönetimler, benzer tehditleri hissettikleri sürece desteğini umdukları büyük gücün istekleri doğrultusunda hareket etmek durumunda kalmaktadırlar. Böylece bölgede kendi istekleri doğrultusunda politika izleyen dost (!) yönetimlerin varlığıyla daha fazla kazanç elde eden zor günde desteği umulan büyük güç olmaktadır. Elbette politika bir alıp verme işidir. Fakat bu işten zararlı çıkan petrolden kazandıkları dolarları güvenlik endişelerinden dolayı silah üreticisi devletlere ve şirketlere iade eden Arap Devletleridir.

Ortadoğu dünyanın en istikrarsız bölgelerinden biridir. Bölge devletleri bu istikrarsızlığı sona erdirecek ve barışı getirecek güce sahip olmadıkları gibi bu ortamdan faydalanmanın yollarını aramaktadırlar. Bölge dışı güçler de bu istikrarsızlığın devam etmesi için ellerinden geleni yapmaktadırlar. Öyle ki, su sorunu gibi meselelerde çözüm getirecek öneriler sunmaktansa tarafları rahatsız edecek öneriler getirmekten çekinmemektedirler. Böylece bu sorunlar aracılığıyla bölgeye rahatlıkla müdahale edebilmektedirler.

Bölgenin parçalı yapısı bu müdahaleler aracılığıyla da muhafaza edilirken, amaçlanan bölge kaynaklarından faydalanmanın kolay hale gelmesini sağlamaktır. Şu bilinmektedir ki çevrelerinden herhangi bir tehdit algılamayan devletler daha uzak hedefler konusunda politika oluşturmaya başlarlar. Bugün barış gelecek, bir Ortadoğu'da petrol gelirleriyle yapılacakların hesap ediliyor olması sorunların körüklenmesini zorunlu kılmaktadır. Sorunların asli kaynağının fark edilmesi demek bu yapıdan yarar sağlayan güçler için felaket demektir.

Bütün bunlardan yola çıkarak şu vurgulanmalıdır; bölge devletleri bu yapay sorundan faydalanıyor olsalar dahi bütün yaptıkları zaten öyle davranmalarını arzu eden dış güçlerin isteklerini tatmin etmekten öteye gidememektedir. Şöyle ki bu tür vesilelerle araları açılan devletlerin varlığı bölgenin özellikleri nedeniyle zaten istenilen bir durumdur. Böyle bir yapı için çok titizlikle uzun zaman çalışan, İsrail'in kurulmasını sağlayan zihniyet maksimum fayda için mücadele etmiştir ve edecektir. Bu amaç uğrunda her aracı da mubah görecekları ortadadır. Bütün bu söylenenler ışığında su sorununun gerçekten bir tehdit olmadığı gözönüne alınırsa bölge dışındaki güçler tarafından çıkarlarına hizmet etmesi için körüklenen bir özellik arz ettiği görülür.

Yapılan tespitlerle su sorununun politik araç olarak kullanıldığı böylece açıklık kazanmaktadır. Şimdi bu sorunun Türkiye'nin güney komşularıyla ve İsrail ile olan ilişkilerine nasıl etki ettiğini inceleyelim.

VI. BÖLÜM

1. POLİTİKA ARACI OLARAK SU SORUNUNUN İKİLİ İLİŞKİLERE ETKİSİ

Çok genel bir ifadeyle bu sorundan Türkiye-Suriye ve Türkiye-İrak ilişkilerinin olumsuz olarak etkilendiğini söyleyebileceğimiz gibi Türkiye-İsrail ilişkilerinde istenilen boyutlara taşınmamasının nedeni olmakla beraber, sorun nedeniyle Suriye ve Irak'tan algılanan tehdidin, Türkiye-İsrail yaklaşmasının başka bir nedeni olarak belirtebiliriz.

Türkiye, Ortadoğu devletleri ile ve özellikle güney komşuları olan Suriye ve Irak gibi devletlerle ilişkilerini dostane esaslara dayandırmıştır. Türkiye'nin bölgede yürütmeye çalıştığı barışçıl politikaları Suriye ve Irak hasmane bir tutumla karşılamaktadırlar³⁷². Bunun pek çok nedeni vardır. Bu iki ülke tarihsel yaşanmışlıklarına ve hesaplarına dayandırarak oluşturdukları politikalarda su sorunu hususunda da anlaşmaz tutumlar sergilemektedirler. Su sorununu başka politik hedeflerine ulaşmak için bir araç olarak kullanmaktadırlar.

Türkiye ve güney komşuları ve Türkiye-İsrail ilişkilerinin incelendiği bu bölümde, su sorununun ilişkilerdeki etkileri üzerinde durulacak, aynı zamanda şu ayrıma varmak da mümkün olacaktır: Ülkeler arasındaki iyi olmayan ilişkiler mi suyu bir sorun haline getirmektedir, yoksa su sorunu mu ilişkileri gerginleştirmektedir. İşte bu noktada zaten iyi olmayan ilişkilerin su konusunda da kendini gösterdiği, suyun araç olarak kullanıldığı da ortaya konmuş olacaktır.

Türkiye ve İsrail ilişkilerine değinilirken, Türkiye'nin içinde bulunduğu zor durum ifade edilecektir. Güney komşuları ya o ya biz şeklinde konuyu sorun haline getirirken, Türkiye bölgede algıladığı tehdit ve dünya konjonktürü nedeniyle iki tarafla ilişkilerini dengede tutma çabasıdadır. Ancak bunda ne ölçüde başarılı olduğu tartışılabilir.

³⁷² Tiryaki, a.g.e., s. 204.

1.1. Türkiye Suriye İlişkileri

1.1.1. Genel Görünüm

Suriye Devleti'nin kuruluşu Avrupa devletlerinin bölgedeki çıkar çatışmaları sonucu giriştikleri I. Dünya Savaşı öncesi ve esnasındaki çalışmaları neticesinde gerçekleşmiştir³⁷³. Farklı dinden ve farklı mezhepten ve ırktan insanlara, dolayısıyla çeşitli kültürel yapılara ev sahipliği yapan Suriye 1925 yılında kurulmuştur. 13 milyon nüfusa sahip olan ülkenin % 85'i Müslüman, Müslümanların % 69'u Sunni, % 12'si Alevi, % 3 Durzi, kalanı İsmaili, Yezidi ve Şii mezhebindedir. Arap olmayan ve Arapça konuşmayan Ermeniler ve Maruniler nüfusun % 10'unu oluşturmaktadır.

1943'de İngiliz mandasından kurtulan Suriye'de parti hareketleri başlamıştır. 1948'de İsrail yenilgisinden sonra ülkede darbeler birbirini izlemiş ve 1958'de Suriye-Mısır birleşmesinin ardından 1963'de BAAS Partisi iktidara gelmiştir. 1970'de Hafız Esad'ın iktidara gelmesiyle Suriye nispeten istikrarlı bir döneme girmiştir. Suriye kendi içinde pek çok istikrarsızlığın yaşandığı bir devlettir ve tarihi geçmişi nedeniyle komşu devletlere karşı düşmanlık beslemektedir. Suriye'nin milli politikasına bakarsak, şu hedeflere ulaşmaya çalıştığını görürüz:

- 1- Arap Birliği'ni, BAAS ilkelerine uygun bir şekilde gerçekleştirmek ve Arapların lideri olmak,
- 2- İsrail işgali altındaki topraklarını kurtarmak,
- 3- Lübnan ve Arap-İsrail anlaşmazlıklarını kendi çıkarları doğrultusunda çözümlenmek,
- 4- Büyük Suriye idealini gerçekleştirmek.

³⁷³ A. Şükrü Esmer, **Siyasi Tarih**, Balkanoğlu Matbaacılık, İstanbul, 1944, ss. 215-218.

Suriye'nin politikasına yön veren en önemli faktörleri de şu şekilde sıralayabiliriz³⁷⁴;

- 1- Suriye'nin bölge ülkeleri ile ilişkileri ve sorunları,
- 2- Ülkedeki mevcut yönetim şekli,
- 3- Suriye, silahlı kuvvetlerinin durumu.

Arap dünyasının liderliği rolüne soyunan bu ülkenin “Büyük Suriye İdeali” nedeniyle İsrail'den sonra ikinci büyük tehdit olarak Türkiye'yi algılaması izlediği siyasetin yönünü kestirmek bakımından önemli ipuçları vermektedir. Bu çerçevede Suriye'nin Türkiye'ye yönelik politik hedeflerine bakacak olursak;

1- Türkiye ile doğrudan bir çatışmaya girmeden, sifıra yakın maliyete yıkıcı ve bölücü örgütlere destek sağlamak suretiyle zayıflatmak ve istikrarsız hale getirerek güçlenmesini önlemek,

2- Başta Irak olmak üzere diğer Arap ülkelerini de yanına alarak Türkiye'nin Ortadoğu'daki etkinliğini azaltmak,

3- Sınırşan suların kullanımı konusunda kendi çıkarlarına uygun çözümleri Türkiye'ye kabul ettirmek.

4- Hatay'ın Suriye'ye katılmasını sağlamak,

5- Yunanistan-İran-Ermenistan ve GKRY ile birlikte hareket ederek Türkiye'nin güneyinde güvensizlik ortamı yaratacak bir kuşak oluşturmak suretiyle Türkiye'nin hareket serbestisini kısıtlamak³⁷⁵.

Bu tür hedefleri olan Suriye ve Türkiye arasında ilişkilerin sıcak olduğunu söylemek mümkün değildir. Suriye'nin tarihsel önyargıları, Hatay sorunu ve su konusu nedeniyle aralarındaki gerginlik genellikle varlığını sürdürmüştür.

³⁷⁴ SİSAV Dış Politika ve Savunma Grubu Yayınları, **Türkiye-Suriye İlişkileri**, İstanbul, Ocak 1994, s. 15.

³⁷⁵ Aynı yer.

Tarihsel önyargısının nedeni, yüzlerce yıl Osmanlı egemenliğinde yaşamının yol açtığı, açığa vurulamayan ezikliklerdir. Geri kalmışlığın nedenini bile bu döneme bağlayan Suriye içten içe Türkiye'yi hiç affedememektedir. Suriye'nin megaloman ideası diye tanımlanabilecek Ürdün, Lübnan ve Filistin'i kapsayan "Büyük Suriye Krallığı" düşüncesi Hafız Esad'ın güçlü kişiliğiyle birleşerek "Büyük Ülke, Büyük Lider" sloganında anlamını bulan Suriye'yi yönetmek için üretilmiş politikaların lokomotifini oluşturur. Türkiye'yle yapay bir su sorunu yaratmak da ülke yönetimi için, uygulanan fakat ayakları yere basmayan politikaların farklı bir versiyonu olmaktan başka anlam taşımamaktadır. Suriye, su konusunda bir türlü tatmin olmayan açgözlü bir yaklaşım benimsemiştir.

Türkiye ve Suriye ilişkileri özellikle son 40-50 yıldır bitmek bilmeyen bir gerilim havası içinde sürmektedir ve bunun nedeni Suriye'nin iddia ettiği gibi sadece su sorunu değildir.

Gerilime neden olan konulardan biri, Suriye'nin 1939 yılında Türkiye toprakları içine katılan Hatay üzerinde egemenlik iddiasında bulunmasıdır³⁷⁶. Osmanlı egemenliği zamanlarının ve Hatay konusunun hala bilinçlerinde taze kalması nedeniyle iki ülke ilişkileri güvensiz bir ortamın içinde gelişmiştir. Asi nehri üzerindeki uyuşmazlık da bu sorun temellidir. Asi, Lübnan'dan kaynaklanıp, Suriye topraklarından geçtikten sonra Türkiye'nin Hatay sınırlarından denize dökülür. Suriye'nin bu nehirden kuruturmasına faydalanması nedeniyle Amik ovasındaki üretim büyük zararlara uğramaktadır. Türkiye, Fırat ve Dicle meseleleri görüşülürken Asi'nin durumunun da konuşulmasını istemiş, fakat buna Suriye yanaşmamıştır. Bunun nedeni, bu nehir üzerinde suların paylaşımına yönelik bir anlaşmanın Türkiye ile yapılmasının, Hatay ilinin Türkiye'ye aitliğinin tescili anlamına geleceğinin farkında olmasıdır³⁷⁷.

Ayrıca Suriye, Türkiye'deki terör olaylarına da destek vermektedir. Fırat'ın sularına ve dolayısıyla GAP'a endeksli olarak ortaya çıkan, ülkemizde başlayan terör

³⁷⁶ Andrea K. Riemer, "Water Issues And The Extended Understanding of Security: The Southeast Anatolia Project As a Multidimensional Potential For Crisis?", **The Turkish Yearbook of International Relations**, Ankara University Faculty of Political Science, Number XXVI, 1996, içinde s. 97.

³⁷⁷ Bulloch, Darwish, a.g.e., s. 64.

sorunu; Suriye'nin sınıraşan sulardan daha fazla pay alabilmek için bölgede yaşayan insanların istismara açık olan yönlerinden (etnik ayrım, kültürel benlik) faydalanma ve buna bağlı olarak Türkiye üzerinde baskı yaratma istemesinden kaynaklanmaktadır. Suriye, amacına tam olarak ulaşmasa bile PKK nedeniyle ülke ekonomisi büyük yara almış, otuzbin insan hayatını kaybetmiş ve ülkemizin uluslararası itibarı sarsılmıştır³⁷⁸. Zamanla konu terörün varlığı suyun miktarıyla orantılı olarak mütalaa edilmeye başlanmıştır. PKK terörü nedeniyle GAP'ın gerçekleşmesi için gereken finansal kaynaklar heba olmuş, bölgedeki güvenlik endişesi nedeniyle yatırımların gerçekleştirilmesi gecikmiştir. Ayrıca ülke içerisinde büyük göç dalgaları yaşanmış, bu da pek çok açıdan ülkeye büyük bir külfet getirmiştir. Suriye'nin desteklediği tek terör örgütü PKK değildir. ASALA örgütüne de Suriye desteği aldığı bilinmektedir.

İşte Suriye'nin bütün bu olumsuz politikalarına ve hedeflerine rağmen Türkiye ona aynı karşılığı vermemiş fakat Suriye'nin uzlaşmaz tutumu nedeniyle de ilişkilerin hedeflenen düzeye çıkarılması bir türlü mümkün olmamıştır.

1.1.2. Su Sorunu Çerçevesinde Yaşanan Olaylar Işığında İkili İlişkilerin Analizi

Fırat üzerinde iki ülkenin problem yaşamaya başladıkları tarih 1960'ların başı olarak ifade edilebilir. Bu döneme kadar Fırat sularından en çok yararlanan devlet Irak'tı. Suriye küçük çapta sulama projeleri yürütürken, Türkiye'nin Fırat'ın sularını kullanımı çok azdı³⁷⁹. Bu tarihten itibaren artan nüfus ve sağlanan endüstriyel gelişme nedeniyle suya ve enerjiye duyulan ihtiyaç arttı. Böylece devletler Fırat ve Dicle Nehirleri üzerinde baraj projelerini gerçekleştirmeye başladılar. Mali ve teknik imkansızlıkların da neden olmasıyla daha önce başlatılamayan çalışmalarla ilgili planlar Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren yapılmaya başlanmıştır. 1936'da kurulan Elektrik İşleri Etüd İdaresi'nin ilk çalışmalarından bir tanesi Fırat üzerinde, Keban'da bir baraj yapımı üzerine olmuştur. Aynı yıl Keban'da kurulan ölçüm istasyonu bu konuya

³⁷⁸ Riemer, a.g.m., s. 96.

³⁷⁹ Peter Beaumont, "The Euphrates River-an International Problem for the Water Resources Development", **Environmental Conservation**, Cilt 5, No. 1, 1978, s. 36.

yönelik önemli bir adımdır ve bu istasyon yıllarca gözlem ve ölçümlerle önemli veriler toplamıştır³⁸⁰.

1960'lara gelindiğinde Türkiye, büyük bir potansiyele sahip Fırat'ın geliştirilmesine öncelik verme kararı aldı. Bu önemli siyasal kararlarla birlikte Devlet Su İşleri (DSİ) ve devlet planlama teşkilatı (DPT)'nin çalışmaları bu konuda yoğunlaştı. Bu çalışmaların ilk fiili sonucu, 1968'de Keban Barajı ve hidroelektrik santralının bir İtalyan-Fransız ortaklığına ihale edilip inşaatın başlamasıyla ortaya çıktı. Elektrik enerjisi üretmek için inşa edilen Keban 1975'de faaliyete geçti³⁸¹.

Suriye'de 1968'de Sovyetler Birliği'nin desteğiyle Fırat üzerinde Tabka barajının inşasına başlamıştır. Baraj bittiğinde Suriye elektrik ihtiyacının önemli bir kısmını buradan karşılayacak ve Fırat çerçevesinde 650.000 hektar alan sulanacaktı³⁸².

1974 yılı hem Suriye'nin Tabka'yı doldurma hem de Türkiye'nin inşaatı tamamlanan Keban'ın doldurma yılıdır. Fırat sularından aynı anda iki büyük barajın doldurulması durumu Suriye'den Irak'a geçen suyu büyük ölçüde azaltmıştır. 1973 yılında yaşanan büyük kuraklığın da etkisiyle çok büyük su sıkıntısı çeken Irak, Suriye'yle savaşın eşiğine gelmiş, savaş dış faktörlerin de etkisiyle zorla engellenebilmiştir³⁸³.

O dönemlerde Suriye'de Hafız Esad dönemi yaşanmaktaydı. 1967 Arap-İsrail savaşlarından sonra iktidara gelen Hafız Esad'ın amacı önce istikrarı sağlamak sonra da bölgede önemli bir konuma gelmekti ve bu amaçlarında başarıya ulaşmıştır³⁸⁴. Fakat Suriye'nin kendi adına iyi olarak değerlendirilebilecek bu dönem, Türkiye ile ilişkilerinde su sorunuyla ilgili yaşanan en problemlilerden biri olmuştur³⁸⁵.

³⁸⁰ Uluatam, a.g.e., s. 63.

³⁸¹ Uluatam, a.g.e., s. 64.

³⁸² Aynı yer.

³⁸³ Alper Şen, "Su Sorunu Ekseninde Suriye-Irak-Türkiye İlişkileri", **Stratejik Analiz**, Cilt 1, Sayı 12, Nisan 2001, içinde s. 90.

³⁸⁴ Meliha Benli Altunışık, "Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Suriye'nin Dış Politikası: Değişime Uyum Çabası", **Türkiye'nin Komşuları**, Mustafa Türkeş, İlhan Uzgel (der.), 1. Baskı, İmge Kitabevi, İstanbul, Şubat 2002, içinde ss. 260-261.

³⁸⁵ Özlem Tür, "Türkiye-Suriye İlişkilerinde Su Sorunu", **Türkiye ve Ortadoğu: Tarih, Kimlik, Güvenlik**, 1. Baskı, Meliha Benli Altunışık (der.), Boyut Kitapları, Eylül 1999, içinde s. 107.

Türkiye, Keban'ı hizmete soktukten sonra Dicle üzerinde de projeler üretmeye başlamıştır. Bu projeler 1977 yılından sonra geniş kapsamlı bir bölgesel kalkınma projesine dönüştürülmüş ve Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) olarak adlandırılmıştır³⁸⁶. Suriye, GAP'ın gündeme gelmesiyle birlikte Türkiye'ye karşı Fırat Nehri hakkındaki suçlamalarını arttırmaya başladı. Buna karşın Türkiye, Fırat Nehri'nin herhangi bir azalmanın bu projeye birlikte söz konusu olamayacağını iddia etmiş ve aksine GAP'ın Fırat Nehri'nin düzensiz akışını tamamiyle kontrol altına alacağını ve böylece yıl içinde kuraklıkların ya da su baskınlarının yaşanmayacağını bildirmiştir. Ancak özellikle Tabka Barajı'ndan istediği verimi alamayan Suriye, GAP'ı önlemek için Türkiye'nin gerekli finansal yardımı alamamasını sağlamaya çalışmış aynı zamanda bu yolda farklı araçlar kullanmıştır. Suriye, Türkiye'yi zor durumda bırakmak için o dönemde etkinliği oldukça az olan terör örgütü PKK'yı desteklemeye başlamıştır. Özellikle 80'lerde faaliyetini arttıran terör örgütü Suriye için kullanılacak bir politik kart haline gelmiştir³⁸⁷.

Türkiye'nin Fırat üzerindeki ikinci barajı 1987 yılında tamamlanan Karakaya Barajı'dır. Bu barajın yapımında da daha önce olduğu gibi, Fırat'ın sularının azalacağı endişesiyle Suriye ve Irak'ın tepkileri devam etti. Yapılan bu ikinci baraj nedeniyle Suriye'ye giden suyun % 27 oranında azalması fikri Suriye'yi korkuttu³⁸⁸. Böylece terörü destekleme eylemlerine de hız verdi.

Suriye, Türkiye'ye karşı tehditkâr tutumunu devam ettirdiği 80'li yıllar su problemlerini çözmek için toplanan Ortak Teknik Komitenin (OTK) faaliyetlerine başladığı dönemdir. 1980'li yıllar tarafların en yoğun görüştüğü yıllardır. 1976 yılında imzalanan Türkiye-Irak Ekonomik ve Teknik İşbirliği Antlaşması uyarınca, Türkiye-Irak Karma Ekonomik Komisyonu'nun 1980'de yapılan I. Dönem toplantısında alınan kararla kurulan OTK 1982-1992 yılları arasında toplam 16 toplantı yapmıştır. OTK toplantılarının gündemini ilk yıllarda, Fırat ve Dicle akarsuları üzerindeki tesislerin inşaat durumları, hidrolojik ve meteorolojik bilgi alışverişi gibi konular

³⁸⁶ Uluatam, a.g.e., s. 65.

³⁸⁷ Şen, a.g.m., s. 90.

³⁸⁸ Tür, a.g.m., s. 108.

oluşturmuştur³⁸⁹. İlk iki toplantıda, Türk tarafının, bu kaynakların kullanımını gözönüne alarak, her iki nehrin ve kollarının bir havza olarak ele alınması tezine karşılık Irak tarafı, nehir havzalarının önce Fırat daha sonra Dicle olmak üzere ayrı ayrı ele alınması gerektiğini ileri sürmüştür. Taraflar bilgi değişiminin devam etmesi ve Suriye'nin de toplantılara davet edilmesi konusunda anlaşmışlardır.

Türkiye beşinci toplantıda “Fırat-Dicle Havzası Sularının Kullanımına Yönelik Üç Aşamalı Planı” ortaya koymuştur³⁹⁰. Türkiye'nin ortaya koyduğu kısaca “Üç Aşamalı Plan” olarak adlandırılan plan, öncelikle su kaynaklarına ilişkin envanter çalışmalarını, sonra toprak kaynaklarına ilişkin envanter çalışmalarını ve nihayet su ve toprak kaynaklarının değerlendirilmesini öngörüyordu³⁹¹. Sulardan hakça ve makul faydalanma projesi olarak bilinen üç aşamalı plan uygulanamamıştır.

OTK'nın çalışmalarının Suriye-Türkiye arasındaki anlaşmazlığı sonlandırma yönünde yaptığı katkı, bu komitenin çalışmalarından yararlanarak 1987'de Türkiye Cumhuriyeti ve Suriye Arap Cumhuriyeti Arasında Ekonomik İşbirliği Protokolü'nün imzalanması olmuştur. Bu protokol çerçevesinde Türkiye saniyede 500 m³ suyu Suriye'ye bırakmayı taahhüt ediyordu. Aylık akımın 500 m³'ün altına düştüğü aylarda farkın ertesi ay kapatılması taahhüt ediliyordu. Bu karardan sonra Suriye ve Irak, Türkiye tarafından bırakılan suyun % 42'sinin Suriye ve % 58'inin Irak tarafından kullanılmasını öngören bu protokol üzerinde anlaşıldılar³⁹². Ancak Türkiye'nin yıllık dönemler itibariyle Suriye'ye fiilen bıraktığı su ortalaması bugüne kadar 500 m³'ün hayli üstünde olmuştur³⁹³.

1987'deki protokolle Türkiye, Suriye'nin PKK'ya verdiği desteğini düşünmüştü. Güneydoğu'da terör eylemlerinin artması üzerine Başbakan Turgut Özal, 1 Ekim 1989'da bir demeç vererek, Suriye'nin 1987 tarihli Güvenlik Protokolüne uyduğu konusunda şüpheleri olduğunu açıklamıştır³⁹⁴. Protokolün yapıldığı dönemde PKK'nın

³⁸⁹ Bilen, a.g.e., s. 91.

³⁹⁰ Aynı yer.

³⁹¹ Mehmet Tomambay, “Sınıraşan Suların Kullanım Sorunu”, **Strateji Dergisi**, Cilt 3, Sayı 95, s. 131.

³⁹² Bilen, a.g.e., s. 91.

³⁹³ Uluatam, a.g.e., s. 67.

³⁹⁴ Süha Bila Bölükbaşı, **Türkiye ve Yakınındaki Ortadoğu**, Dış Politika Enstitüsü Yayınları, Ankara, s. 86.

Beka Vadisi'ndeki üslerini ve Suriye topraklarındaki hareketlerinin denetim altına alınmasını amaçlayan Güvenlik Protokolü de imzalanmıştır. Suriye'nin "teröre karşı su" çerçevesinde hareket ettikleri görülmüştür. Bununla beraber Türkiye taahhütlerini yerine getirirse de Suriye'nin protokole uygun hareket etmediği ortadadır³⁹⁵.

Bunu kanıtlayan açıklamalar yapıyordu. Kasım 1989'da Suriye Devlet Başkanını kardeşi olan ve resmi bir ünvanı olmasa da yönetimde etkin olduğu varsayılan Cemil Esad bölgede bir Kürt devletinin kurulması gerektiğini, bu devletin Güneydoğu Anadolu'yu da içereceğini belirtmişti. Esad, ayrıca, Suriye yönetiminin PKK'ya her çeşit siyasi ve lojistik yardımı yaptığını da söylemiştir³⁹⁶. Böylece Türkiye'nin tepkisini alan Suriye, ilişkilerin daha da gerilmesine sebep oldu.

Türkiye ve Suriye arasındaki su nedeniyle yaşanan en ciddi gerginlik Atatürk Barajı'nın dolumu aşamasında yaşandı. Barajın dolumu döneminde PKK'ya verilen destek daha çok arttırılmıştır. Bu da Suriye'nin Türkiye'den daha fazla su almak için terör kartını oynadığının en iyi göstergesidir³⁹⁷.

Atatürk Barajı için su tutma işleminden önce 1989'da toplanan OTK görüşmelerinde, Suriye ve Irak baraj gölünün doldurulması için iki haftanın yeterli olacağını iddia etmiş ve su kotaları konusunda bir anlaşma önermişlerdi. O toplantıda Suriye, su tutulması halinde ülkenin enerji ihtiyacını karşılayan Tabka Barajındaki 8 tribünden birinin çalışabileceğini ve ülkede önemli enerji sıkıntılarının yaşanacağını belirtmiştir³⁹⁸. Suriye barajın dolum aşamasında eleştirilerini sürdürdü. Eleştirilerin sebebi önceden yeterli teknik bilginin iletilmemesi ve suyun Türkiye tarafından siyasi bir silah olarak kullanılmasıydı.

Türkiye'nin bu iddialara cevabı son derece açık ve net olmuştur. İlk olarak gerekli bilgiyi önceden verdiğini ve üç ay öncesinden de fazla su vermeye başladığını ifade etmiştir.

³⁹⁵ Kut, "Türk Dış Politikasında...", a.g.m., s. 229.

³⁹⁶ Tiryaki, a.g.e., s. 214.

³⁹⁷ Şen, a.g.m., s. 91.

³⁹⁸ Beschorner, a.g.m., s. 40.

Suriye'nin Türkiye'yi bu şekilde gerçek dışı bilgilerle suçlaması tamamıyla art niyetli olup, Arap kamuoyunda ilgi toplamaya ve yardım sağlamaya yöneliktir. Nitekim 1996 yılında inşa edilen Birecik Barajı Arap Ligi'nin Fırat Nehri'nin paylaşımı konusunda Türkiye'nin daha fazla su bırakmasını talep etmesine neden olmuştur. Bu talebin arka planında ise Arap Devletleri'nin Fırat ve Dicle Nehirlerini "Arap Nehirleri" olarak görmesinin olduğunu söyleyebiliriz.

Bu dönemde Suriye ve İsrail arasında yapılan görüşmelerde Suriye'nin Golan Tepeleri'ndeki su kaynaklarından vazgeçmesinin koşulunu Türkiye'den daha fazla su alımı şartına bağlamış, bu istek İsrail ve ABD tarafından da kabul edilmiştir. Türkiye'nin olumsuz yaklaştığı teklif bir daha gündeme getirilmemiştir. Bu teklif, Suriye'nin daha fazla su elde etmek için her türlü taktiğe başvuracağını göstermesi açısından önemlidir.

Suriye, GAP projesini engellemek için konuyu çok farklı platformlarda gündeme getirmektedir. Böylece Suriye'nin teröre verdiği destek Abdullah Öcalan yakalanınca kanıtlanmış oldu. Ancak bu uluslararası ortamda Suriye'nin su konusundaki haklılığı yönünde oluşan kanıları değiştirmeye yetmedi. Türkiye'nin kayıpları gözönüne alınınca Suriye güttüğü politika açısından daha kârlı görülecektir.

Su sorunu ve terör arasındaki bağlantı PKK'nın zayıflamasıyla sonuçlanmış gibi görünmektedir. Ancak son dönem gelişmeleri de gözden kaçırılmamalıdır.

Türkiye ve Suriye üst düzey Dışişleri Bakanlıkları heyetleri 2000 yılı Mart ayında bir araya geldi. İki ülke her alanda işbirliğini geliştirmeyi amaçlayan tutumlarına dayanak oluşturulması için esasların belirtileceği bir belge üzerinde çalışmaya başladı. Ancak esas itibariyle Türkiye'nin üç aşamalı plandan vazgeçmesi beklenmemektedir³⁹⁹. Hafız Esad'ın ölümü ve yerine Beşar Esad'ın geçmesiyle Suriye politikalarında bir yumuşama havası sezilmektedir⁴⁰⁰. Ancak bu tavrın su konusunda gösterilip gösterilmeyeceği belli değildir.

³⁹⁹ Tiryaki, a.g.e., s. 220.

⁴⁰⁰ Oytun Orhan, "Irak Operasyonu Gölgesinde Suriye-ABD İlişkileri", **Stratejik Analiz**, Cilt: 3, Sayı: 35, Mart 2003, s. 40.

Su sorunu, Türkiye ve Suriye arasında savaş nedeni olacaktır söylemleri de abartılıdır. Çünkü Suriye'nin askeri gücü Türkiye ile yapacağı savaş için yeterli olmamakla beraber Türkiye'nin askeri gücünden çekindiği, Türkiye'nin 1998'deki Abdullah Öcalan'la ilgili sert çıkışı esnasında silahlı kuvvetlerini Suriye sınırına kaydırmasıyla Öcalan'ın ülkeden çıkarılmasıyla anlaşıldı. Buna ilave olarak Suriye bilmektedir ki su onlar için gerekli düzenlemeleri yaparlarsa gerçek bir tehdit olmaktan çıkacaktır. Günümüzde de su kıtlığı çekmemektedirler. Bu durumda Türkiye ile yapacağı savaşın hiçbir mantığı yoktur.

Bu tür söylemler sadece tarafların yönlendirmeyi amaçlayan artniyetli söylemlerdir. Su bu açıdan daha önce de belirtildiği gibi politik araç olarak kullanılmaktadır.

1.2. Türkiye-İrak İlişkileri

1.2.1. Genel Görünüm

Türkiye ve Irak ilişkileri 1980'lere gelene kadar esasen istikrarlı bir görünüm arz etmektedir. Musul sorununun çözümü sonrası, sınırların korunması ve bölgesel güvenlik sorunlarıyla ilgili siyasi ve stratejik girişimlerin oluşturulması mümkün olmuştur⁴⁰¹. Hatta Irak bağımsızlığına kavuşmasının hemen akabinde bölgede güvenliğini sağlayabilmek amacıyla özellikle İran ile olan problemlerini çözme umuduyla Türkiye'nin arabuluculuğundan yararlanmayı düşünmüş ve Sadabad Paktı önerisi gündeme gelmiştir⁴⁰². Söz konusu pakt: Irak'ın İran ile arasındaki sorunlara bir çözüm ve uzlaşma arayışı nedeniyle 1937 yılına kadar gerçekleşmemiştir. Türkiye'nin de aracı olarak müdahil olduğu yapılan gizli görüşmelerde, Şattül Arap Nehri sorununun çözümüne yönelik gelişme kaydedilmiş ve 4 Temmuz 1937 tarihinde Irak için başarılı kabul edilen bir antlaşma yapılmıştır. Bu gelişme ve Sovyet Rusya'nın teklifi sonucu Afganistan'ın da katılımının kabulü sonrasında Sadabad Paktı, 8 Temmuz 1937

⁴⁰¹ Oral Sonder, "Türk Dış Politikasında Sürekliliğin Nedenleri", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt: XXXVII, Sayı: 3-4, Eylül-Aralık 1982, ss. 105-110.

⁴⁰² İsmail Soysal, **Türkiye'nin Uluslararası Siyasal Andlaşmaları (1920-1945)**, Türk Tarih Kurumu Yayınlarından, Cilt 1, Ankara, 1989, s. 134.

tarihinde İran, Irak, Türkiye ve Afganistan tarafından imzalanmıştır. TBMM’nde 14 Ocak 1938 günü onaylanan pakt, diğer tarafların onay işlemlerinin de tamamlanmasıyla 25 Haziran 1938 günü yürürlüğe girmiştir⁴⁰³. Bu antlaşmaya göre, taraflar sınırlarının dokunulmazlığını, ortak sorunlarda iletişim sağlanmasını ve uyuşmazlıkların Milletler Cemiyetinde çözümünü kabul etmişlerdir. İlgili devletlerden hiçbirinin ayrılma talebi olmaması nedeniyle devam eden Sadabad Paketi’nin önemi, II. Dünya Savaşı’nda İran’ın İngiltere ve SSCB tarafından işgali ve Irak’ın İngiltere tarafından denetim altında tutulması sebebiyle büyük ölçüde kaybolmuştur.

Savaş sonrası dönemde tekrar canlandırılması ve hatta İran’ın önerisiyle Pakistan’ın dahil edilerek genişletilmesi istenen pakt, Bağdat Paketi’nin kurulması ve en son İran-İrak savaşı ile tüm geçerliliğini kaybetmiştir⁴⁰⁴. Sadabad Paketi bölgesel konjonktür içerisinde barış ve işbirliği arayışı ile Türkiye-İrak ilişkilerinin sahip olduğu düzeyinin bir yansımasıdır.

Türkiye ve Irak arasındaki ilişkilerin bölgesel güvenlik arayışı içerisinde geliştirilmesine bakıldığında, yaşanan dönemdeki uluslararası ve Ortadoğu bölgesindeki konjonktür özelliklerinin iki ülke ilişkilerinde belirleyici olduğu görülmektedir. Türkiye-İrak ilişkileri, Türkiye’nin Arap devletleriyle ilişkilerinde görülen olumsuzluklara ve tarihsel geçmiş faktörüne (Musul Meselesi) rağmen sürdürülmüştü.

İkili ilişkilerin diğer Ortadoğu devletleri ile ilişkilerden farklı bir tarzda gelişmesinin nedenleri arasında her iki ülkenin Batı ile ilişkileri geliştirme arzusu, Sovyet Rusya’ya karşı ortak tutumun yanısıra iki ülkede bulunan Kürt Topluluğu’nun varlığı ve ortak endişeleri sayılabilir. Ayrıca doğal gaz nakli gibi ekonomik konularda işbirliğinin söz konusu olması, ilişkilerin belirli bir seviyenin altına düşmemesine vesile olmuştur⁴⁰⁵.

⁴⁰³ Aynı yer.

⁴⁰⁴ Mehmet Gönübol, **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1996, s. 108.

⁴⁰⁵ Ömer Kürkçüoğlu, **Türkiye’nin Arap Ortadoğu’suna Karşı Politikası (1945-1970)**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Yayınları, Sayı: 340, ss. 55-64.

29 Mart 1946 tarihinde Türkiye ve Irak Dostluk ve İyi Komşuluk Andlaşmasını imzalamışlardır. Bu anlaşma Sovyet Rusya'ya karşı Ortadoğu'da bir blok oluşturma amacıyla oluşturulmuş olmakla⁴⁰⁶ birlikte hatırlanacağı üzere su konusunda da bazı düzenlemeler içeriyordu. Buna göre Irak Türkiye'nin topraklarında Fırat Nehri üzerinde yapacağı projeler kendisine de yarar getirecekse masraflara katılma taahhüdünde bulunuyor ve nehirdeki taşmaları engellemek ve sel sorunlarından korunmak üzere ortak çalışmaların yapılabileceği konusunda görüş birliğine varılıyordu.

İlerleyen zamanlarda yine batı yanlısı bir pakttan ve oluşturulduğu dönemin koşullarından etkilenen Bağdat Paktı'nı oluşturan anlaşma 15 Nisan 1955'de yürürlüğe girmiştir. Bu andlaşmaya sırasıyla İngiltere (5 Nisan), Pakistan (23 Eylül) ve İran (3 Kasım) katılmıştır⁴⁰⁷. Söz konusu andlaşma metninde 1946'da yapılan andlaşmanın bütünlüğü amacıyla hareket edildiği ifade edilmektedir.

Bu pakt Irak'taki 1958 devrimiyle son bulmuştur. 1930'lu yıllarda Türkiye ve Irak arasında sınır güvenliği için işbirliği şeklinde başlayan, Sadabad Paktı ile bölgesel güvenlik için dayanışma ve Bağdat Paktı ile de stratejik ortaklık şekline dönüşen ilişkiler, uluslararası siyasal sistem ve bölgesel dinamikler karşısında çökmüştür. Bu devrim Irak'da Krallığın sona ermesi ve Türkiye için de Ortadoğu'nun Arap devletlerinden kopuşu demektir. Kürkçüoğlu, gelişen ilişkileri, "Bağdat Paktı, Irak yöneticilerinin sonunun başlangıcı" ve "1958 Irak İhtilalinin tohumlarının atılması" olarak yorumlamaktadır⁴⁰⁸.

1960'lı ve 1970'li yıllar Türkiye-Irak ilişkilerinin daha mesafeli olarak devam ettiği bir zaman aralığı olmuştur. 1980'lerin başında PKK'nın Kuzey Irak'a yönelik geçişlerinin artması ve bunun paralelinde Kürt gruplarından destek görmesi ile Türkiye tarafından Suriye'ye yönelik geliştirilen sert tepki, Türk-Irak ilişkilerinde dönemsel bir işbirliği ortamını hazırlamıştır. Çünkü Suriye ve Irak'ın ilişkilerine gerginlik havası takınırken Irak yönetimi de Kürt gruplarının hareketlerinden rahatsızdı. Bu çerçevede,

⁴⁰⁶ Kürkçüoğlu, a.g.e., s. 16.

⁴⁰⁷ Gönlübol, a.g.e., ss. 266-268.

⁴⁰⁸ Kürkçüoğlu, a.g.e., ss. 56-67.

Türkiye ve Irak arasında Türkiye'nin Kuzey Irak bölgesinde PKK'ya yönelik sıcak takip yapabileceği yönünde anlaşmaya varılmıştır.

1990'lı yıllar ise ikili ilişkilerde daha gergin dönemlerin yaşandığı zaman dilimi olmuştur. Çünkü Türkiye, ABD'nin Irak'a yaptığı müdahalede ABD tarafında yer almıştır. Körfez savaşı bölgedeki bütün dengeleri sarsarken son Irak müdahalesi de yapısı belirginleşmeye başlayan Ortadoğu için yeni bir belirsizlik döneminin başlangıcı olmuştur.

1.2.2. Su Sorunu Çerçevesinde Yaşanan Olaylar Işığında İkili İlişkilerin Analizi

Görüldüğü gibi Türkiye-Irak ilişkileri genellikle güvenlik endişeleri çerçevesinde gelişmiş iken su bir sorun olarak ikili ilişkilerdeki etkisini Körfez savaşından önce göstermeye başlamıştır.

Irak da Suriye gibi bölgede liderlik iddiasını gütmüş, uzun yıllar süren bir silahlanma sürecini yaşamış bir ülkedir. İşbirliği ve yumuşama süreci içine girmek liderler ve rejim açısından bakılınca zor görünmekteydi. Irak da özellikle Türkiye ile çatışma yaşamaya başladığı dönemlerden itibaren su kozuna karşılık terör örgütlerini gizli ve açık bir şekilde desteklemiştir⁴⁰⁹.

Türkiye ile Irak ilişkilerinde su, Suriye ile olduğu kadar soruna neden olmamıştır. Bunun nedeni ise Irak'ın su durumudur⁴¹⁰. Su kaynakları açısından bir kıyaslamaya gidilirse, bölgenin su açısından iyi durumda olan ülkesi olan Irak ile Türkiye arasında eşitlik bulunduğu, hatta bazı konularda Irak'ın üstün olduğu görülmektedir. Evsel ve endüstriyel kullanımda Türkiye üç kat daha fazla harcama yaparken, Irak'ın sulama için harcadığı su miktarı, Türkiye'nin tüm su tüketiminin iki katı kadardır. Kişi başına düşen su miktarı açısından da birçok kaynağa göre Irak Ortadoğu'nun en zengin ülkelerindedir. Hatta elinde bulunan bu su kaynakları fazlası çerçevesinde yaptığı aşırı sulamadan dolayı ülke topraklarının kalitesinde bozulmalar

⁴⁰⁹ Durmazuçar, a.g.e., s. 126.

⁴¹⁰ Tiryaki, a.g.e., s. 222.

yaşanmakta ve bu durumda da tarımsal üretimi beklenenin aksine olumsuz yönde etkilenmektedir.

Irak suyunu büyük ölçüde Dicle'den elde etmektedir. Ayrıca geliştirdiği projelerle Dicle sularını Fırat'a aktarmakta, böylece Suriye ve Türkiye'nin Fırat'tan faydalanma projelerinden yüksek düzeyde etkilenmemektedir⁴¹¹. Su sıkıntısını yoğun şekilde hissetmeyen Irak, Türkiye'yle olan ikili ilişkilerinde de suyu büyük bir problem kaynağı olarak görmedi. Ancak bazı gelişmelerle ülke politikasındaki değişiklikler nedeniyle Irak'ta su üzerine politikalar geliştirmeye başladı.

Türkiye'nin Keban Barajı'nın dolum aşamasında Irak'ta Suriye'yle beraber Türkiye'nin eylemini protesto etmiş, Türkiye tepkilere karşı barajın dolum aşamasında aşağı havza devletlerine yeterince su vereceği garantisinde bulunmuş ve Fırat'tan önce saniyede 350 sonra 400 daha sonra da 450 metre küp su bırakmıştır⁴¹².

Karakaya Barajı'nın dolum aşamasında da Irak şikayetlerini Türkiye'ye iletmiştir. Bundan sonra su ile alakalı ilişkilerin daha gergin bir havada gerçekleştiği söylenebilir.

Körfez savaşından bir süre önce yapılan 1987 protokolüne dahil edilmemiş olması Türkiye-İrak ilişkilerini olumsuz etkiledi. Bu protokolde Fırat Nehri'nin suları bahis konusu yapılmıyordu ve Irak'ta nehir sularından faydalananlardan biri olduğu için protokole taraf olması gerektiğini, Türkiye ve Suriye'nin kendisini dışladığını düşünmüştü. Irak, su sorununu Arap devletlerini etrafında toplayacak biçimde gündeme getirmeye başladı ve Arap dünyasında Türkiye aleyhine görüşlerin hakim olmasına neden oldu. Sınır güvenliğinde daha az işbirliği yapmaya başladı. Bu nedenle de PKK 1988'de Irak'ın Kuzeyinde de etkinliğini arttırdı⁴¹³.

Olaylar böyle cereyan ederken Atatürk Barajı'nın dolum zamanı gelmişti. Irak da Suriye'ninkine benzer itirazlarla Türkiye'nin bu uygulamasına tepki gösterdi. Bu olay ilişkilerin daha çok gerginleşmesine neden oldu.

⁴¹¹ Aynı yer.

⁴¹² Tür, a.g.m., s. 108.

⁴¹³ Tiryaki, a.g.e., s. 223.

Irak Fırat suyundaki azalmanın sulama programlarını aksatmasının yanısıra ülke elektriğinin % 40'ını sağlayan santrallerin de kapanmasına neden olacağını açıklamıştı. Diğer yandan Irak tarımının büyük zarar gördüğünü bildirdi.

Irak ve Suriye'nin bu davranışa verdikleri anlam Türkiye'nin suyu siyasi baskı aracı olarak kullandığıydı. Böyle düşünen Irak'ın olaya tepkisi büyük oldu. Irak yönetimi bu olayın hemen ertesinde Mayıs 1990'da Bağdat'a, 1984 Güvenlik Andlaşması'nı yenilemek için gelen Yıldırım Akbulut'a endişelerini ifade ettiler. Iraklılar Türkiye'nin üçlü bir anlaşmayı kabul etmesini ve Suriye'ye saniyede 700 m³ su bırakmasını talep etmişlerdir. Başbakan bu öneriyi kabul etmeyince Bağdat yönetimi Türkiye'nin isteği olan 1984 güvenlik protokolünün yeniden yürürlüğe konmasını kabul etmemiştir. Zamanın Başbakan Birinci Yardımcısı Taha Yasin Ramazan, Türk gazetecilere verdiği demeçte Fırat sorununun iki ülke arasında en önemli sorun olduğunu ve bu sorun çözüme kavuşmadığı sürece Türkiye ve Irak'ın iyi ilişkiler kurmasının mümkün olmayacağını, bu nedenle de güvenlik protokolünün yenilenmeyeceğini belirtmiştir⁴¹⁴.

Daha önce de belirtildiği gibi Suriye ve Irak aralarındaki bütün anlaşmazlıkları bir kenara bırakıp Fırat suyunun paylaşımına dair bir anlaşma yapmışlardır.

Körfez savaşı esnasında Türkiye'nin politikası nedeniyle arası açılan iki devlet daha sonradan yakın ilişkiler kurmasalar da karşı karşıya gelecek bir problem de yaşamamışlardır. Zaten savaş sonrası Irak çok kötü bir durumda olduğu için öncelikle iç politikayla ilgilenmiş içte düzeni sağlamaya çalışmıştır. Irak'taki yeni durum ve politikaları kesinlik kazandıktan sonra ne gibi gelişmeler yaşanır bilinmez ancak bu devletin kendi çıkarlarına hizmet etmesi için ABD tarafından oluşturulduğu düşünüldüğünde endişelere de kapılmak kaçınılmaz olmaktadır. Irak'ın tavrı müphemdir fakat Türkiye "Yurtta sulh cihanda sulh" ilkesine dayanan dış politikasını takip etmeye devam edecektir.

⁴¹⁴ Tiryaki, a.g.e., s. 226.

1.3. Türkiye İsrail İlişkileri

Türkiye-İsrail ilişkileri, Türkiye ve Güney komşularının ilişkilerinin anlamlandırılmasında önemli bir rol oynamaktadır. Çoğu zaman ikili ilişkiler komşularımızla olan ilişkimize olumsuz etki yapmakta, bu da siyasi, ekonomik ve daha pek çok alanda önemli kayıplarımızın oluşmasına neden olmaktadır.

Özellikle soğuk savaş sonrası gelişen Türkiye-İsrail ilişkileri güney komşularımız ve daha birçok devlet tarafından yanlış anlaşılmış veya anlaşılmak istenmiştir. Elbette sergilenen bazı tavırlar, açıklamalar ve gelişmeler komşuların davranışları üzerinde etkili olmuştur; ancak bütün bunların gerçekleştirilmesine de bir ölçüde yine onların davranışları sebep olmuştur.

Bilindiği gibi önemli bir jeopolitik konumda olan Türkiye'nin çevresi bugün için problemler yaşadığı ülkelerle çevrilmiş bulunmaktadır. Batıdaki komşumuz Yunanistan ile Batı Trakya, Ege ve Kıbrıs'la ilgili sorunlarımız mevcuttur. Türkiye aleyhine her türlü faaliyeti destekleyen Yunanistan her an için bu sorunları gündeme getirme eğilimindedir. Kafkasya, Sovyetler Birliği'nin parçalanmasından sonra adeta kaynayan bir kazan görünümünü almış ve daha bazı sorunlar çözülememiştir. Bölgede yaşanacak karmaşaya tarihi bağlarımız nedeniyle angaje olmamız muhtemeldir. İran'ın PKK'ya verdiği desteğin yanısıra Türkiye'ye rejim ihracatında bulunma çabaları bulunmaktadır. Kuzey Irak'ın durumu da Türkiye'yi yakından ilgilendirmektedir. Suriye'nin Türkiye'ye karşı olan tutumunu tekrar izaha gerek olmadığı kanısındayım.

Görüldüğü gibi Türkiye, yaşadığı çevrede kendini güvende hissetmemektedir. Soğuk Savaş'ın sonrasında Ortadoğu'nun üzerinde kontrol mekanizmalarının işlerliğini bir anlamda yitirmesiyle gün yüzüne çıkan sorunlar bölgede kendini yalnız hisseden Türkiye'nin sadece güvenlik açısından değil, ekonomik, kültürel, sosyal ve siyasi ilişkiler çerçevesinde de yeni mecralara açılmasında itici güç olmuştur. Bu noktada

İsrail'in ilişkileri geliştirme yönündeki istekliliği de arayış aşamasında tercihlerden biri olarak onun da değerlendirilmesine kaynaklık etmiştir⁴¹⁵.

İsrail de Türkiye gibi çevresinden çok büyük tehlike algılamaktadır. Bu tehditlerin bir bölümünün onun varlığını bile tanımayan ülkelere geliyor olması da durumun vahametini bir kat daha arttırmaktadır. İsrail, Mısır ile imzaladığı Camp David antlaşması, Oslo Barış Süreci ve Madrid Konferansları sayesinde vardığı nokta itibarıyla rahatlama yaşarken, bugün içinde bulunduğu durum malumdur. Komşu devletlerin yanısıra diğer Ortadoğu devletleriyle de problemlili olan İsrail'in de bölgede yalnız olduğu bilinen bir gerçektir⁴¹⁶. Bölgedeki varlığını ABD ile diğer batılı güçlere borçlu olan ve ABD'nin korumasını hep üzerinde hisseden İsrail, 1990'larda yaşanan yeni konjonktürden faydalanması gerektiğini düşünmüş ve bunu yapmasında en çok yardımından faydalanması gereken devlet olarak Türkiye'yi tespit etmiştir. Kafkaslar ve Orta Asya'da ortaya çıkan yeni devletlerin Türkiye-İsrail işbirliği ilişkilerine konu olabileceği düşünülmüştür⁴¹⁷.

Daha sonra da incelenecek daha pek çok nedenden ötürü ikili ilişkileri gelişen iki ülke diğer Ortadoğu devletlerine karşı blok oluşturmakla suçlanmışlardır. Şimdi bütün nedenleri ikili ilişkilerin tarihi seyri ışığında değerlendirirken ardından bu ilişkilerin nasıl algılandığını daha net bir hale getirelim.

1.3.1. Türkiye-İsrail İlişkilerinin Tarihi Seyri

İki devlet arasındaki ilişkileri üç dönem içerisinde incelemek mümkündür⁴¹⁸:

1- 28 Mart 1949 yılında İsrail'in resmen tanınması ile başlayan ama İslam ülkelerinin de ciddi olarak hesap edilmesi nedeniyle ilişkilerin belirli bir seviyede tutulduğu dönem.

⁴¹⁵ Harp Akademileri Komutanlığı Yayınlarından, Türkiye-İsrail İlişkilerinin Dünü-Bugünü-Yarını, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 1997, ss. 59-77.

⁴¹⁶ Yavuz Gökcalp Yıldız, Global Stratejide..., a.g.e., ss. 159-160.

⁴¹⁷ Kamer Kasım, "Türkiye-İsrail İlişkileri: İki Bölgesel Gücün Stratejik Ortaklığı", **21. Yüzyılın Eşiğinde Türk Dış Politikası**, İdris Bal (der.), 1. Baskı, Alfa Yayınları, İstanbul, 2001, içinde, s. 571.

⁴¹⁸ Alptekin Dursunoğlu, Stratejik İttifak. Türkiye-İsrail İlişkilerinin Öyküsü, 1. Basım, Anka Yayınları, İstanbul, 2000, s. 31.

2- 12 Eylül askeri darbesiyle birlikte ilişkilerin donma noktasına geldiği ve neredeyse tamamen kesildiği dönem.

3- Soğuk savaş sonrası yaşanan Oslo süreciyle birlikte ilişkilerin geliştiği dönem.

Türkiye ve İsrail arasındaki ilişkiler 1948 yılında kurulan İsrail'in, 1949 yılında tanınmasıyla başlamıştır. Bu tanıma Arap devletlerinin yoğun tepkilerine yol açmış, ancak 1950 yılında iki ülke arasında siyasi temsilciler göreve başlamıştır. Ankara'nın İsrail'i tanımada, o dönemin koşulları gereği Sovyet tehdidine karşı ABD desteğini sağlama isteği neden olarak gösterilebilir. Türkiye, Sovyetlerin oluşturduğu büyük sınır tehdidini, Amerika ve NATO'nun Ortadoğu politikalarına yaklaşarak dengelemek istemekteydi. Tanınma olayı büyük tepki aldığı için bu dönem ilişkiler mümkün olduğunca düşük profilde tutulmuştur⁴¹⁹.

Bu dönem İsrail ile olan ilişkiler ABD ile yaşanan olaylarla da bağlantılıdır. ABD ile sıkıntı yaşanan dönemde örneğin 1974 Kıbrıs Harekatı sonrasında İsrail'le olan ilişkiler de gerilirken, Amerika'yla iyi ilişkiler söz konusuysen İsrail ile olan ilişkilerde de yakınlaşma yaşanmaktaydı.

İsrail bu dönemde Türkiye'nin içinde bulunduğu zor durumu da gözönünde tutarak geliştiren bağları gizlilik içinde yürütebileceğini açıklamıştır. Nitekim İsrail Başbakanı Ben Gurion, mevcut konjektürü değerlendirirken Müslüman olan ama Arap olmayan Türkiye, İran ve Etyopya ile iyi ilişkilere girmeyi böylece de Arap devletlerini çevrelemeyi hesaplamıştır. Bu amacına ulaşmak için de ne yapması gerekiyorsa yapacağını ifade etmiş, bu proje çerçevesinde gerçekleşen temaslar gizlilikle yürütülmüştür⁴²⁰. Ağustos 1958'de Başbakan Ben Gurion iki ülke arasında siyasi koordinasyonu arttırmak amacıyla Ankara'ya gelmiş, geliş nedeninin uçağın arıza yapmasından dolayı zorunlu iniş olarak açıklamış, gerekli temasları yaparak ülkesine dönmüştür. Bu görüşmeler esnasında, iki ülke istihbaratları arasında işbirliği yapılması kararları alınmış ve bu işbirliği ilişkilerin soğuk olduğu dönemlerde dahi devam

⁴¹⁹ Dursunoğlu, a.g.e., ss. 32-33.

⁴²⁰ Dursunoğlu, a.g.e., ss. 35-36.

etmiştir⁴²¹. Türkiye bu işbirliğine algıladığı tehditle dolayısıyla girmiş ve istihbarat ağının ne denli iyi çalıştığı bilinen İsrail'den bu anlamda yardım almayı tercih etmiştir. 1958 yılında yaşanan yakınlaşmanın bir diğer nedeni Irak'ta yaşanan devrim sonucu bozulan ilişkiler ve Sovyet desteğiyle kabaran Arap Milliyetçiliği duygularıdır⁴²².

1960'lı yıllarda ekonomik sorunlar yaşayan Türkiye, Kıbrıs meselesinde iyi ilişkilerinin olduğunu düşündüğü devletlerden destek alamayınca, farklı dış politika eğilimleri içine girdi. Ortadoğu'da Arap devletleriyle ilişkilerinin seviyesini yükseltmeyi düşünen Türkiye'nin amacı Kıbrıs konusunda da destek sağlamaktı. Bu nedenle 1967 savaşında Batılı müttefiklerinden farklı olarak Arap devletlerinin tarafında yer almıştır. Bu dönem Türkiye ve İsrail ilişkilerinde yaşanacak soğukluk, döneminin başlangıcı olarak değerlendirilebilir. Ancak bu süre zarfında İsrail'e karşı bir düşmanca tutum içine girilmemiş yalnızca ilişkiler dengede tutulmaya çalışılmıştır. 1967 Savaşında Türkiye topraklarındaki üslerin İsrail'e yardım için ABD tarafından kullanılmasına ve sınırlarına yığınak yapılmasına izin vermeyerek açıkça Arapların tarafında yer aldı⁴²³. Savaş sonrası Türkiye, 242 sayılı İsrail'in işgal ettiği topraklardan çekilmesini öngören BM karar tasarısı lehine oy kullandı. Buna karşın 1969 İslam Konferansı Örgütü Zirvesinde ise her türlü ilişkilerin kesilmesini öngören kararı red etti⁴²⁴. Bu da izlediği denge politikasının bir göstergesiydi.

1970'li yıllarda petrol krizinin yarattığı sorunlar nedeniyle Ankara, Arap ülkeleriyle ilişkilerini geliştirmeyi tercih etmiştir. Bu bağlamda İslam Konferansı Örgütü üyeliğinin seviyesini yükselten Türkiye, 1973 savaşı döneminde Amerika'nın Türk üslerini kullanmasına izin vermemiştir. Sovyetlerin Türk hava sahasını Araplar lehine kullanmasına izin vermiştir. Bütün bunlara yaşanan petrol krizi ve Kıbrıs Bunalımı esnasında dahil olduğu blok tarafından yalnız bırakılması neden oldu. Hatta 1974'de yapılan Kıbrıs Barış Harekatı nedeniyle uygulanan ekonomik yaptırımlar Türkiye'yi çok zor duruma düşürmüştü, bundan sonra Türkiye ulusal çıkarlarının sadece

⁴²¹ Anber, a.g.e., s. 8.

⁴²² Kasım, a.g.m., s. 574.

⁴²³ Gencer Özcan, Türkiye-İsrail İlişkileri 50. Yılına Girerken, **Türk Dış Politikasının Analizi**, Faruk Sönmezoğlu (der.), 2. Basım, Der Yayınları, İstanbul, 1998, içinde ss. 162-163.

⁴²⁴ Kasım, a.g.m., s. 574.

NATO çıkarları içerisinde tanımlayamayacağından bahsetmiş, kendine özgü bir dış politika oluşturma çabasına girmiştir⁴²⁵. Türkiye'nin bu yaşadıkları İsrail ile ikili ilişkilerin düzeyinin çok düşmesine neden olmuş ve ekonomik kültürel alışverişi yavaşlatmıştır. İsrail Türkiye'ye yanaşma politikasını sürdürmüş ama başarılı olamamıştır⁴²⁶. 1975'de BM Genel Kurulu'nda görüşülen siyonizmin bir tür ırkçılık olduğu yönündeki karar tasarısını onaylayan Türkiye, Arap baskılarına rağmen İsrail ile diplomatik faaliyetlerine devam etmiştir.

1979 İran İslam devrimi neticesinde İsrail'in Türkiye'den beklentileri artmıştır. Çünkü Türkiye ABD'nin isteğine rağmen İran ile ilişkilerini kesmemiştir. İsrail'de İran'a ulaşmanın yolunun Türkiye'den geçtiğini anlamıştır. Ancak 1980'de İsrail'in Kudüs'ü ebedi başkenti ilan etmesi ile Türkiye diplomatik ilişkilerinin seviyesini maslahat güzarlıktan en alt seviye olan ikinci katipliğe indirmiş, yaşanan askeri darbeye batı ülkelerinden büyük tepkiler gelince ve yaşadığı ekonomik sıkıntılar nedeniyle yönünü Arap devletlerine çevirmiştir⁴²⁷. Bütün bunlar İsrail'in çabalarının anlamsızlaşmasına neden olmuştur.

Türkiye'nin bu kararına ABD tepki göstermiş, Amerika-Türkiye ilişkilerinin bu nedenle olumsuz etkileneceğini açıklamıştır. İsrail çeşitli kaygılar taşımaya başlamış, Türkiye'den olumlu bir tepki gelebileceği düşüncesiyle, Lübnan'a başlattığı operasyon sırasında Ermeni terör örgütü ASALA'nın kamplarına operasyon yapacağını isterse Türkiye'nin de bu operasyona katılabileceğini ifade etmiştir⁴²⁸.

Bu baskılar ve çabalar neticesinde 1985'den itibaren kademeli olarak ilişkilerde gelişmeler görülmeye başlanmıştır. Bu dönemde Arap devletleriyle Kürt sorunu ve Dicle-Fırat sularının kullanımı konusunda çıkan anlaşmazlıklar nedeniyle İsrail ile olan ilişkiler geliştirilmeye başlanmıştır⁴²⁹.

⁴²⁵ Dursunoğlu, a.g.e., ss. 40-41.

⁴²⁶ Inbar, a.g.e., s. 8.

⁴²⁷ Özcan, a.g.m., s. 165.

⁴²⁸ Dursunoğlu, a.g.e., ss. 45-49.

⁴²⁹ Inbar, a.g.e., s. 12.

1990'lara gelindiğinde Sovyetler Birliği dağılmış, pek çok devlet bağımsızlığına kavuşmuştur. Bu hem İsrail hem de Türkiye için değerlendirilmesi gereken bir durumun varlığını gösteriyordu. Türkiye tarihi ve kültürel bağlarının olduğu yeni bağımsızlığına kavuşan devletlerle ilişkilerini geliştirmeye çalışırken, bundan rahatsız olan Araplar Türkiye'nin bu tavrının Osmanlı dönemindeki politikasını yansıttığını söylemiş, Türkiye'yi emperyalist olmakla suçlamışlardır⁴³⁰. Aynı zamanda İslam Konferansı Örgütü, Bulgaristan'da Türklere karşı uygulanan etnik baskı konusunda Bulgaristan'dan yana tavır almış, böylece Türkiye'yle olan ilişkilerinin gerilmesine neden olmuştur⁴³¹.

Bütün bunlar neticesinde ve mevcut ABD baskıları nedeniyle Camp David Antlaşması ile Mısır tarafından tanınan İsrail'le ilişkiler geliştirilmiştir. Ortadoğu Barış Sürecinin yaşanmaya başlaması gibi Körfez Savaşı da İsrail ile yakınlaşmada etkili olmuştur⁴³². Suriye ve Irak'ın PKK'ya verdiği destek ve Madrid Konferansıyla başlayan Arap ülkelerinin İsrail ile gelişen diyalogu Türkiye'nin İsrail ile ilişkilerini geliştirmesinde vesile olan diğer nedenlerdir. 1992 Oslo süreciyle başlayan, 13 Eylül 1993'te Beyaz Saray'da imzalanıp 13 Ekim'de yürürlüğe giren, anlaşmanın ardından gelen "İsrail-Filistin Barış Süreci" ile birlikte Türkiye-İsrail ilişkileri yeni bir boyut kazandı. Bu zamana kadar gizlilik esası üzerinde yürütülen ilişkiler Mısır, Ürdün, Suudi Arabistan gibi Filistin sorunuyla doğrudan ilintili devletlerin İsrail ile görüşmeler yapmaları ve bazı andlaşmalar imzalamalarıyla daha kapsamlı ve açık şekilde yürütülmeye başlandı. Nitekim Aralık 1991'de İsrail'le maslahatgüzarlık seviyesinde yürütülen ilişkiler, Filistin ile eşzamanlı olarak büyükelçilik seviyesine çıkarılmıştır. Bu dönemden sonra İsrail Türkiye ilişkilerinde en yoğun iletişimin sağlandığı en sıcak temasların yapıldığı ve günümüze kadar devam eden son dönem yaşanmaya başlanmıştır⁴³³.

⁴³⁰ Ofra Bengio-Gencer Özcan, "Changing Relations: Turkish-Israeli-Arab Triangle", **Perceptions**, Vol: 1, Number: 1, March May 2000, ss. 134-137.

⁴³¹ Dursunoğlu, a.g.e., s. 49.

⁴³² Beril Dedeoğlu, "The Role And Probable Future Effects Of Middle East Peace Process On The Turkish-Israeli Relations", **Turkish Review of Middle East Studies**, Foundation Forr Middle East And Ballker Studies (OBİV), Vol: 12, 2001, s. 59.

⁴³³ Dursunoğlu, a.g.e., ss. 49-50.

Soğuk savaş sonrası Türkiye ve İsrail için bölgedeki durumlarını sorguladıkları dönem oluyordu. Türkiye Sovyet tehlikesi ortadan kalktığı için NATO'daki önemini azalacağını düşünüyor ve ABD içinde ne ifade edeceğini bilmiyordu. İsrail de ABD için stratejik değerinin azalacağı tahminlerini yapıyordu⁴³⁴. Bu durumda birbirlerine yönelen iki ülkeden biri olan Türkiye'nin bunu yapmasındaki bir diğer neden Körfez savaşındaki tutumu nedeniyle Araplar tarafından dışlanmasıydı⁴³⁵. İşte bütün bunların sonrasında İsrail ile çok yoğun görüşmelerin yapılması aşaması başladı. 1992'de Turizm Bakanı tarafından gerçekleştirilen gezi o güne kadar ilk üst düzey resmi geziydi. 1993'de Turgut Özal'ın cenazesine İsrail Dışişleri Bakanı gelirken, aynı sene içinde Türk Dışişleri Bakanı, İsrail Dışişleri Bakanıyla bir dizi antlaşma imzaladı. Bu süreç Başbakan Tansu Çiller'in ziyaretiyle devam etti. Çiller'in ziyaretinde iki ülke arasında siyasal, ekonomik, askeri istihbarat, su ve diğer konularda kapsamlı işbirliği yapılması yönündeki iyi niyetler ortaya konmuştur. 1994'de İsrail Cumhurbaşkanı Ezer Weizman Türkiye'yi ziyaret etmiş ve iki ülke arasında serbest ticaret, çifte vergilendirmenin kaldırılması, yatırımların teşviki, teknolojik işbirliği ile ilgili andlaşmaların yapılması amacıyla alt yapı çalışmaları başlatılmıştır. Daha önce iki ülke arasında turizm ve kültür alanlarındaki işbirliğini arttırmaya dönük andlaşmalar imzalanmıştı. Bunlara ilave olarak, savunma sanayii alanlarında iki ülke arasında işbirliğinin oluşturulması, uyuşturucu ve silah kaçakçılığı ile terörizmin önlenmesine yönelik işbirliğinin geliştirilmesi konusunda görüş birliği sağlanmıştı⁴³⁶. Şu günlerde işlerlik kazandırılmaya başlanan Manavgat suyunun satımı projesi o dönemde gündeme getirilmişti. İsrail bu teklifi kabul etmiş, yapım aşamasında bazı masrafları da üstlenebileceğini açıklamıştır.

Bu gelişmeler ve daha sonra imzalanacak andlaşmalar Arap devletlerinin ilgisinin bu iki ülkeye kaymasına neden olmuş, bu gidişata son vermek için tehdit etme, terörü destekleme, uluslararası kamuoyu önünde özellikle su konusunda Türkiye'yi suçlama gibi yollara başvurmaya başlamışlardı.

⁴³⁴ Kasım, a.g.m., s. 571.

⁴³⁵ Bengio, Özcan, a.g.m.,s. 138.

⁴³⁶ Dursunoğlu, a.g.e., ss. 50-52.

Türkiye ve İsrail, askeri alanda ilk anlaşmayı 23 Şubat 1996 tarihinde İsrail Hava Kuvvetleri mensubu pilotların eğitim uçuşlarını Türkiye’de gerçekleştirmeleri konusunda imzalamışlardı. Ağustos ayı içerisinde ise Savunma sanayi konusunda işbirliğini öngören ikinci bir anlaşma imzalanmıştı. 1996’daki askeri işbirliğine ilişkin andlaşmanın Genelkurmay İkinci Başkanı Orgeneral Çevik Bir ve İsrail Savunma Bakanlığının üst düzey görevlisi David Ivry arasında imzalandığı, İsrail basınında çıkan haberler aracılığıyla öğrenildi⁴³⁷. Bunun duyulması neticesinde taraflar ilk etapta yalanlama yolunu seçerken Arapların ve diğer aktörlerin tepkileri neticesinde varlığını kabul etmişler ama bunun iddia edildiği gibi başka devletleri tehdit etmediğini açıklamışlardı. Suriye ve Irak eğitim uçuşu yapacağı iddia edilen İsrail uçaklarının amacının casusluk olduğu ve muhtemel bir saldırıda bölgeyi tanyor olmayı amaçladıklarını iddia ediyorlardı.

Ağustos ayı içerisinde imzalanan andlaşma Türkiye’nin 54 adet F-4 Phantom savaş uçağının yenilenmesini ve 600 milyon ABD doları tutarındaki projenin finansmanının İsrail hükümeti ve İsrail bankaları tarafından karşılanmasını öngörüyordu. Deniz tatbikat ve pilot eğitiminin yanısıra iki ülke donanmasının Akdeniz’de ortak devriye faaliyeti, kara tatbikatları, Türkiye, Suriye, Irak ve İran sınırındaki askeri hareketleri gözetlemeye imkan verecek sofistike elektronik bir ağ kurulması, İsrail casus uyduları ya da elektronik espionaj sistemleri ile çekilen fotoğraflar ve veri değişimi bu işbirliğinin en önemli yanlarını oluşturuyordu⁴³⁸.

Türkiye’yi böyle andlaşmalar yoluna iten nedenler arasında, Kuzey Irak’ta doğan otorite boşluğu, Türkiye’nin içine düştüğü yalnızlık, etrafında oluşan askeri ilişkilere dayanan ittifakları kırma isteği, su ve terör konusunda Arapların düşmanca tutumları, Batı Avrupa ve ABD’nin silahlanma programına getirdiği engeller, İsrail istihbarat olanaklarından yararlanma isteği, siyasi İslamcı hareketlere karşı tedbir alma isteği ve sahip olduğu silahlanma programını geliştirme isteği sayılabilir⁴³⁹.

⁴³⁷ Yıldız, Global Stratejide..., a.g.e., s. 166.

⁴³⁸ Yıldız, Global Stratejide..., a.g.e., ss. 167-170.

⁴³⁹ Yıldız, Global Stratejide..., a.g.e., s. 164.

İsrail ise hem bölgedeki yalnızlığını gideriyor, hem askeri teknolojisini Türkiye aracılığıyla dünya pazarlarına açma imkanı buluyor, bunlara ilave olarak Türkiye ile kurduğu yakın ilişkiler neticesinde Ortadoğu'daki bölünmüşlüğü artırıyor. Orta Asya ve Kafkasya'ya Türkiye aracılığıyla daha rahat girebiliyordu.

Bütün bunlardan rahatsız olan Arap devletleri ise sadece Türkiye'yi suçluyor, kendi yaptıklarını görmezlikten geliyorlardı. Örneğin; Suriye, Yunanistan ile kapsamlı bir askeri işbirliğine başlamıştı. Mısır da Yunanistan ile kapsamlı askeri ilişkiler içine giriyordu⁴⁴⁰. Arapların bu girişimleri de Türkiye tarafından kendine yönelik tehdit olarak algılanıyordu. Kısacası bu devletler birbirlerinden algıladıkları tehditten dolayı farklı işbirliği yollarına başvuruyor ancak bu davranışları birbirlerini daha tedirgin etmelerine neden oluyordu.

Türkiye ve İsrail arasındaki ilişkiler tüm eleştirilere rağmen 1997 yılında da gelişmeye devam etti. Bu kez gündemde ortak deniz tatbikatı vardı. Bu konunun görüşülmesi için İsrail Savunma Bakanı'nın Türkiye'ye yapacağı ziyaret İslam Konferansı Örgütü'nün tam da bu konuyu görüşmek için toplanması zamanına gelince Araplar daha da sinirlendi ve yapılacak tatbikatın kendilerine yönelik bir savaş provası olduğunu ifade ettiler. Güvenilir Deniz kızı adındaki deniz tatbikatı Ürdün'ün de gözlemci sıfatıyla katılması sonucu Mayıs 1997'de gerçekleştirildi⁴⁴¹.

Tüm tepkilere rağmen deniz tatbikatının ikincisinin de gündeme gelmesiyle artık Arap devletlerinden, Türkiye ve İsrail arasındaki ilişkinin stratejik bir ittifak olduğu yönünde açıklamalar geldi. Fakat Türkiye ve İsrail, aralarındaki ilişkinin birinin diğeri adına askeri bir harekate girişmesi anlamına gelen "casus foederis"i içeren bir ittifak olmadığını, giriştikleri ilişkinin bir işbirliği durumu olduğunu ve asla üçüncü bir ülkeye karşı bu ilişkinin bir tehdit oluşturmadığını açıklıyorlardı⁴⁴².

Zaten İsrail'li yetkililer özellikle terör sorununa yönelik asla ortak bir müdahale hareketine girmeyeceklerini açıklarken esas olanın istihbarat paylaşımı olduğunu

⁴⁴⁰ Dursunoğlu, a.g.e., s. 140.

⁴⁴¹ Özcan, a.g.e., ss. 174-175.

⁴⁴² İnbar, a.g.e., ss. 35-36.

açıklıyorlardı. Fakat terörle mücadele konusunda İsrail'in politikasında tutarsızlıklar görülmektedir. Çünkü İsrail'in 1998-1999 yıllarında PKK ile iletişime geçmiş ve PKK'ya destek verdiği de ifade edilmişti.⁴⁴³ İsrail'in politikası aslında kendi içinde son derece tutarlıydı. Türkiye ile olan ikili ilişkilerine kendi içinden ve dışardan gelen tepkiler mevcuttu. Hatta Türkiye ile olan ilişkisi nedeniyle Dışişleri Bakanlığının ve savunma bakanlığının arası açılmıştı⁴⁴⁴. Bu politikasının bölgede İsrail'in daha da yalnızlaşmasına neden olacağı vurgulanıyordu. İsrail de bunun önüne geçmek için olsa gerek Kuzey Kıbrıs Rum kesimine füze satıyor, Yunanistan'la daha yakın ilişkiler kuruyordu.

Bu ilişkiden kaybeden taraf Türkiye oluyordu. Evet güvenliği açısından bütün bu yaptıkları anlamlıydı ama bunların neticesinde Araplarla olan diyalogu daha da gerginleşmişti.

ABD, İsrail-Türkiye ilişkilerine tam destek verirken hatta kendisi silah satmayarak Türkiye'nin ihtiyacını İsrail'den karşılamasına vesile olurken bu ilişkilerden en çok faydalanan devlet konumuna geçiyor, AB ise 70'lerde başlayan Arap yanlısı tutumunu devam ettirdiği gibi Türkiye'nin bu ilişkilerini üyeliği çerçevesinde tekrar düşünmesini talep ediyordu⁴⁴⁵.

Türkiye ve İsrail ilişkileri 1998'den itibaren daha çok ekonomik ve kültürel ilişkiler düzlemine kaydı. Bunun işaretlerini 1997 yılındaki, gümrükleri sıfırlayan Türkiye-İsrail Serbest Ticaret Andlaşması veriyordu. Bu andlaşmaya göre İsrail'den yapılan ithalatta kimyasal maddeler başta olmak üzere, çeşitli elektronik araçların gümrük vergisi sıfırlanıyordu. 98 yılından sonra da ekonomik alanında ilişkilerin geliştirilmesi için çok sayıda görüşme gerçekleştirilmiştir⁴⁴⁶. Bu görüşmeler neticesinde iki ülke arasında bir serbest dış ticaret bölgesi oluşturulması gündeme oturmuş hatta Ürdün'ün de bölgeye dahil edilebileceği ifade edilmişti⁴⁴⁷. Türk-İsrail ilişkileri 2000

⁴⁴³ Dursunoğlu, a.g.e., ss. 171-177.

⁴⁴⁴ Dursunoğlu, a.g.e., ss. 141-147.

⁴⁴⁵ Kasım, a.g.m., s. 577.

⁴⁴⁶ Dursunoğlu, a.g.e., ss. 139-140.

⁴⁴⁷ Dursunoğlu, a.g.e., s. 189.

yılında yapılan Karma Ekonomik Komisyon toplantıları neticesinde gelişerek devam ettirilmektedir.

9 Şubat 2000 tarihinde yapılan Karma Ekonomik Komisyon toplantısının sonucunda alınan kararlara göre İsrail Manavgat'tan su alımı konusundaki kararlılığını bir kez daha ifade etmiş ve GAP'taki altı sulama projesine İsrail'li firmaların katılımı konusunun ayrıntılı olarak incelenmesi kararları alınmıştır⁴⁴⁸. Su, Türkiye ve İsrail arasında gerçekleştirilen ekonomik ilişkilerin önemli öğelerinden biridir. İsrail Barış Suyu Projesine destek verirken, GAP bölgesinde de önemli yatırımlar yapmıştır. Bu açıdan GAP İsrail için önemli bir ilgi alanıdır⁴⁴⁹. Bu anlamda su, İsrail ve Türkiye ilişkilerinin geliştirilmesinde önemli bir araçken, Türkiye'nin girdiği bu ilişki Araplar tarafından iki ülkenin tehditkâr davranışlarından biri olarak değerlendirilmektedir. Bütün projeleri bir şekilde engellemeye çalışan Arap'ların tedirginliği, İsrail'in su açısından da tam olarak rahatlamasıyla kendi üzerlerindeki etki alanını genişletecek olduğunu bildiklerinden kaynaklanıyor olabilir.

İsrail'e su konusunda duyulacak güvenin derecesi de tartışılabilir. Nitekim Suriye ile barış görüşmeleri esnasında Fırat sularından Suriye'nin daha çok talep etmesi gündeme gelince İsrail kendi ihtiyacı karşılandığı müddetçe buna destek vereceğini gösteren bir tutum sergilemişti. Golan Tepeleri'ndeki su kaynaklarını kullanım açısından Suriye ile anlaşırca Türkiye'ye, Suriye'ye daha fazla su vermesi için baskı yapacak olması hiç de uzak bir ihtimal değildir.

Türkiye ve İsrail ilişkilerinin geleceğini belirleyecek bazı hususlardan da bahsetmek gerekiyor. Türkiye'nin komşularıyla ilişkilerinin gelişmesi durumunda -ki bu pek çok sorunun hallinde mümkün olabileceksen- Türkiye-AB ilişkileri de olumlu etkilenecekti. AB'ne tam üyelik Ortak Güvenlik ve Savunma Politikasına da dahil olmayı gündeme getireceği için AB savunma şemsiyesine giren Türkiye İsrail'e bu anlamda daha az ihtiyaç duyacaktır⁴⁵⁰.

⁴⁴⁸ Dursunoğlu, a.g.e., ss. 212-213.

⁴⁴⁹ Harp Akademileri Komutanlığı Yayınlarından, Türkiye-İsrail..., a.g.e., ss. 152-153.

⁴⁵⁰ Inbar, a.g.e., s. 98.

1.3.2. Türkiye-İsrail İlişkisinin Kazandırıp Kaybettirdikleri

Türkiye-İsrail ilişkilerinin özellikle askeri boyutu büyük tepkiler almış olmakla beraber bölgeye bir denge getirmiş görünümündedir. Araplar ne kadar tepkili olsalar da onları daha büyük eylemlere girişmekten bu işbirliği caydırmaktadır. Araplar özellikle Müslüman Türkiye'nin kadim düşmanları İsrail ile girdiği ilişkiyi kendilerine yönelmiş olarak algılamakta bunun yine Türkiye aleyhine olduğunu da ifade etmektedirler. Nitekim pek çok uzman görüşüne ve Arap devletlerinin açıklamalarına dayanılarak, Türkiye'nin bölgede İsrail'i, Araplara tercih ettiği yönünde bir düşüncenin hasıl olduğu söylenebilir. Şüphesiz bu Ortadoğu'daki dengelere değişiklik getirecektir⁴⁵¹ fakat barışı getirip getirmeyeceği şüphelidir.

İki devletin ilişkileri sadece bölge devletleri açısından değil, bölge dışı devletler tarafından da mercek altındadır. Örneğin; Yunanistan, İsrail-Türkiye işbirliğinin Ege'deki güç dengesini tehdit ettiğini açıklarken⁴⁵² bunun da barışı etkileyeceğini beyan etmiştir.

Bazı uzman görüşlerine dayanılarak Türkiye'nin İsrail ile ilişkilerinden elde ettiği faydanın zararından büyük olmadığı sonucuna varılabilir. Çünkü bölge devletleri açısından hala mevcudiyetini içlerine sindiremedikleri İsrail'le girilen bu tür ilişkilerin Türkiye'yi de bölgeden uzaklaştırdığı görülmektedir.

İsrail-Türkiye işbirliğine devletlerin nasıl tavır takındıkları ve bunu neden yaptıkları açıklandığı için tekrar etmeye gerek duyulmamaktadır. Ancak şu tespit yapılmalı; Türkiye bu ülke ile ilişkileri neticesinde bölgede kendini daha güvende hissetmekte ve yalnızlığından kurtulmaktadır. Fakat şu unutulmamalı, Türkiye'nin bölgedeki güvenliği sadece İsrail ile ilişkileri sayesinde sağlanamayacaktır. İsrail'in pragmatist politika anlayışı gözönüne tutulunca zaman içinde bölge devletleriyle problemlerini çözmesi dolayısıyla Türkiye'yle ilişkisi anlamını yitirecek ve bütün oklar Türkiye'ye dönecektir. Belki bu çok mümkün olmayabilir ancak yine de gözden kaçırılmamalı ve Türkiye bölgedeki güvenliğini komşularıyla geliştireceği ilişkiler

⁴⁵¹ Yıldız, Global Stratejide..., a.g.e., s. 170.

⁴⁵² Yıldız, Global Stratejide..., a.g.e., s. 173.

sayesinde sağlamalıdır. Bunu da politika çeşitlenmesini sağlayarak yapabilecektir. Bölge politikasını sadece algıladığı tehdit üzerine oturtan Türkiye çok çeşitli savunma mekanizmaları geliştirirken başka fırsatları da kaçırdığının farkında olmalıdır.

SONUÇ

Fırat ve Dicle Nehirleri'nin kullanımına ilişkin varolduğu iddia edilen su sorunu, tamamen siyasal amaçlara hizmet etmesi için abartılan bir yapay sorun olarak ortada durmaktadır. Bu tespitten hareketle su sorununun, hem bölge devletleri hem de büyük güçler ve uluslararası örgütler tarafından kullanılan politik bir araç olduğu sonucuna ulaşabiliriz. Çünkü sorunun nedenleri olarak gösterilen koşullar bir yerde su probleminin yaşanıyor olması için şart olan bazı gerçekleri yansıtmaktan çok uzaktır. Su kapasiteleri gözönünde bulundurulunca, Irak ve Suriye'nin Türkiye için su zengini ülkedir ifadesini kullanması, bunu yaparken de Fırat ve Dicle'den gelecek yıllardaki ihtiyaçlarını güven altına alacak miktarlarda yararlanmayı amaçlamaları, bu ülkelerin politik bir aldatmacaya başvurduğunu gösterir. Kaldiki suyun ülkeler arasında problem haline geliş tarihleri de dikkatten kaçırılmamalıdır. Irak için şu söylenebilir: Türkiye-Irak ilişkilerinin su nedeniyle bozuluş tarihi, Saddam Hüseyin iktidarına ve iki ülkenin arasının Körfez Savaşı nedeniyle açık olduğu bir döneme denk gelmiştir. Daha önce varlığı toplantılarda gündeme getirilen; ama önemli bir uyuşmazlığın söz konusu olmadığı, hatta Kuzey Irak'daki Kürt hareketleri nedeniyle aynı endişeleri taşıyan yönetimlerin arasının açılış nedeni olarak suyun gösterilmesi, sadece uluslararası kamuoyunun yanlış yönlendirilmesini hedeflemektedir.

Suriye-Türkiye ilişkileri ise zaten tarihi nedenlerden ötürü gerilim gösteren bir yapıdadır. Bu iki ülkenin su sorunu sebebiyle arasının açılması hele hele savaşabilecek konuma geliyor olmaları söylemleri gerçekçi olmamanın da ötesinde, iki ülke ilişkilerindeki gerilimi kendi istedikleri noktaya çekmeye çalışan dış güçlerin faaliyetidir. Burada amaç, gerilimli havanın muhafazasını sağlamak, ülkelerin birbirlerini anlayarak iletişim kurmalarını engellemektir. Nitekim, Fırat ve Dicle Havzaları'yla ilgili savaş söylemlerinin hiçbirisi gerçeği yansıtmamaktadır. Çünkü, Ortadoğu'daki su problemi yaşayan diğer devletlerin aksine; Suriye, Irak ve Türkiye için su sıkıntısından bahsetmek mümkün değildir. Ayrıca Suriye ve Irak'ın, Türkiye ile savaşmaya yetecek kadar ne askeri ne de mali güçleri vardır.

Su konusunda yaşanan problemin asıl kaynağını devletler arasındaki güç mücadelesi oluşturmaktadır. Su bölge için önemli olduğu için kim daha çok faydalanırsa onun daha güçlü olacağı inancı vardır. Suriye ve Irak, Türkiye'nin geliştirdiği GAP projesiyle bölgede önemli bir siyasi güç olacağı düşüncesiyle, kendi liderliklerinin tehlikeye düşeceği varsayımına ulaşmakta ve bunu engellemek için de tam da dış güçlerin istedikleri gibi ikili ilişkileri yıkıcı politikalar takip etmektedirler. Halbuki GAP projesi sadece Türkiye için değil güney komşularımız için de yeni fırsatları gündeme getirecektir. Varolan anlaşmalar gereğince Fırat ve Dicle Nehirleri'ne ilişkin projelerde Suriye ve Irak'ın yararı söz konusuyla onların da projeye katılımları gerçekleştirilebilir. Suriye ve Irak bu anlaşmalara dayanarak GAP projesinde yer alsalar, endişelerinden kurtulmanın yanısıra gelişen ilişkiler nedeniyle hep arzuladıkları güven ortamına da kavuşacaklardır. Fakat pek çok uluslararası yayında ve su konusunun geçtiği uluslararası platformlarda GAP'ın, Suriye ve Irak için olumsuz etkilerinden bahsedilmekte, bu söylemler yönünde yanlış bilgilendirilen bu iki ülke Türkiye'ye karşı hasmane bir tavır takınmaktadırlar. Bunun önüne geçmek için Türkiye'nin doğru bilgilendirme çalışmalarına ağırlık vermesi gerekmektedir, yani tüm fırsatlar GAP'ın bu ülkelere olan yararlarının anlatılması için kullanılmalıdır. Türkiye, GAP çerçevesinde gerçekleştirilen projelerle ilgili ortak çalışmayı teklif etmeli, isterlerse kendi uzmanlarının da konuyu değerlendirebileceği yönünde ülkelere telkinlerde bulunmalıdır.

Bütün bunlar yapılırsa umut edilir ki yabancıların olumsuz telkinleri ülkeler üzerindeki etkisini yitirirken, daha geniş kapsamlı ilişkiler için bir diyalog dönemi bile başlatılabilir. Bilindiği gibi ikili ilişkilerin sadece siyasi değil, ekonomik, kültürel, sosyal yönleri de mevcuttur. Üstelik güçlü ekonomik bağlara sahip olan devletler arasında düşmanca söylemlerin gelişmesi de karşılıklı zarar göreceklere gerekçesiyle çoğu zaman mümkün olmaz. Ancak hayati çıkarlar söz konusuysa o zaman durum değişebilir. Irak, Suriye ve Türkiye tarihi ve kültürel bağları nedeniyle çok daha iyi ilişkiler geliştirilebilir. Bu öncelikle hükümetler düzeyinde olmayabilir; ama halkları anlaşılan devletlerin, hükümetlerinin anlaşamaması uzak bir ihtimaldir. Bu durumda özellikle sivil inisiyative büyük iş düşmektedir. Var olan akrabalık ilişkileri bu anlamda hareket edilecek ilk nokta olabilir. Oysa bu miras, dış güçlerin yanlış yönlendirilmesi

sonucu bugüne kadar hep ters yönde etkiye sahip olmuştur. Akraba halklar birbirinden ayrılarak düşman haline getirilmeye çalışılmıştır.

Su Sorunu gibi yapay sorunların halli, bu sorunların gündeme taşınmasına neden olanların tespitine ve bunları oluşturmalarının nedenlerinin anlaşılmasına bağlıdır. Bu durumda üç ülke de su sorununun bölge dışı devletler ve uluslararası örgütler tarafından kendi amaçlarını gerçekleştirmek için kullanılan bir araç olduğunun ayırına varmalıdırlar. Hatta bu amaç uğruna ülkelerin kendileri bile kullanılmaktadır. Dış güçlerin yardımı ve isteğiyle canlılığını koruyan yapay sorunları kendi çıkarlarına da hizmet edecek şekilde kullanabileceklerini düşünen devletler, büyük bir yanılığın içine düşmektedirler. Çünkü böyle bir ihtimalin varlığında, zaten problemi alevlendirenler buna müsaade etmezler. Onların amacı, ülkelerin ilişkileri geliştirmelerinin önünü tıkamak, istikrarsızlık ortamının devamlılığını muhafaza edebilmektir. Böyle sorunlardan ilgili devletlerin elde edebilecekleri tek kazanç oltanın ucundaki yem kadardır. Asıl av kendileri ve onlarla aynı bölgeye paylaşılan komşularıdır.

Türkiye, konuya ilişkin iddia edilenlerin gerçekleri yansıtmadığını söylemekte ancak yapılan hamleyi yanlış hamleyle karşılamaktadır. Şöyle ki: Türkiye komşu devletlerden algıladığı tehdit neticesi, bölgede güvenliğini sağlamak ve çalışmada sayılan daha pek çok nedenden ötürü, bölge devletleriyle arasının daha çok açılmasına sebebiyet verecek şekilde İsrail ile yaklaşmaktadır. Elbette İsrail ile gelişen ilişkilerin Türkiye'ye kazandıracakları vardır; ancak bu ilişkiyi isteyen, destekleyenlerin kim olduğu ve yine aynı güçlerin izledikleri politikaların bölgeyi nereden nereye taşıdığı iyi analiz edilmelidir. Yapılacak güzel bir kar zarar hesaplamasıyla, Arap devletleri ve İsrail ile olan ilişkilerde mutlaka bir denge oluşturulmalıdır. Gerekirse İsrail ile atılan adımlar hakkında daha detaylı bilgiler verilmeli, bölge devletlerinin endişelerinin yersizliği anlatılmalıdır. Bu yapılırken de muhatap devletleri haklı çıkaracak söylemlerden ve eylemlerden uzak durulmalı, bu nedenle Arap devletleriyle ilişkilerde yaşanan sürekli kan kaybı önlenmelidir.

Bütün bunlar yapılırken, taraflardan biri ihmal edilmemeli, İsrail ile ilişkilerde varılan noktadan da geri adım atılmamalıdır. Yapılan ikili anlaşmalar buna ne kadar müsaade ediyorsa, benzer ilişkiler endişeleri giderecek şekilde isteyen Arap

devletleriyle de kurulabilir. Elbette sahip olunan olanaklar ve elde edilecek faydalar aynı olmayacaktır; ancak bütün bir teklif dahi güven ortamının oluşmasına sebebiyet verecekse, değerlendirilmesi gereken bir öneri olacaktır. İsrail ile geliştirilen ilişkiler bir dönem gizlilik esasına bağlı olarak gelişirken bu tür atılımlar neticesinde daha cesur politikalar takip edilebilecektir.

İsrail'in Türkiye ile ilişkilerini geliştirmesinin nedenlerinden biri ABD ile çıkar çatışması yaşayacağı zaman bölgede kendisi için dost bir ülkenin varolmasını sağlamaktır. İzlediği akıllıca siyasetle hem müttefiki ABD'yi tatmin ederken hem de gelecekteki varlığını da sadece ABD güvencesine muhtaç bırakmayacak şekilde hareket etmektedir. Zaten bölge devletleriyle de ikili ilişkilerini geliştirme çabasında olan İsrail, Türkiye ile ilişkisinden kazançlı çıkan ülke olmaktadır.

Bölge dışı güçlerin ve uluslararası örgütlerin su sorunundan daha fazla faydalanmalarının yolunu kesecek diğer koşul, temelde Arap devletlerinin özelde Suriye ve Irak'ın sorunsuz ilişkileri arzulanmasında da yatmaktadır. Bunu istemek, hiçbir haklı gerekçeye dayanmayan iddialardan (Hatay ve Asi Nehri Olayları) vazgeçmeye ve tarihi önyargıları kaldıracılabilmelerine bağlıdır. Bu durum Suriye için geçerli olduğu gibi, Irak da terör örgütüyle ilişkisini keserek samimiyetini göstermelidir.

Bölge dışı aktörler su sorununu kullanarak bölgede sebep oldukları parçalı yapıyı daha da derinleştirmektedirler. Sürekli sorunlarla meşgul olan ve genellikle yöneltile suçlamalara karşı savunma yapma konumunda olan Türkiye gibi aslında büyük bir potansiyele sahip olan devletler de bu tür müdahaleler neticesinde bir türlü istedikleri gelişmişlik seviyesine ulaşamamaktadırlar. Çünkü başka yere harcanması gereken paralar savunma için ayrılmaktadır. Bu davranış ise su sorunu gibi sorunları kullanarak bölgede savaş havası estiren, bunun neticesinde bölge devletlerini silahlanmaya yönelten bölge dışı aktörlerin amacına hizmet etmektedir. Bu durumdan tek memnun olanlar da onlar değildir; ayrıca silah üreticileri de bu durumdan büyük rant elde etmektedirler.

Ortadoğu gerçekten su sıkıntısının yaşandığı bir bölgedir, ancak sorunun tedbirler alındıktan sonra çözülememesi için bir sebep yoktur. Özellikle, Fırat ve Dicle

Havzasına ilişkin olarak, tarımsal üretimde su sarfiyatının önlenmesi için uygun sulama tekniklerinin kullanılması ve verimsiz arazilerin tarıma açılmaması gelecekle ilgili kaygıların giderilmesinde önemli bir adım olacaktır. Bu önlemlerin alınması için yapılacak çalışmaların, ortak çalışma grupları tarafından gerçekleştirilmesi de ikili ilişkilerin geliştirilmesini sağlayacaktır.

Suriye ve Irak, halkın dikkatlerini iç politikadan, dış politikaya çekerek uygulanmakta olan rejimlerin devamlılığını sağlarken, bölgedeki liderlik iddialarını devam ettirebilmek için de diğer Arap devletleri nezdinde itibar sahibi olabilmek amacıyla suyu bir araç olarak kullanmaktadırlar. Fakat bu emellerle hareket ederken, kazandıklarından çok daha fazla şeyi kaybettiklerini anlamalıdırlar. İşbirliği ve huzur ortamı her zaman çatışmadan daha fazla kazandıracaktır.

Bunlara ilave olarak söylemek gerekir ki, Suriye ve Irak'ın Türkiye ile olan ilişkilerini, Türkiye'nin İsrail'le olan ve işbirliği çerçevesinde gelişen ilişkileri temeline indirgemesi de çok yanlış bir tavidir. Kendini güven içinde hissetmek isteyen Türkiye kaçınılmaz olarak İsrail ile ilişkilerini geliştirmiştir. Buna engel olmak için yapılacak şey Suriye'nin yaptığı gibi Yunanistan'ı da içeren bir karşı ittifak oluşturmaktansa, Türkiye ile ilişkilerinin daha iyi mecralara ulaşmasını sağlamaktır.

Yapay su sorununun bir politika aracı olarak kullanılmasını önlemek problemin çözümüne bağlıdır; ancak bunun yapılabilmesi için ikili ilişkilerdeki güvensizliğin giderilmesi ve gözlemlenebilir bir barış ortamının yaşanmaya başlaması gerekir. Ancak bunun Suriye ve Irak'taki mevcut yönetimlerle ne kadar mümkün olacağı tartışılır. Hafız Esad'dan sonra ülke yönetimini devralan Beşar Esad döneminde, Suriye dış politikasında belli bir yumuşama gözlenmekle beraber, bunun aramızdaki iyi ilişkilerin kurulmasına vesile olması için iyi niyetin var olması da şarttır.

Türkiye kendine yöneltilen eleştiri okları neticesinde sürekli savunma konumunda bulunmaktadır; ancak tüm baskılara rağmen suların Irak ve Suriye'nin istediği gibi matematiksel bir hesaba dayanarak paylaşılmasını kesinlikle kabul etmezken, hakça ve makul kullanım ilkesi çerçevesinde gerekli değerlendirmelerin yapılarak üç aşamalı planın uygulamaya konmasını istemektedir. Üç taraf arasında

ekilebilir toprak ve su kapasitelerine ilişkin verilerin tespitine ve elde edilen sonuçlara göre sudan faydalanmayı esas alan bu plan Türkiye için bir su stratejisi niteliği kazanmıştır. Bundan vazgeçilmesi hem gereksiz hem de zarar verici olacaktır.

Yine Türkiye'nin gerçekleştirmekte olduğu GAP projesi neticesinde, bölgede söz sahibi olacak bir ekonomik ve siyasi güç olacağı değerlendirilmektedir. Bu nedenle biran önce tamamlanması gereken proje ile Suriye ve Irak suni olarak oluşturulan su sorunu davasını gütmekten vazgeçebileceklerdir. Çünkü devletler, ancak güç ilişkisi bakımından kendi seviyesinde olan devletlerle mücadeleye girebilirler.

Türkiye uluslararası kamuoyunu da bilinçlendirerek hakkında oluşturulan kötü imajını değiştirmek zorundadır. Böylece daha güçlü olarak bir siyaset ortamına çıkabilecektir. Uluslararası ortamda tezlerimiz ne kadar destekleniyorsa o ölçüde haklı olduğunuz düşünülür. Siyasi açıdan daha güçlü bir Türkiye yapay sorunları çözmekte zorlanmayacaktır.

Türkiye problemin çözümüne yönelik hali hazırda varolan işbirliği düzlemlerinden tam olarak yararlanmalıdır. Bölgede varlık gösteren bu örgütlerden biri İKÖ'dür. Bu örgütün çalışmaları kapsamında yapılan toplantılarda bölge devletleri bilgilendirilmeli, bunun haricinde her bölge devleti tek tek muhatap alınarak durum izah edilmeli, böylece Suriye ve Irak'ın Arap milliyetçiliği temelinde oluşturdukları işbirliği ayrışmaya uğratılabilmelidir. Neticede amaçlanan Arap devletlerinin ilişkilerini bozmak değil kendini daha iyi ifade ederek haklılığını kanıtlamak olmalıdır.

Ülkelerin birlikte hareket etmeleri ortak noktalarının varlığına bağlıdır. Bu nokta ya, bir ortak çıkar ya da bir ortak tehdit algılamasıdır. Şu anda her üç ülke içinde de varolan rahatsız edici Kürt hareketleri işbirliğinde ortak bir zemin oluşturabilir. Zaten Irak'la tarih boyunca yapılan işbirliği ortak olarak algılanan Kürt nüfusunu kontrol kaygısıdır. Günümüzde Suriye'nin de yıllarca desteklediği teröristler, kendisi için problem olmuştur. Örneğin; yakın tarihte Suriye'de bir futbol maçı nedeniyle dahi Kürt unsurları ayaklandığı görülmektedir. Körfez Savaşı sonrası yapılan Şam'da bir araya gelen Türkiye, Suriye ve İran, ayrılıkçı Kürt hareketlerinin kabul edilemez olduğunu belirtmiş, bunun tüm tarafları olumsuz etkileyeceği üzerinde durmuşlardır. Eğer Suriye,

Türkiye ve Irak bu konuda ortak tehdit algılamasına girerlerse işbirliği alanının da hayat bulması mümkündür. Irak'ın bu projeye dahil olması üniter bir yapıya sahip olacağı ve iktidarda bulunacak Şiilerin Kürt ayrımcılığına izin vermeyeceği teorisine dayanmaktadır.

Esasında günümüz koşulları Suriye ve Türkiye arasında işbirliğinin oluşturulması açısından uygunluk arz etmektedir. Bilindiği gibi, uluslararası yapı dış politika kararlarını etkiler. Mesela dünya dengelerinin değiştiği ortamda tehdit algıladığımız ve ilişkilerimizin sorunlu olduğu Bulgaristan gibi devletlerle yeni açılımlar yapılması söz konusu olmakta, Rusya ile ilişkiler yeni bir zeminde sürdürülmektedir. Suriye son Irak müdahalesi neticesinde, ABD'den büyük bir tehdit algılamaktadır. Bu durum mantıklı önerilerle giden Türkiye'nin lehine kullanabileceği bir özellik arz eder. Ancak bunun yapılabilirliğinde ABD'nin de etkisi gözönünde bulundurulmalıdır. Irak'taki belirsiz yapı ise işbirliği yönünde yapılacak yorumları zorlaştırmaktadır. Irak'ta anlaşılabilen varsayılırsa işbirliği cephesinin oluşması problemin hallinde en önemli engelin aşılması anlamına gelecektir.

Türkiye'nin AB ile gelişen ilişkileri belki ileride üyeliği de problemin çözümünde kolaylık sağlayacaktır. Nasıl ki AB üyesi olan Yunanistan ile ilgili sorunlarımızda Brüksel'le muhatap olmamız gündeme geliyorsa bizim üyeliğimiz halinde Suriye ve Irak da AB'yi ayrıca sorunu mütalaa edeceği bir başka yapılanma olarak değerlendirmek zorunda kalacaktır. Böylece AB desteğini alan Türkiye'nin işi kolaylaşacaktır. Yunanistan ile ilgili sorunlarımızda direkt bir uygulamaya tabi tutulmamız söz konusu olmamıştır; ama Kıbrıs'ın mevcut durumu da herkesin malumudur.

Türkiye, İsrail ile ilişkilerinin düzeyine dikkat etmelidir. Araplara rağmen sürdürülen ilişkilerde İsrail gerçekleri de gözönünde bulundurulmalıdır. İsrail'in vaad edilen topraklar kapsamında Fırat ve Dicle Nehirleri sınırlarında da taleplerinin gündeme gelmesi söz konusu olabilir. Elbette bu elde ediş savaşıyla sağlanmayabilir. Bugün GAP dahilindeki İsrail yatırımları dikkatle izlenmelidir. Bu çerçevede Arapların dışlanması konusunda tekrar tekrar ince hesaplamalar yapılmalıdır. İlişkilerin geliştirilmesi hedeflenmelidir.

Araplar suyun satılabilir bir meta olduğunu kabul etmemektedirler. Ancak mevcut sorunların ortadan kaldırılması su konusunda fiyatlandırılmaya gidilmesine bağlıdır. Böylece su satıcısı konumuna yükselecek Türkiye hem siyasi hem ekonomik güç olacaktır. Bu halde Arapların Türkiye için iddialarını ileri sürerken daha dikkatli olacaklardır. Fakat bunun gerçekleşmesi Arapların da kabulüne dayanır ve yakın gelecekte bu seçenek pek mümkün görünmemektedir.

Ortadoğu Barış Sürecinin Suriye ve İsrail barışıyla devam etmesi sonrasında oluşacak durum, Türkiye'yi daha büyük bir kapasiteyle kendisine yüklenecek Suriye'ye karşı hazır halde bulunmaya zorlayacaktır. Su sorununun savaş nedeni olmaması için kriz ve çatışma eşiği sürekli yukarıda tutulmalıdır. Zaten böyle bir ihtimal söz konusu olmamakla beraber hazırlıklı olmanın bir zararı yoktur.

KAYNAKLAR

Kitaplar

ADALI Coşkun, **Emperyalizmin Ortadoğu'ya Müdahalesi**, Sorun Yayınları, İstanbul, 1991.

AKMANDOR N., **Ortadoğu Ülkelerinde Su Sorunu**, Tesav Yay., Ankara, 1994.

ARI Tayyar, **Uluslararası İlişkiler**, 2. Baskı, Alfa, Kasım 1997.

ARIBOĞAN Deniz Ülke, **Globalleşme Senaryosunun Aktörleri**, Der Yayınları, İstanbul, 1996.

BILL J.A. ve R. SPRINBORG, **Politics in the Middle East**, Harper Collins Publishers, 1990.

BİLEN Özden, **Ortadoğu Su Sorunları ve Türkiye**, 2. Baskı, Tesav Yayınları, 2000.

BÖLÜKBAŞI Süha Bila, **Türkiye ve Yakınındaki Ortadoğu**, Dış Politika Enstitüsü Yayınları, Ankara.

BULLOCH John, Adel DARWİSH, **Su Savaşları. Ortadoğu'da Beklenen Çatışma**, Altın Kitaplar Yayınevi, 1994.

CANBOLAT İbrahim S., **Almanya ve Dış Politikası. Ulusal Çıkar, Ulusal Birlik. Kamuoyu Tercihini Açısından İnceleme**, Alfa, 2003.

CANBOLAT İbrahim S., **Küreselleşen Dünya ve Türkiye, Aşkın Değerler, Kurumlar ve Politikalar Işığında İlişkiler Sorunlar**, Vipaş, Bursa: 2002.

CANBOLAT İbrahim S., **Savaş ve Barış Arasında Dünya: Korku ve Umudun Arasında İnsan**, Alfa, İstanbul: 2003.

CANBOLAT İbrahim S., **Yeni Dünya ve Türkiye. Aşkın Olma Zamanı**, Ezgi Kitabevi Yayınları, 1. Baskı, Bursa, 2000.

ÇARKOĞLU Ali, EDER Mine, KİRİŞÇİ Kemal, **Türkiye'nin Bölgesel Orta ve Uzun Dönem Politika Analizi, Türkiye ve Ortadoğu'da Bölgesel İşbirliği**, Boyut Yayınları, İstanbul, 1998.

ÇELİK Edip, **Milletlerarası Hukuk**, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1987.

- DAVUTOĞLU Ahmet, **Stratejik Derinlik, Türkiye'nin Uluslararası Konumu**, 9. Basım, Küre Yayınları, 2002.
- DENK Erdem B., **Ortadoğu'da Su Sorunu Bağlamında Dicle, Fırat**, Stratejik Araştırma ve Kültür Yayınları, Serajans, Ankara, Mayıs 1997.
- DOUGHERTY James E. ve Robert L. PFALTZGRAFF, **Contending Theories of International Relations**, Harper Colins Publisher, New York, 1990.
- DURMAZUÇAR Vedat, **Ortadoğu'da Suyun Artan Stratejik Değeri**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2002, İstanbul.
- DURSUNOĞLU Alptekin, **Stratejik İttifak. Türkiye-İsrail İlişkilerinin Öyküsü**, 1. Basım, Anka Yayınları, İstanbul, 2000.
- ERSİN Nihat, **Ortadoğu Savaşlarının Perde Arkası**, Gündem Yayınları, İstanbul, Nisan 2003.
- ERSOY Hamit, Lale ERSOY, **Küreselleşen Dünyada Bölgesel Oluşumlar ve Türkiye**, Siyasal Kitabevi Yayınları, Ankara.
- ESMER A. Şükrü, **Siyasi Tarih**, Balkanoğlu Matbaacılık, İstanbul, 1944.
- GLEICK P., **Water in Crisis: A Guide to the World's Fresh Water Resources**, Ny: Oxford University Press, New York, 1993.
- GÖNLÜBOL Mehmet, **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1996.
- GÖNLÜBOL Mehmet, **Uluslararası Politika İlkeler-Kavramlar-Kurumlar**, 4. Baskı, Atilla Kitabevi, Ankara: 1993.
- GÜNDÜZ Aslan, **Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Teşkilatlar Arası Teşkilatlar Hakkında Temel Metinler**, Gözden Geçirilmiş 2. Baskı, Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., 1994, İstanbul.
- HELD David, **Democracy and The Global Order From The Modern State to Cosmopolitan Governance**, Polity Press.
- INBAR Efraim, **Türk-İsrail Stratejik Ortaklığı**, Suna Ercan, Özgül Erdemli (çev.) Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara, 2001.

- İNAN Karman, **Dış Politika**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1993.
- KOCAOĞLU Mehmet, **Uluslararası İlişkiler Işığında Ortadoğu Parçalanmak İstenen Topraklar ve İstismar Edilen İnsanlar**, Genel Kurmay Basımevi, Ankara, 1995.
- KÜRKCÜOĞLU Ömer, **Türkiye'nin Arap Ortadoğu'suna Karşı Politikası (1945-1970)**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Yayınları, Sayı: 340.
- LORENS F. Colonel, **Security Implication of the South East Project. The Euphrates Triangle Turkey Syria and Iraq**, Industrial College of Armed Forces, National Defence Universty, 1994.
- ÖZTÜRK O. Metin, **Türkiye ve Ortadoğu**, Gündoğan Yayınları, İstanbul, Ekim 1997.
- PAMUKÇU Konuralp, **Su Politikası**, Bağlam Yayınları, İstanbul: 2000.
- PARLAR Suat, **Ortadoğu Vaat Edilmiş Topraklar**, 2. Baskı, Yar Yayınları, İstanbul, 2002.
- PAZARCI Hüseyin, **Ortadoğu Ülkelerinde Su Sorunu**, TESAV Yayınları, Ankara, 1994.
- PAZARCI Hüseyin, **Uluslararası Hukuk Dersleri, II. Kitap**, Gözden Geçirilmiş 4. Baskı, Turhan Kitabevi, Ankara.
- PERES Shimon, **Yeni Ortadoğu ve Uzun Bir Yol**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1995.
- SAR Cem, **Uluslararası Nehirlerden Endüstriyel ve Tarımsal Amaçlarla Faydalanma Hakkı**, Sevinç Matbaası, Ankara, 1970.
- SOYSAL İsmail, **Türkiye'nin Uluslararası Siyasal Andlaşmaları (1920-1945)**, Türk Tarih Kurumu Yayınlarından, Cilt 1, Ankara, 1989.
- SÖNMEZOĞLU Faruk, **Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi**, 3. Baskı, Filiz Kitabevi, İstanbul 2000.
- SÖNMEZOĞLU Faruk, **Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi**, İkinci Baskı, Filiz Kitabevi, 1995, İstanbul.
- TİRYAKİ Orhan, **Sınırşan Sular ve Ortadoğu'da Su Sorunu. 21. yy.'ın Gündemi Su**, 2. Baskı, İstanbul.

- TOMAMBAY Mehmet, **Dünya Su Bütçesi ve Ortadoğu Gerçeği**, Birinci Baskı, Gazi Büro Kitabevi Tic. Ltd. Şti. Ankara, 1997.
- TURAN İter, **Su Sorunu, Türkiye ve Ortadoğu**, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1993.
- ULUATAM Özhan, **Damlaya Damlaya... Ortadoğu'nun Su Sorunu**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1998.
- ÜLGER İrfan Kaya, **Avrupa Birliğinde Siyasal Bütünleşme**, 1. Baskı Gündoğan Yayınları, 2002.
- VIOTTI Paul R. ve Mark V. KAUPPI, **International Relations Theory: Realism, Pluralism, Globalism**, Macmillan Publishing Co., New York, 1993.
- YAMAKOĞLU Cihan, **Ortadoğu'da Barışla Savaşlar**, Alp Ofset Matbaacılık, Ankara, 2003.
- YILDIZ Kerim, DÜZGÖREN Koray, **Dicle-Fırat ve Su Sorunu Türkiye'de Baraj Yapımının Suriye ve Irak'taki Etkileri**, Senfoni Yayınları, İstanbul 2002.
- YILDIZ Yavuz Gökalp, **Global Stratejide Ortadoğu, Krizler Sorunlar ve Politikalar**, Der Yayınları, İstanbul, 2000.
- ZEHİR Cemal, **Ortadoğu'da Su Medeniyetlerinden Su Savaşlarına**, Su Vakfı Yayınları, 2003, İstanbul.

Makaleler ve Diğer Yayınlar

- AB Etki Raporu, 6 Ekim 2004.
- AKŞİN Deniz, “ABD'nin Orta Doğu Enerji Politikaları; Böl ve Yönet”, **Stratejik Analiz**, Cilt: 3, Sayı: 26, Haziran 2002.
- ALTUNIŞIK Meliha Benli, “Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Suriye'nin Dış Politikası: Değişime Uyum Çabası”, **Türkiye'nin Komşuları**, Mustafa Türkeş, İlhan Uzgel (der.), 1. Baskı, İmge Kitabevi, İstanbul, Şubat 2002.
- ARI Tayyar, “2000'li Yıllarda Türkiye'nin Ortadoğu Politikası”, **21. Yüzyılın Eşiğinde Türk Dış Politikası**, İdris Bal (der.), Alfa, 2001.

- ARI Tayyar, “Basra Körfezi ve ABD Politikası”, **Su Sorunu, Türkiye ve Ortadoğu**, Sebahattin Şen (yay. haz.) 1. Baskı, Bağlam Yayınları, 1993.
- AVCI İlhan, “Sınıraşan Su Kaynaklarımız: Su Potansiyeli, Su Kullanım Talepleri, Mevcut ve Muhtemel Sorunlar”, **Sınıraşan Sularımız**, Zekai Şen, Ünal Öziş, İlhan Avcı, Özden Bilen, Cemal Zehir, M. Emin Birpınar, Su Vakfı Yayınları, İstanbul.
- AYATA Sencer, Ayşe AYATA, “Türkiye’de Güvenlik Sorunları”, **Ortadoğu Politikaları ve Güvenlik. Yeni Yönelimler**, AUGUSTUS Richard Norton (ed.), (Çev) Ceylan Tokluoğlu, BÜKE Yayınları, İstanbul, 2000.
- BAĞIŞ A. İhsan, “Turkey’s Hydropolitics of the Euphrates-Tidris Basin”, **Water Recources Development**, Asit K. Biswas (Edi.), Vol: 13, No: 4, Oxfor Carfax Publishing Ltd.
- BAĞIŞ A. İhsan, “Water in the Region: Patential and Prospects-An Ower View”, **Water As An Of Cooperation And Developments in The Middle East**, Ali İhsan Bağış (edi.) Hacettepe University and Frederich Nauman Foundation, Ankara, 1994.
- BAĞIŞ Ali İhsan, The Euphrates and Tigris Watercourse Systems: Conflict or Cooperation?, **Turkish Review of Middle East Studies**, Anımual 7.
- BAHARÇİÇEK Abdulkadir, “Soğuk Savaşın Anlamı ve Sona Ermesinin Türk Dış Politikası Üzerindeki Etkileri”, **21. Yüzyılın Eşiğinde Türk Dış Politikası**, İdris Bal (der), Alfa Basım Yayım Dağıtım, 1. Baskı, 2001.
- BAKAN Selahattin, “Teoriler Işığında Politika”, **21. Yüzyılın Eşiğinde Türk Dış Politikası**, İdris Bal (der), 1. Baskı, Alfa Kitabevi, 2001.
- BAL İdris, “İnsan Haklarının Uluslarüstü Korunması ve Türkiye: Bazı Sorunlar”, **21. Yüzyılın Eşiğinde Türk Dış Politikası**, İdris Bal (der), Alfa, İstanbul, 2001.
- BATUR Nur, Türkiye Ortadoğu İçin Önemli, Milliyet, 21 Ocak 1994.
- BAYIR Emre, “ABD-İran Gerginliğinde AB-İran İlişkilerine Analitik Bir Bakış”, **Stratejik Analiz**, Cilt: 3, Sayı: 28, Ağustos 2002.

- BEAUMONT Peter, "The Euphrates River-an International Problem for the Water Resources Development", **Environmental Conservation**, Cilt 5, No. 1, 1978.
- BENGIO-Ofra ÖZCAN Gencer, "Changing Relations: Turkish-Israeli-Arab Triangle", **Perceptions**, Vol: 1, Number: 1, March May 2000.
- BENVENISTI E., "International Law And The Mountain A Qulfer", **Water And Peace In The Middle East**, J. Isaac, H. Shoval (edi), ELSEIVER, 1994.
- BESCHORNER Natasha, "Water and Instabilitiy in the Midde East", **Adelphi Paper**, No: 273, 1992.
- BİRPINAR Emin, Ertan EKŞİ, "Uluslararası Sular", **Sınıraşan Sularımız**, Zekai Şen, Ünal Öziş, İlhan Avcı, Özden Bilen, Cemal Zehir, M. Emin Birpınar, Su Vakfı Yayınları, İstanbul.
- BOZKURT Enver, "1997 BM Sözleşmesine Göre Ulaşım Elverişli Olmayan Uluslararası Akarsuların Hukuki Statüsü ve Ortadoğu'daki Akarsuların Hukuki Rejiminin Değerlendirilmesi (Fırat-Dicle Örneği)", <http://www.ir.metu.edu.tr/conf/papers/ebozkurt.pdf>, 2003.
- BOZKURT Enver, "Milletlerarası Akarsuların Kirliliği ve Milletlerarası Hukuk", **Ekoloji Dergisi**, Kemal Başlar (edi.), Cilt 1, Sayı 1-2, Ankara, Mart-Eylül 1996.
- CANBOLAT İbrahim S., "Yeni Dünyada Dış Politika ve Araçları", **Bilgi ve Toplum**, Sayı 3, 2001, s. 207.
- ÇAĞLAYAN Selin, Arap Birliği Genel Sekreterinden Su Uyarısı, **Hürriyet**, 30 Aralık 1993.
- ÇANDAR Cengiz, "Türkiye İçin Bir Su Politik Olabilir Mi?", **Su Sorunu, Ortadoğu ve Türkiye**, Sabahattin Şen (yay. haz.), Birinci Baskı, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1993.
- ÇINAR Murat, Ortadoğu Su Sorunu ve Türkiye, <http://www.aydinlanma1923.org/sayi/42/A>.
- DAVUD Macid, "Fırat ve Dicle Neden Uluslararası Nehir Olmuyor", **Ayna**, Ankara: Güz 1993.

- DEDEOĞLU Beril, “Değişen Uluslararası Sistemde Türkiye-ABD İlişkilerinin Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerine Etkileri”, **Türk Dış Politikasının Analizi**, Faruk Sönmezoğlu (der) 2. Basım, Der Yayınları, İstanbul, 1998.
- DEDEOĞLU Beril, “The Role And Probable Future Effects Of Middle East Peace Process On The Turkish-Israil Relations”, **Turkish Review of Middle East Studies**, Foundation Forr Middle East And Ballker Studies (OBİV), Vol: 12, 2001.
- DELLAPEMA Joseph W., The Tow Rivers and The Lands Between Mesopotamia and The International Law of Transboundry Waters”, **Water Resources Development –Middle East; TIGRIS River: EUPHRATES River**, BYU Journal of Public Low, Vol: 10, Issue 2.
- DEMİR Ali Faik, “Jeopolitiğe Günümüzden Bir Bakış”, **Uluslararası Politikada Yeni Alanlar ve Bakışlar**, Faruk Sönmezoğlu (der.), Der Yayınları, İstanbul, 1998.
- DUNA Cem, “Turkey’s Peace Pipeline”, **The Politics of Scarcity in the Middle East**, Joyce R. Starr, Daniel C. Stoll (edi.), London, 1988.
- ERGİL Doğu, “Ortadoğu’da Su Savaşları mı?”, **SBF Dergisi**, Cilt XLV, Ocak-Aralık 1990, No: 1-4.
- GALİ Butros, “Nil Vadisi’nde Su Yönetimi”, **Ayna Dergisi**, Cilt: I, Sayı I, Güz 1993.
- GLEICK Peter H., “Reducing The Risks of Conflict Over Fresh Water Resources in The Middle East”, **Water and Peace in The Middle East**, J. Isaac-H. Shuval (ed.), ELSEVIER, 1994.
- GÖZEN Ramazan, “Dış Politika Nedir?”, **21. Yüzyılın Eşiğinde Türk Dış Politikası**, İdris Bal (der), 1. Baskı, Alfa Kitabevi, 2001.
- GRUEN E. George, “International Regional Cooperation-Preconditions and Limits”, **Water As on Element of Cooperation and Development in the Middle East**, Ali İhsan Bağış (edi.), 1994.
- GÜRBÜZ Mahir, “Kuraklık ve Su”, <http://www.aydinlanma1923.org/>

Harp Akademileri Komutanlığı Yayınlarından, Türkiye-İsrail İlişkilerinin Dünyü-Bugünü-Yarını, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 1997, ss. 59-77.

Harp Akademileri Komutanlığı Yayınlarından, **Yeni Bir Strateji Hidrostrateji**, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 1996.

<http://www.mfa.gov.tr/grupa/ad/adg/adgel/default.htm>, International Codification Efforts in The Field Of The Non-Navigational Use Of Transboundary Watercourses, 2003.

HURWITZ A. Bruce, “Water Crisis in the Middle East”, Ghassan Ramlaw (çev.), **Middle East Affairs**, No: 5, January 1992.

İNAN Yüksel, “The Law of International Water Courses and The Middle East”, **Perception**, June-August 2000.

İNAN Yüksel, “Uluslararası Adalet Divanının Yargı Yetkisi,” **AİTİA Yayınları**, Yayın No: 171, Ankara, 1982.

İNAN Yüksel, Sınırşan Suların Hukuksal Boyutları (Fırat ve Dicle), **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 49, S. 1-2, Ocak-Haziran 1994.

KALAYCIOĞLU Ersin, “Yeni Dünya Düzeni ve Türk Dış Politikası”, **Türk Dış Politikasının Analizi**, Faruk Sönmezoğlu (der), Der Yayınları, 2. Basım, İstanbul, 1998.

KASIM Kamer, “Türkiye-İsrail İlişkileri: İki Bölgesel Gücün Stratejik Ortaklığı”, **21. Yüzyılın Eşiğinde Türk Dış Politikası**, İdris Bal (der.), 1. Baskı, Alfa Yayınları, İstanbul, 2001.

KAZANCI Nilgün, “Su Kalitesini Belirlemede ve İzlemede Biyolojik Yöntemlerin Kullanımına İlişkin Genel Bilgiler”, **Akarsuların Çevre Kalitesi Yönünden Değerlendiril-mesinde ve İzlenmesinde Biyolojik İndeks Yöndemi**, Nilgün Kazancı (edi.) Türkiye İç Suları Araştırma Dizisi: II, İmaj Yayıncılık, Ankara.

KOHEN Sami, Su Sorununda Yeni Boyutlar, Milliyet, 3 Ocak 1996.

- KOLARS John F., “Problems of International River Management: The Case of Euphrates”, **Middle East Water Forum**, Cairo, 7-10 February, 1993.
- KOLUMAN Aziz, “Dünyada Su Sorunları ve Stratejileri”, **Dünyada Su Sorunları ve Stratejileri**, Aziz Koluman (edi.), Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları (ASAM), Ankara, 2002.
- KOLUMAN Aziz, Alper ŞEN, “Dünyada Su Kaynaklarının Paylaşımı Konusunda Yaşanan Başlıca Sorunlar”, **Dünyada Su Sorunları ve Stratejileri**, Aziz Koluman (Edi.), Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara, 2002.
- KUMAR Tila, “Politics of Globalism: A Hegemonic Discourse On Nation, Community and Humanity”, [http://www.zmk.uni-freiburg.de](http://www.zmk.uni-freiburg.de/Cultural%20Globalization/workshop/paper-tkumar.htm) Culteral Globalization/workshop/paper-tkumar.htm.
- KUT Gün, “Ortadoğu Su Sorunu: Çözüm Önerileri”, **Su Sorunu Türkiye ve Ortadoğu**, Sebahattin Şen (yay. haz.), Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 1993.
- KUT Gün, “Su Sorunu: Su Sancısı”, **Görüş Dergisi**, S. 10, Temmuz 1993.
- KUT Gün, “Türk Dış Politikasında Su Sorunu”, **Türk Dış Politikasının Analizi**, Faruk Sönmezoğlu (der.), Der Yayınları, İstanbul 1994 içinde, s. 226.
- MANDEL Ernest, “Neoliberalizm ve Dünya Ekonomik Bunalımı”, **Mülkiyeliler Birliği Dergisi**, Cilt XV, Sayı 134, Ağustos 1991.
- Milliyet Gazetesi, 7 Temmuz 1998, s. 12.
- MUSTAFA I., “The Arap-Israeli Conflict Over Water Resources”, **Water and Peace in The Middle East**, J. Isaac-H. Shuval (edi.), ELSEVIER, 1994.
- NACHMANİ Amerikan, “The Politics of Waters in the Middle East: The Current Situation, Imaginary and Political Solutions”, **Water As an Element of Cooperation and Development in the Middle East**, Ali İhsan Bağış (edi.), İstanbul, 1994.
- NAZLAN Ertan, “Kurko-Syrian Tensions Inerease Over Water”, **Turkish Probe**, No: 161, 1996.

OLCAY Bülent H., “The Euphrates-Tigris Watercourse Controversy and The 1997 Convention on the Law Of The Non Navigational Uses of International Watercourses”, **Foreign Policy**, Vol: XXI, No: 3-4, Ankara, 1997.

ORHAN Oytun, “Irak Operasyonu Gölgesinde Suriye-ABD İlişkileri”, **Stratejik Analiz**, Cilt: 3, Sayı: 35, Mart 2003.

Ortadoğu Suları Kaynıyor, Milliyet, 24 Ekim 1991.

ÖĞÜT Kaan, “21. Yüzyılda Türkiye’nin Dış Politikası”, <http://www.aydinlanma1923.org/sayi/30/30-10.htm>.

ÖZCAN Gencer, Türkiye-İsrail İlişkileri 50. Yılına Girerken, **Türk Dış Politikasının Analizi**, Faruk Sönmezoğlu (der.), 2. Basım, Der Yayınları, İstanbul, 1998.

ÖZİŞ Ünal, ÖZDEMİR Yalçın, BARAN Türkay, TÜRKMEN Ferhat, FISTIKOĞLU Okan, DALKILIÇ Yıldırım, “Türkiye’nin Sınır-Aşan Sularının Su Hukuku ve Su Siyaseti Açısından Durumu”, <http://www.suvakfi.org.tr/sudosyaları/uluslararası/suhukuku.htm>, 2003.

ÖZTÜRK Osman Metin, “Ortadoğu Su Sorunu Çerçevesinde Fırat ve Dicle Sorunu”, **Yeni Forum Dergisi**, C. 15, S. 300, İstanbul, Mayıs 1994.

Resmi Gazete, 25 Aralık 1981.

RIEMER Andrea K., “Water Issues And The Extended Understanding of Security: The Southeast Anatolia Project As a Multidimensional Potential For Crisis?”, **The Turkish Yearbook of International Relations**, Ankara University Faculty of Political Science, Number XXVI, 1996.

SAHLA Samim, Ortadoğu’da Su Sorunu, **Dış Politika Dergisi**, s. 85.

SARIBAY Ali Yaşar, “Dış Politika Kararlarını Belirlemede Psikolojik Etkenler ve Türkiye”, **Türk Dış Politikasının Analizi**, Faruk Sönmezoğlu (der.), 2. Basım, Der Yayınları, İstanbul: 1998.

SAYAR Kemal, “Küreselleşmenin Psikolojik Boyutları”, <http://216.239.53.100/search?q=Cache:ezFh6LVRWdUC:www.geocities.com/ke malg...>

- SCHWARZ J., Management of Israel', Water Resources, **Water And Peace in The Middle East**, J. Isaac, H. Shuval (edi.), ELSEVIER, 1994.
- SENCER Doğan, "Proposed Turkish Water Supply Scheres", **OBİV Turkish Review of Middle East Studies**, Annual 94-95, No: 8.
- SHUVAL Hillel I., "Su ve Güvenlik: İsrail ve Suriye Arasında Su Çatışması Kaçınılmaz Mıdır?", **Ortadoğu Politikaları ve Güvenlik Yeni Yönelimler**, Augustos Richard Norton (der.), Ceylan Tokluoğlu (çev.) 1. Baskı, Büke Yayınları, İstanbul, 2000.
- SİSAV Dış Politika ve Savunma Grubu Yayınları, **Türkiye-Suriye İlişkileri**, İstanbul, Ocak 1994.
- Siyasi ve Sosyal Araştırmalar Vakfı (SİSAV), **Ortadoğu ve Geleceği**, İstanbul, 1992.
- SONDER Oral, "Türk Dış Politikasında Sürekliliğin Nedenleri", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt: XXXVII, Sayı: 3-4, Eylül-Aralık 1982.
- ŞEN Alper, "Su Sorunu Ekseninde Suriye-Irak-Türkiye İlişkileri", **Stratejik Analiz**, Cilt 1, Sayı 12, Nisan 2001.
- ŞEN Zekai, "Su Kaynakları ve Önemi", **Sınır Aşan Sularımız**, Zekai Şen, Ünal Öziş, İlhan Avcı, Özden Bilen, Cemal Zehir, M. Emin Birpınar, Su Vakfı Yayınları, İstanbul.
- T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı GAP Grup Başkanlığı, Güneydoğu Anadolu Projesi "Master Projesi".
- TOMAMBAY Mehmet, "Sharing The Eupharates: Turkey, Research and Explotion", **Special Issue**, Vol: 9, November 1993.
- The World Bank, Water Recources Management, A World Bank Policy Paper, 1992, Washington.
- TOMAMBAY Mehmet, "Sınıraşan Suların Kullanım Sorunu", **Strateji Dergisi**, Cilt 3, Sayı 95.

- TURAN İlter, Gün KUT, “Political-Ideological Constraints on Intra-Basin Cooperation on Transboundary Waters”, **Natural Resources Forum**, No: 21, 1997.
- Turkish Ministry of Foreign Affairs, “Water Issues Between Turkey, Syria and Iraq, Perceptions, Vol: 1, Number 2 June-August 1996.
- TÜR Özlem, “Türkiye-Suriye İlişkilerinde Su Sorunu”, **Türkiye ve Ortadoğu: Tarih, Kimlik, Güvenlik**, 1. Baskı, Meliha Benli Altunışık (der.), Boyut Kitapları, Eylül 1999.
- Türkiye Cumhuriyeti İle Suriye Arap Cumhuriyeti Arasında Ekonomik İşbirliği Protokolü, Resmi Gazete, 10 Aralık 1987, No: 19660.
- UÇAROL Rıfat, “Tarihte Dicle-Fırat Nehirleri Basra Körfezi ve Çevresindeki Önemli Gelişmeler”, **Su Sorunu Türkiye ve Ortadoğu**, Sebahattin Şen (der.), Bağlam Yayınları, İstanbul, 1993.
- UNITED NATION (UN) General Assembly Belgeleri; A/RES/51/229, <http://www.un.org/documents/ga/res/51/a51r229.htm>, 21 May 1996.
- United Nation (UN) General Assembly Belgeleri, A/51/L.72, 21 May 97.
- United Nations Economic and Social Council, Register of International River Basins, Geneva, 1977, s. 4.
- UZUN Turgay, “Uluslararası Politik Sistemin Değişimi. Yeni Uluslararası Düzen ve Türkiye”, **Amme İdaresi Dergisi**, Cilt 31, Sayı 4, Aralık 1998.
- VERSAN Rauf, “Güneydoğu Anadolu Projesi ve Hukuk Açısından Türk-Arap İlişkileri”, **Su Sorunu, Türkiye ve Ortadoğu**, Sebahattin Şen (Yayın Hazırlayan), Bağlam Yayınları, İstanbul, 1993.
- YAKIŞ Yaşar, “Sınırşan Suların Hukuki Rejimi”, **Dış Politika**, Cilt VI, Sayı: 1, Nisan 1995.
- YAVUZ Hüseyin, “The Manavgat Project Of Turkey: Water An Economic Good”, **International Journal Of Water Resources Development**, December 1997.

YILDIZ Yavuz Gökalp, “Ortadoğu’da Silahlanma ve Militarizm”, **Su Sorunu Ortadoğu ve Türkiye**, Sebahattin Şen (yay. haz.), Birinci Baskı, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1993.

ZAROUS H., J. ISAAC, A Novel Approach To The Allocation Of International Water. Resources, **Water And Peace In The Middle East**, J. Isaac, H. Shuval (edi.), ELSEVIER, 1994.

ZEHİR Cemal, “Stratejik Proje Yönetimi Açısından Güneydoğu Anadolu Projesinin Değerlendirilmesi”, **Sınır Aşan Sularımız**, Zekai Şen, Ünal Öziş, İlhan Avcı, Özden Bilen, Cemal Zehir, M. Emin Birpınar, Su Vakfı Yayınları, İstanbul.